

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ТУРУТЯ ЗАХАР ОЛЕГОВИЧ

УДК 342.9.03:347.988.85(477)(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПОРУШЕНОГО ПРАВА
В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ**

Спеціальність 081 Право
(Галузь знань 08 Право)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії/

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ З. О. Турутя

Науковий керівник – Лук'янець Дмитро Миколайович, доктор юридичних наук, професор

Харків 2026

АНОТАЦІЯ

Турутя З.О. Способи захисту порушеного права в адміністративному судочинстві України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Міністерства освіти і науки України, Харків, 2026.

Дисертація присвячена адміністративно-правовій характеристиці способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві України. З'ясовано, що під способами захисту порушених прав в адміністративному судочинстві можна розуміти систему як передбачених, так і не передбачених законом ефективних матеріально-правових засобів примусового припинення порушень із боку суб'єктів владних повноважень та інших осіб прав, свобод та законних інтересів особи, які корелюють з суттю порушеного права та здійснюються адміністративним судом з метою виконання завдань та реалізації основних засад адміністративного судочинства на підставі поданого адміністративного позову у межах відповідної процесуальної форми, результатом чого є відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів, відшкодування шкоди, а також забезпечення верховенства права, законності, правопорядку, захищеності конституційного ладу та національної безпеки України.

На підставі аналізу адміністративно-процесуальної доктрини виявлено підходи, які пов'язані з розумінням способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві у контексті адміністративного позову, процесуальних форм та інших аспектів змістовної діяльності адміністративного суду. Ураховуючи такий підхід, у дисертації було проаналізовано способи захисту з точки зору як права на звернення до суду (стаття 5), так і в контексті повноважень адміністративного суду при вирішенні справи (статті 245 КАС України).

Доведено, що способи захисту порушеного права в адміністративному

судочинстві базуються на праві на судовий захист, яке, у свою чергу, охоплює право на позов. Позов, будучи підставою для відкриття провадження у справі, її розгляду по суті, винесення судового рішення, виступає важливим інструментом для постановки питання про застосування адміністративним судом способів захисту порушених прав. Причому на підставі доктринальних положень, приписів чинного адміністративного процесуального закону та практики здійснення адміністративного судочинства було доведено суттєвий вплив адміністративного позову на діяльність адміністративного суду, у тому числі й в аспекті застосування останнім способів захисту порушених прав.

З'ясовано, що позов як фіксація та оформлення вимог містить указівки на відповідні способи захисту прав і свобод, проте застосування таких способів безперечно здійснюється суб'єктом правозастосування — адміністративним судом. З цього погляду позов виступає єдиною ланкою між волевиявленням особи щодо захисту її прав і свобод шляхом прохання до суду про їх захист та діяльністю суду щодо такого захисту шляхом застосування відповідних способів захисту порушених прав.

У дисертації було проведено порівняльний аналіз положень КАС України з положеннями іншого законодавства (ЦК України, ЦПК України, ГПК України) та виявлено специфіку закріплення способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, яка полягає у їхньому комплексному закріпленні у межах КАС України як нормативно-правовому акті процесуального права.

З'ясовано, що використання саме у КАС України підходу щодо можливості застосування інших способів захисту, які не передбачено законом, але й йому не суперечать та забезпечують ефективний захист прав і свобод в адміністративному судочинстві відповідає, з одного боку, специфіці публічно-правового спору, а з іншого – специфіці адміністративного судочинства. Така специфіка відбивається на особливостях розуміння та реалізації принципів змагальності сторін та диспозитивності (залежність дій адміністративного суду

від вимог позивача і заперечень відповідача), які у вищевказаних умовах доповнюються принципом офіційного з'ясування всіх обставин у справі.

Доведено, що концепція «ефективного захисту права» не може поширюватися лише на застосування інших способів захисту прав, свобод та інтересів особи, як це вказується у деяких наукових джерелах. Адже, ефективний захист прав і свобод повинен повною мірою стосуватися застосування судом усіх способів захисту, що як прямо передбачено законом, так і тих, що ним не передбачено, але які йому не суперечать. У зв'язку з цим коли йдеться про інший спосіб, який не суперечить закону, то він повинен забезпечувати саме більш ефективний захист, що зменшить довільність його обрання. З урахування викладеного, у дисертації запропоновано доповнити ті положення КАС України, які стосуються інших способів захисту прав і свобод словами про більшу ефективність та викласти їх таким чином: «інший спосіб захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує більш ефективний захист таких прав, свобод та інтересів».

У межах дисертаційного дослідження встановлено, що КАС України на сьогодні формулює правову модель, відповідно до якої вибір іншого способу захисту прав і свобод визначається виключною прерогативою суду, а не особи. Остання має право просити суд про застосування способів захисту прав і свобод, які передбачено у пунктах 1-6 частини першої статті 5 КАС України, а суд може такий захист здійснити в інший спосіб, який не суперечить закону та забезпечує ефективний захист (частина друга статті 5 КАС України). З метою забезпечення правової визначеності щодо можливості особи у відповідності до закону просити суд про захист прав в інший спосіб пропонується внести зміни до частини першої статті 5 КАС України шляхом доповнення останньої пунктом 7. У роботі запропоновано пункт 7 частини першої статті 5 КАС України сформулювати таким чином: «1. Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо

вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист шляхом: 7) застосування іншого способу захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує більш ефективний захист таких прав, свобод та інтересів».

У межах подальшого аналізу положень КАС України щодо способів захисту порушених прав, з'ясовано, що формулювання пункту 10 частини другої статті 245 КАС України має певні недоліки законодавчої техніки, пов'язані з філологічними та спеціально-юридичними аспектами. У зв'язку з цим у дисертації пропонується така редакція пункту 10 частини другої статті 245 КАС України: “2. У разі задоволення позову суд може прийняти рішення про: 10) застосування іншого способу захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує більш ефективний захист таких прав, свобод та інтересів».

Ураховуючи системний підхід та бачення обраної проблематики обґрунтовується потреба у системному погляді на способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві. Причому під системою способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві пропонується розуміти чітко впорядковану сукупність як передбачених, так і не передбачених законом ефективних засобів припинення порушень з боку суб'єктів владних повноважень та інших осіб прав, свобод та законних інтересів, яка передбачає, з одного боку, відповідні можливості для особи звернутися до адміністративного суду і просити про захист порушених прав способом, що є ефективним та таким, що максимально відповідає суті порушених прав, свобод та законних інтересів, сприяє їх відновленню, відшкодуванню шкоди, а, з іншого боку, створює умови для справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення адміністративним судом спорів у сфері публічно-правових відносин із метою

ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень.

Спираючись на практику застосування способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві обґрунтовується позиція, що наведена система не може обмежуватися тільки способами захисту, які хоч і є основою цієї системи, але не виступають як єдиний її компонент. Саме тому, пропонується бачення вказаної системи крізь призму таких елементів: 1) юридичне підґрунтя застосування способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві; 2) самі способи, що мають відповідний потенціал для застосування до конкретних ситуацій у межах порушених прав, свобод та законних інтересів; 3) суб'єкти звернення; 4) суб'єкти, щодо яких ставиться питання про застосування конкретних способів захисту порушених прав; 5) суб'єкти правозастосування (адміністративні суди); 6) об'єкти системи – публічно-правовий спір, який виникає у зв'язку з виконанням або невиконанням суб'єктом владних повноважень зазначених функцій унаслідок чого відбувається порушення прав, свобод та законних інтересів особи.

Беручи до уваги цілісну концепцію та змістовне бачення способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві як системного явища, такі способи класифікуються за критеріями: - за спрямованістю на захист та поновлення відповідно прав чи свобод, або законних інтересів; - за спрямованістю на захист окремої групи прав і свобод; - за видом органів публічної влади щодо дій чи актів до яких ставить питання про застосування конкретних способів захисту; за видом актів суб'єктів владних повноважень; за характером визнання наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень; за вказівкою у законі на конкретний спосіб захисту прав тощо. Класифікація за цими критеріями спирається передусім на об'єкти захисту, вид суб'єктів владних повноважень, характер їхніх дій, виданих актів чи їхню компетенцію, а також на те, чи передбачено безпосередньо КАС України відповідний спосіб чи ні.

У дисертації здійснено аналіз судової практики, на підставі якого було

напрацьовано такі критерії застосування способів захисту порушених прав: 1) легітимна мета, що суттєвим чином повинна корелювати з суттю порушених прав і свобод; 2) наявність відповідного порушення суб'єктом владних повноважень прав, свобод або законних інтересів особи на момент її звернення до адміністративного суду; 3) реальність порушення індивідуальних та конкретизованих прав і свобод; 4) наявність матеріально-правової заінтересованості позивача, що передує розгляду питання стосовно правомірності рішення, яке оскаржується; 5) наявність спору, що базується на порушеному праві, яке підлягає судовому захисту; 6) дотримання пропорційності між пропонованими, а в подальшому і застосованими адміністративним судом способами захисту порушених прав та поставленою метою; 7) доведеність та обґрунтованість застосування відповідних способів захисту; 8) забезпечення максимально дієвого поновлення порушених прав за існуючого законодавчого регулювання; 9) адекватність фактичним обставинам справи; 10) не суперечливість докорінній сутності позовних вимог, визначених особою, що звернулася до суду; 11) узгодженість із обов'язком суб'єкта владних повноважень діяти виключно у межах, порядку та способу, передбаченого законом; 12) наявність в особи, яка звернулася з позовом, суб'єктивного матеріального права або законного інтересу у його розумінні органом конституційної юрисдикції, на захист якого подано позов; 13) забезпечення через застосування конкретного способу захисту поновлення порушеного права, а у разі неможливості такого поновлення – гарантування можливості отримати відповідну компенсацію; 14) повне забезпечення мети правосуддя та дотримання принципу процесуальної економії.

Доведено, що діяльність адміністративного суду у межах застосування інших способів захисту порушеного права повинна здійснюватися через застосування аналогії закону та у разі відсутності такого — аналогії права. Причому як у випадку із застосуванням аналогії закону, так і у випадку із застосуванням аналогії права адміністративний суд повинен керуватися чітко сформульованою системою критеріїв, урахування яких повинно бути для нього

обов'язковим та таким, що сприяє досягненню головної мети адміністративного судочинства.

При застосуванні іншого способу захисту порушеного права шляхом використання юридичної техніки, пов'язаної з аналогією закону, адміністративний суд повинен урахувувати такі критерії: 1) не можливість застосування до обставин конкретної адміністративної справи способів захисту порушеного права прямо передбачених пунктами 1-6 частини першої статті 5, пунктами 1-8-1 частини другої статті 245 КАС України та іншими положеннями КАС України; 2) відсутність ситуації пов'язаної з визначенням підстав, меж повноважень та способу дій органів державної влади та місцевого самоврядування як основи для заборони щодо застосування аналогії закону (друге речення частини шостої статті 7 КАС України); 3) інший спосіб захисту відповідає обставинам конкретної адміністративної справи та у першу чергу характеру порушених прав та є адекватним стосовно допущеного їх порушення із боку суб'єкту владних повноважень; 4) інший спосіб повинен бути подібним та схожим до способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, що прямо передбачено законом (пункти 1-6 частини першої статті 5, пункти 1-8-1 частини другої статті 245 КАС України та інші положення КАС України); 5) такий інший спосіб захисту не повинен суперечити законодавству про адміністративне судочинство в аспекті його розуміння статтею 3 КАС України; 6) спосіб захисту повинен бути більш ефективним у конкретній ситуації ніж ті способи, що прямо передбачено КАС України; 7) спосіб повинен базуватися на положеннях, зафіксований у статті 2 КАС України та інших засадничих положеннях цього Кодексу; 8) при пошуку іншого способу захисту порушених прав слід у першу чергу шукати в інших положеннях КАС України; 9) у разі відсутності у КАС України іншого способу захисту порушених прав, що відповідав би всім необхідним критеріям, такий спосіб слід шукати у відповідних положеннях ЦК України, а потім в інших законодавчих актах; 10) застосування інших способів захисту порушеного права повинно бути виваженим і таким, що належним чином обґрунтовано, у тому числі й на

науково-практичному рівні (зокрема, через інститут експертів з питань права (*amicus curiae*); 11) застосування інших способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві повинно бути реалізовано з урахування останніх досягнення правової науки та практики щодо застосування правил, прийомів та способів сучасної правозастосовної юридичної техніки; 12) застосований адміністративним судом такий спосіб порушеного права повинен мати потенціал до реального виконання.

У дисертації також доведено, що адміністративний суд, обираючи шляхом застосування аналогії права інший спосіб захисту порушеного права повинен ураховувати такі критерії: 1) встановити відсутність можливості застосування іншого способу захисту порушеного права в адміністративному судочинстві шляхом аналогії закону; 2) відсутність підстав, щодо яких забороняється аналогія права; 3) інший спосіб захисту повинен відповідати обставинам конкретної адміністративної справи та у першу чергу характеру порушених прав та має бути адекватним стосовно допущеного їх порушення з боку суб'єкту владних повноважень; 4) інший спосіб повинен бути подібним та схожим до способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, що як прямо передбачено КАС України, так і положеннями інших законів; 5) сформульований таким чином спосіб захисту порушеного права не повинен суперечити законодавству про адміністративне судочинство в аспекті його розуміння статтею 3 КАС України; 6) спосіб захисту порушених прав повинен бути більш ефективним у конкретній ситуації ніж ті способи, що прямо передбачено КАС України чи виведено шляхом міжгалузевої аналогії закону; 7) спосіб повинен базуватися на основних засадах (принципах) адміністративного судочинства; 8) спосіб повинен базуватися на конституційних принципах та у першу чергу тих, що складають засади конституційного ладу; 9) спосіб захисту порушених прав повинен базуватися на загальних засадах права; 10) застосування інших способів захисту повинно бути виваженим, а також належним чином обґрунтованим; 11) застосування інших способів захисту порушеного права повинно бути реалізовано з урахування

останніх досягнень правової науки та практики щодо застосування правил сучасної юридичної техніки; 12) сформульований та застосований адміністративним судом такий спосіб порушеного права повинен мати потенціал до реального виконання.

Ключові слова: способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві; адміністративний суд; адміністративне судочинство; суб'єкти владних повноважень; принципи адміністративного права та адміністративного судочинства; порушення прав, свобод та законних інтересів особи.

SUMMARY

Turutia Z.O. Methods of protecting violated rights in administrative proceedings of Ukraine. – Qualification scholarly paper: a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 Law. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2026.

The dissertation is devoted to the administrative-legal characteristics of the methods of protection of violated rights in administrative proceedings of Ukraine. It was found that the methods of protection of violated rights in administrative proceedings can be understood as a system of both stipulated and not stipulated by law effective substantive legal means of forcibly terminating violations by subjects of power and other persons of the rights, freedoms and legitimate interests of a person, which correlate with the essence of the violated right and are carried out by an administrative court in order to fulfill the tasks and implement the basic principles of administrative proceedings on the basis of the filed administrative claim within the framework of the appropriate procedural form, the result of which is the restoration of violated rights, freedoms and legitimate interests, compensation for damage, as well as ensuring the rule of law, legality, law and order, protection of the constitutional system and national security of Ukraine.

Based on the analysis of the administrative procedural doctrine, approaches have been identified that are related to the understanding of the methods of protecting

violated rights in administrative proceedings in the context of an administrative claim, procedural forms and other aspects of the substantive activities of the administrative court. Taking into account this approach, the dissertation analyzed the methods of protection from the point of view of both the right to appeal to court (Article 5) and in the context of the powers of the administrative court in resolving the case (Article 245 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine).

It has been proven that the methods of protecting a violated right in administrative proceedings are based on the right to judicial protection, which, in turn, includes the right to sue. The lawsuit, being the basis for opening proceedings in the case, considering it on the merits, and issuing a court decision, is an important tool for raising the issue of the application by the administrative court of methods of protecting violated rights. Moreover, based on the doctrinal provisions, the provisions of the current administrative procedural law and the practice of administrative proceedings, it was proven that the administrative claim has a significant impact on the activities of the administrative court, including in the aspect of the latter's application of methods for protecting violated rights.

It was found that the claim as a fixation and formalization of claims contains indications of the appropriate methods for protecting rights and freedoms, however, the application of such methods is undoubtedly carried out by the subject of law enforcement - the administrative court. From this point of view, the claim acts as a connecting link between the expression of the will of a person to protect his rights and freedoms by requesting the court to protect them and the activities of the court regarding such protection by applying the appropriate methods for protecting violated rights.

The dissertation conducted a comparative analysis of the provisions of the CAS of Ukraine with the provisions of other legislation (the Civil Code of Ukraine, the Code of Civil Procedure of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine) and revealed the specifics of the consolidation of methods of protection of violated rights in administrative proceedings, which consists in their comprehensive consolidation within the CAS of Ukraine as a regulatory legal act of procedural law.

It was found that the use of the CAS of Ukraine approach to the possibility of applying other methods of protection that are not provided for by law, but do not contradict it and provide effective protection of rights and freedoms in administrative proceedings corresponds, on the one hand, to the specifics of a public law dispute, and on the other hand, to the specifics of administrative proceedings. Such specificity is reflected in the peculiarities of understanding and implementing the principles of adversarial nature of the parties and dispositivity (the dependence of the actions of the administrative court on the claims of the plaintiff and the objections of the defendant), which in the above conditions are supplemented by the principle of official clarification of all circumstances in the case.

It is proven that the concept of "effective protection of rights" cannot be extended only to the application of other methods of protection of rights, freedoms and interests of a person, as indicated in some scientific sources. After all, effective protection of rights and freedoms should fully concern the application by the court of all methods of protection, both directly provided for by law and those not provided for by it, but which do not contradict it. In this regard, when it comes to another method that does not contradict the law, it should provide more effective protection, which will reduce the arbitrariness of its choice. Taking into account the above, the dissertation proposes to supplement those provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine that relate to other methods of protection of rights and freedoms with words about greater effectiveness and to state them as follows: "another method of protecting the rights, freedoms, interests of a person and a citizen, other subjects in the sphere of public legal relations from violations by subjects of power, which does not contradict the law and provides more effective protection of such rights, freedoms and interests."

As part of a further analysis of the provisions of the CAS of Ukraine regarding methods of protecting violated rights, it was found that the wording of paragraph 10 of part two of Article 245 of the CAS of Ukraine has certain shortcomings of legislative technique related to philological and special legal aspects. In this regard, the dissertation proposes the following wording of paragraph 10 of part two of Article

245 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine: “2. In the event of satisfaction of the claim, the court may decide on: 10) the application of another method of protecting the rights, freedoms, interests of a person and a citizen, other subjects in the sphere of public legal relations from violations by subjects of authority, which does not contradict the law and provides more effective protection of such rights, freedoms and interests.”

Taking into account the systemic approach and vision of the chosen issue, the need for a systemic view of the methods of protecting violated rights in administrative proceedings is substantiated. Moreover, the system of methods of protecting violated rights in administrative proceedings is proposed to be understood as a clearly ordered set of both provided for and not provided for by law effective means of stopping violations by subjects of authority and other persons of rights, freedoms and legitimate interests, which provides, on the one hand, appropriate opportunities for a person to apply to the administrative court and request protection of violated rights in a way that is effective and that maximally corresponds to the essence of the violated rights, freedoms and legitimate interests, contributes to their restoration, compensation for damage, and, on the other hand, creates conditions for a fair, impartial and timely resolution by the administrative court of disputes in the field of public law relations in order to effectively protect the rights, freedoms and interests of individuals, the rights and interests of legal entities from violations by subjects of government authority. Based on the practice of applying methods of protection of violated rights in administrative proceedings, the position is substantiated that the above system cannot be limited only to methods of protection, which, although they are the basis of this system, do not act as its only component. That is why a vision of the specified system is proposed through the prism of the following elements: 1) the legal basis for the application of methods of protection of violated rights in administrative proceedings; 2) the methods themselves, which have the appropriate potential for application to specific situations within the framework of violated rights, freedoms and legitimate interests; 3) subjects of the appeal; 4) subjects in relation to whom the question of applying specific methods of

protection of violated rights is raised; 5) subjects of law enforcement (administrative courts); 6) objects of the system - a public-legal dispute that arises in connection with the performance or non-performance by a subject of authority of the specified functions, as a result of which the rights, freedoms and legitimate interests of a person are violated.

Taking into account the holistic concept and substantive vision of the methods of protection of violated rights in administrative proceedings as a systemic phenomenon, such methods are classified according to the following criteria: - by their focus on the protection and restoration of rights or freedoms, or legitimate interests, respectively; - by their focus on the protection of a separate group of rights and freedoms; - by the type of public authorities in relation to actions or acts to which the question of applying specific methods of protection is raised; by the type of acts of subjects of authority; by the nature of the recognition of the presence or absence of the subject's competence (authority) authorities; according to the law's indication of a specific method of protecting rights, etc. The classification according to these criteria is based primarily on the objects of protection, the type of subjects of authorities, the nature of their actions, issued acts or their competence, as well as whether the CAS of Ukraine directly provides for the appropriate method or not.

The dissertation analyzes case law, on the basis of which the following criteria for applying methods of protecting violated rights were developed: 1) a legitimate goal that must significantly correlate with the essence of the violated rights and freedoms; 2) the presence of a corresponding violation by the subject of authorities of the rights, freedoms or legitimate interests of the person at the time of his appeal to the administrative court; 3) the reality of the violation of individual and specified rights and freedoms; 4) the presence of a substantive legal interest of the plaintiff, which precedes the consideration of the issue of the legality of the decision being appealed; 5) the presence of a dispute based on the violated right, which is subject to judicial protection; 6) compliance with proportionality between the proposed, and subsequently applied by the administrative court, methods of protection of violated rights and the set goal; 7) provenness and justification of the application of the

relevant methods of protection; 8) ensuring the most effective restoration of violated rights under existing legislative regulation; 9) adequacy to the factual circumstances of the case; 10) non-contradiction to the fundamental essence of the claims determined by the person who applied to the court; 11) consistency with the obligation of the subject of power to act exclusively within the limits, procedure and manner provided for by law; 12) the presence of a subjective material right or legitimate interest in the understanding of the body of constitutional jurisdiction in whose defense the claim is filed; 13) ensuring the restoration of the violated right through the use of a specific method of protection, and in the event of the impossibility of such restoration - guaranteeing the possibility of receiving appropriate compensation; 14) full provision of the goal of justice and compliance with the principle of procedural economy.

It has been proven that the activities of an administrative court within the limits of the use of other methods of protection of a violated right should be carried out through the application of the analogy of the law and, in the absence of such, the analogy of the law. Moreover, both in the case of the application of the analogy of the law and in the case of the application of the analogy of the law, the administrative court should be guided by a clearly formulated system of criteria, the consideration of which should be mandatory for it and such as contributes to the achievement of the main goal of administrative proceedings.

When applying another method of protecting a violated right by using a legal technique related to the analogy of the law, the administrative court must take into account the following criteria: 1) the impossibility of applying to the circumstances of a specific administrative case the methods of protecting a violated right expressly provided for in paragraphs 1-6 of part one of Article 5, paragraphs 1-8-1 of part two of Article 245 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine and other provisions of the Code of Administrative Offenses of Ukraine; 2) the absence of a situation related to determining the grounds, limits of powers and the method of action of state authorities and local self-government bodies as a basis for a ban on the application of the analogy of the law (the second sentence of part six of Article 7 of

the Code of Administrative Offenses of Ukraine); 3) the other method of protection corresponds to the circumstances of a specific administrative case and, first of all, the nature of the violated rights and is adequate in relation to the violation of them by the subject of public authority; 4) another method must be similar and similar to the methods of protecting violated rights in administrative proceedings, which is directly provided for by law (paragraphs 1-6 of part one of Article 5, paragraphs 1-8-1 of part two of Article 245 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other provisions of the Code of Administrative Procedure of Ukraine); 5) such another method of protection must not contradict the legislation on administrative proceedings in the aspect of its understanding by Article 3 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine; 6) the method of protection must be more effective in a specific situation than those methods that are directly provided for by the Code of Administrative Procedure of Ukraine; 7) the method must be based on the provisions set forth in Article 2 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other fundamental provisions of this Code; 8) when searching for another method of protecting violated rights, one should first of all look for it in other provisions of the Code of Administrative Procedure of Ukraine; 9) in the absence of another method of protecting violated rights in the Code of Administrative Procedure of Ukraine that would meet all the necessary criteria, such a method should be sought in the relevant provisions of the Civil Code of Ukraine, and then in other legislative acts; 10) the application of other methods of protecting the violated right must be balanced and properly substantiated, including at the scientific and practical level (in particular, through the institute of legal experts (*amicus curiae*)); 11) the application of other methods of protecting the violated rights in administrative proceedings must be implemented taking into account the latest achievements of legal science and practice in the application of rules, techniques and methods of modern law-enforcement legal techniques; 12) such a method of protecting the violated right applied by the administrative court must have the potential for real implementation.

The dissertation also proves that the administrative court, choosing by applying the analogy of law another method of protecting the violated right must take into

account the following criteria: 1) establish the absence of the possibility of applying another method of protecting the violated right in administrative proceedings by analogy of law; 2) the absence of grounds for which the analogy of law is prohibited; 3) another method of protection must correspond to the circumstances of a specific administrative case and, first of all, the nature of the violated rights and must be adequate in relation to the violation committed by the subject of power; 4) another method must be similar and similar to the methods of protecting violated rights in administrative proceedings, which are both directly provided for by the CAS of Ukraine and the provisions of other laws; 5) the method of protecting the violated right formulated in this way must not contradict the legislation on administrative proceedings in terms of its understanding in Article 3 of the CAS of Ukraine; 6) the method of protecting violated rights must be more effective in a specific situation than those methods that are directly provided for by the CAS of Ukraine or derived by inter-branch analogy of the law; 7) the method must be based on the basic foundations (principles) of administrative proceedings; 8) the method must be based on constitutional principles and, first of all, those that constitute the foundations of the constitutional order; 9) the method of protecting violated rights must be based on the general principles of law; 10) the application of other methods of protection must be balanced and duly justified; 11) the application of other methods of protecting violated rights must be implemented taking into account the latest achievements of legal science and practice in the application of the rules of modern legal techniques; 12) such a method of protecting violated rights formulated and applied by an administrative court must have the potential for real implementation.

Keywords: methods of protecting violated rights in administrative proceedings; an administrative court; administrative proceedings; subjects of authority; principles of administrative law and administrative proceedings; violation of rights, freedoms and legitimate interests of a person.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Турутя З.О. Аналогія закону та аналогія права у контексті застосування інших способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2024. № 38. С. 144–151.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-38-16>

URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/25855/23228>

2. Турутя З.О. Основні підходи до розуміння способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. Вип. 3(39). С.36–41.

DOI: [10.35774/app2024.03.036](https://doi.org/10.35774/app2024.03.036)

URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1926/1970>

3. Турутя З.О. Критерії класифікації способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2024. № 40. С. 193–199.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-21>

URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/27876>

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації:

4. Turutia Z.O. Lawsuit as a Means of Protecting Violated Rights in Administrative Proceedings. *Visegrad journal on human rights*. 2024. №3. 186–189.

DOI: <https://doi.org/10.61345/1339-7915.2024.3.27>

URL: <https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2024/10/29.pdf>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Турутя З.О. Деякі аспекти розуміння аналогії права як інструменту застосування адміністративними судами інших способів захисту порушеного права. *Застосування інформаційних технологій у правоохоронній діяльності: матеріали круглого столу* (Харків, 12 грудня 2024 р.). С.62–64.

6. Турутя З.О. Судова практика щодо способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві. *Всеукраїнська науково-практична конференція з нагоди Дня державної служби «Публічна служба : вектори реформування в умовах воєнного стану»* (19 червня 2025 року). С.313–316.

7. Турутя З.О. Право на позов у контексті застосування способів захисту порушеного права як гарантія соціально-правового захисту військовослужбовців : *Проблеми правового забезпечення оборони України : зб.матеріалів II Міжнар.наук.-практ.конф* (м.Київ-Одеса, 10 вересня 2025 року) / упоряд.: П.П.Богуцький, Ю.В.Гаруст, Л.В.Заславська, В.Г.Пилипчук. Київ; Одеса, 2025. С. 181–183.

8. Турутя З.О. Criteria For the Application of Analogy of Law by the Administrative Court. *Всеукраїнська науково-практична конференція «Захист прав людини на універсальному та регіональному рівнях»* (Дніпро, 21 листопада 2025 року). ; Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2025. С.105–107.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

ЦК України – Цивільний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗМІСТ

ВСТУП.....	22
Розділ I. Загальнотеоретична характеристика способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві України	
1.1. Основні підходи до розуміння способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві України.....	32
1.2. Право на позов у контексті застосування способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві.....	65
1.3 Законодавчі засади застосування судом способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві.....	86
Висновки до Розділу I.....	122
Розділ II. Особливості застосування способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві України	
2.1. Система способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві України.....	131
2.2. Критерії класифікації способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві.....	149
2.3. Судова практика щодо розуміння ефективності способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві.....	162
2.4. Умови застосування способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві	182
Висновки до Розділу II.....	207
Висновки.....	215
Список використаних джерел.....	222
Додатки.....	236

ВСТУП

Актуальність теми. Динамічний розвиток Української державності вимагає забезпечення організації та функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачено Конституцією та законами України, а також повноцінного та ефективного здійснення діяльності щодо утвердження прав і свобод людини та громадянина. Разом із тим, діяльність органів публічної влади та інших суб'єктів владних повноважень не завжди буває такою, що відповідає верховенству права та законності та як результат може мати місце порушення прав, свобод та законних інтересів конкретних осіб.

У зв'язку з цим постає питання про забезпечення функціонування ефективних правозахисних механізмів, за посередництвом яких повинна існувати можливість повноцінного поновлення порушених прав і свобод та забезпечення законності у межах діяльності суб'єктів владних повноважень. У системі таких механізмів одним із найефективніших та дієвих є діяльність адміністративних судів, які, здійснюючи адміністративне судочинство та вирішуючи спори у сфері публічно-правових відносин, повинні забезпечувати ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень.

У той же час, становлення, подальший розвиток та ефективна діяльність системи адміністративного судочинства України у напрямі захисту прав, свобод та законних інтересів будуть неможливими без ефективного застосування всього комплексу способів захисту таких прав як передбачених, так і не передбачених законом. Усе це потребує комплексного наукового підходу до розуміння способів захисту порушеного права, а також їх бачення як цілісної системи, розуміння позову у контексті ініціювання їх застосування адміністративним судом та законодавчих засад правозастосовної діяльності у цій сфері. Крім того, потребують свого з'ясування також і питання, пов'язані з розробкою критеріїв класифікації способів захисту порушених прав та

формування наукових підходів щодо умов застосування способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві.

У контексті розуміння актуальності обраної проблематики слід указати і на те, що аналіз наукової літератури свідчить про відсутність комплексних досліджень у цій царині. Разом із тим, окремі аспекти застосування способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві України були предметом досліджень таких науковців, як Д. Д. Гнап, Н. В. Гришина, Т.Є. Кагановська, О. В. Капинос, О. В. Константиї, В. В. Комаров, О. О. Кот, О.П. Кулинич, В. А. Кройтор, Д. М. Лук'янець, Ю. В. Мартинюк, В.В. Малихіна, Н. Оніщенко, О. Пасенюк, В. В. Петруня, Н. Писаренко, О.Рябченко, Т. М. Підлубна, К. М. Пільков, О. П. Подцерковний, О. І. Сеньків, К. С. Токарева та інших.

З огляду на викладене, комплексне дослідження способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві України, у межах якого розглядаються як теоретичні, так і практичні засади реалізації ефективних способів захисту у цій сфері має суттєвий рівень актуальності як для поглиблення адміністративно-процесуальної доктрини України, так і для удосконалення законодавства про адміністративне судочинство та практики його застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до положень Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021) та плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки (розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 р. № 756-р); Стратегії забезпечення державної безпеки (Указ Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022); Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020); пріоритетними напрямками фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права, визначених у Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки. Тема дисертації

затверджена рішенням Вченої ради юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна від 11 листопада 2022 року (протокол № 4).

Мета і завдання дослідження. *Метою роботи є розкриття адміністративно-правової характеристики способам захисту порушених прав в адміністративному судочинстві України та надання науково-обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства у цій сфері.*

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких *завдань*:

- з'ясування основних підходів до розуміння способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві України;
- аналіз права на позов у контексті застосування способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві;
- надання комплексної характеристики законодавчим засадам застосування судом способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві України;
- формування наукових підходів щодо побудови цілісної системи способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві України;
- розробка критеріїв класифікації способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві;
- аналіз судової практики розуміння ефективності способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві;
- формування наукових підходів щодо умов застосування способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві України;
- визначення недоліків чинного адміністративно-процесуального законодавства у цій сфері, а також формування пропозицій щодо його удосконалення.

Об'єктом дослідження є система суспільних відносин, пов'язаних з вирішенням адміністративними судами спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних

повноважень.

Предмет дослідження – способи захисту порушеного права в адміністративному судочинстві України.

Методи дослідження. Методологічне підґрунтя дисертаційного дослідження становить сукупність загальнотеоретичних та спеціальних методів наукового пізнання. Зокрема, серед загальнотеоретичних було використано: методи логіки (аналізу, синтезу, аналогії) – при аналізі нормативно-правових актів, правових конструкцій, судової практики щодо застосування способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві (підрозділи 1.1; 1.3; 2.1; 2.3).

Серед спеціальних методів було використано: - системно-структурний метод – при здійсненні класифікації способів захисту порушених прав і свобод в адміністративному судочинстві (підрозділи 2.1; 2.2); - догматичний – при здійсненні аналізу змісту нормативно-правових приписів КАС України щодо завдань адміністративного судочинства, принципів його здійснення та способів судового захисту (підрозділи 1.3; 2.1; 2.4); - порівняльно-правовий (синхронний) – при здійсненні порівняльного аналізу положень КАС України із положеннями ЦПК України та ЦК України, а також ГПК України (підрозділ 1.3); - порівняльно-правовий (діахронний) – при здійсненні порівняльного аналізу положень КАС України із положеннями вже не чинних законодавчих актів про способи захисту порушених прав (підрозділ 1.3); - формально-логічний (догматичний) – при здійсненні аналізу ознак порушення прав, свобод та законних інтересів (підрозділи 1.1; 1.2; 1.3); - історико-правовий – при дослідженні еволюції адміністративного судочинства в Україні; - статистичний – для аналізу відповідних показників діяльності адміністративних судів та аналізу судової практики (підрозділ 2.3); - моделювання – при формуванні пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства про адміністративне судочинство у напрямі удосконалення застосування способів захисту порушених прав і свобод (підрозділ 1.3).

Емпіричну основу дослідження становлять законодавство про

адміністративне судочинство, господарське процесуальне, цивільне, цивільне процесуальне законодавство України, практика діяльності адміністративних судів, юридичні позиції Конституційного Суду України, практика ЄСПЛ.

Наукова новизна отриманих результатів обумовлена тим, що дисертація є першою у сучасній адміністративно-процесуальній доктрині комплексною науковою працею, в якій надано адміністративно-правову характеристику способам захисту порушених прав в адміністративному судочинстві України та запропоновано науково-обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства у цій сфері. Конкретними елементами наукової новизни є такі:

уперше:

– запропоновано розуміти систему способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві як чітко впорядковану сукупність як передбачених, так і не передбачених законом ефективних засобів припинення порушень із боку суб'єктів владних повноважень та інших осіб прав, свобод та законних інтересів, яка передбачає, з одного боку, відповідні можливості для особи звернутися до адміністративного суду і просити про захист порушених прав способом, що є ефективним та таким, що максимально відповідає суті порушених прав, свобод та законних інтересів, сприяє їх відновленню, відшкодуванню шкоди, а, з іншого боку, створює умови для справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення адміністративним судом спорів у сфері публічно-правових відносин із метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень;

- запропоновано не зводити концепцію «ефективного захисту права в адміністративному судочинстві України» лише до застосування інших способів захисту прав, свобод та інтересів особи. Ефективний захист прав і свобод повинен повною мірою стосуватися застосування судом усіх способів захисту, що як прямо передбачено законом, так і тих, що ним не передбачено, але які йому не суперечать. У зв'язку з цим коли йдеться про інший спосіб, який не

суперечить закону, то він повинен забезпечувати саме більш ефективний захист, що зменшить довільність його обрання;

- сформульовано підхід, у відповідності до якого конкретизоване наповнення змісту інших способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві повинно здійснюватися із застосуванням засобів юридичної техніки, пов'язаними з процесуальною аналогією закону чи аналогією права. Такі засоби повинні чітко спиратися на науково-обґрунтовану систему критеріїв такого застосування для досягнення головної мети адміністративного судочинства України;

удосконалено:

- теоретичні положення щодо поняття способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, що є системою як передбачених, так і не передбачених законом ефективних матеріально-правових засобів примусового припинення порушень із боку суб'єктів владних повноважень та інших осіб прав, свобод та законних інтересів особи, які корелюють з суттю порушеного права та здійснюються адміністративним судом з метою виконання завдань та реалізації основних засад адміністративного судочинства на підставі поданого адміністративного позову у межах відповідної процесуальної форми, результатом чого є відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів, відшкодування шкоди, а також забезпечення верховенства права, законності, правопорядку, захищеності конституційного ладу та національної безпеки України;

- розуміння побудови правової конструкції щодо системи способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, яка складається з таких елементів: 1) юридичне підґрунтя застосування способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві; 2) самі способи захисту, які є ефективними для застосування до конкретних ситуацій у межах порушених прав, свобод та законних інтересів; 3) суб'єкти звернення; 4) суб'єкти, щодо яких ставиться питання про застосування конкретних способів захисту порушених прав; 5) суб'єкти правозастосування (адміністративні суди); 6)

об'єкти системи – публічно-правовий спір, який виникає у зв'язку з виконанням чи не виконанням стороною, що здійснює публічно-владні управлінські функції таких функцій, унаслідок чого відбувається порушення прав, свобод та інтересів особи;

- теоретичні положення стосовно розуміння позову як єдиної ланки між волевиявленням особи щодо захисту її прав і свобод шляхом прохання до суду про їх захист та діяльністю суду у напрямі такого захисту шляхом застосування відповідних способів захисту порушених прав;

дістали подальшого розвитку:

- підходи щодо аналізу судової практики у сфері адміністративного судочинства, на підставі чого було сформульовано такі критерії застосування способів захисту порушених прав: 1) легітимна мета, що суттєвим чином повинна корелювати з суттю порушених прав і свобод; 2) наявність відповідного порушення суб'єктом владних повноважень прав, свобод або законних інтересів особи на момент її звернення до адміністративного суду; 3) реальність порушення індивідуальних та конкретизованих прав і свобод; 4) наявність матеріально-правової заінтересованості позивача, що передуює розгляду питання стосовно правомірності рішення, яке оскаржується; 5) наявність спору, що базується на порушеному праві, яке підлягає судовому захисту; 6) дотримання пропорційності між пропонованими, а в подальшому і застосованими адміністративним судом способами захисту порушених прав та поставленою метою; 7) доведеність та обґрунтованість застосування відповідних способів захисту; 8) забезпечення максимально дієвого поновлення порушених прав за існуючого законодавчого регулювання; 9) адекватність фактичним обставинам справи; 10) не суперечливість докорінній сутності позовних вимог, визначених особою, що звернулася до суду; 11) узгодженість із обов'язком суб'єкта владних повноважень діяти виключно у межах, порядку та способу, передбаченого законом; 12) наявність в особи, яка звернулася з позовом, суб'єктивного матеріального права або законного інтересу у його розумінні органом конституційної юрисдикції, на захист якого подано позов;

13) забезпечення через застосування конкретного способу захисту поновлення порушеного права, а у разі неможливості такого поновлення – гарантування можливості отримати відповідну компенсацію; 14) повне забезпечення мети правосуддя та дотримання процесуальної економії;

- наукові підходи щодо розгляд позову як окремого способу захисту порушеного права в адміністративному судочинстві, які базуються на урахуванні того, що 1) позов набуває такої якості за посередництвом рішення суду; 2) позов є окремим способом захисту лише у тій мірі, у якій у ньому відображені та обґрунтовані матеріально-правові вимоги, які відповідають способам захисту, вказаним у КАС України; 3) у межах позову особа самостійно визначає обсяг своїх вимог, але, керуючись принципом офіційного з'ясування всіх обставин у справі, суд може вийти за їх межі; 4) позов є інструментом, за допомогою якого особа просить суд захистити її права, свободи та законні інтереси, застосувавши конкретний спосіб (способи), передбачені у частині першій статті 5 та статті 245 КАС України; 5) розглядаючи позов як спосіб захисту порушених прав і свобод слід ураховувати і положення досудового врегулювання спорів, а також те, що адміністративні суди не розглядають позовні вимоги, які є похідними від вимог у приватноправовому спорі і заявлені разом з ними, якщо цей спір підлягає розгляду в порядку іншого, ніж адміністративне, судочинства і знаходиться на розгляді відповідного суду;

- обґрунтування необхідності з метою забезпечення правової визначеності щодо можливості особи у відповідності до закону просити суд про захист прав в інший спосіб внесення змін до частини першої статті 5 КАС України шляхом доповнення останньої пунктом 7: «Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист шляхом: 7) застосування іншого способу захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону і

забезпечує більш ефективний захист таких прав, свобод та інтересів»;

- пропозиції щодо удосконалення законодавчої техніки при викладенні положень пункту 10 частини другої статті 245 КАС України та формулювання їх у такому вигляді: «2. У разі задоволення позову суд може прийняти рішення про: 10) застосування іншого способу захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує більш ефективний захист таких прав, свобод та інтересів».

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачем самостійно. Викладені у ній положення, які виносяться на захист, розроблено ним особисто.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що матеріали та висновки дисертації можуть бути використані у навчальній, науково-дослідній роботі та в законотворчій діяльності:

– у науково-дослідній діяльності – як основа для подальшого дослідження питань адміністративного судочинства та способів захисту порушених прав;

– у навчально-освітньому процесі – для підготовки нових й удосконалення наявних навчальних та методичних матеріалів з адміністративного права та процесу, адміністративного судочинства, порівняльного адміністративного права, юридичної техніки та викладання відповідних навчальних дисциплін;

– у правотворчості – для подальшого удосконалення законодавства про адміністративне судочинство України;

- у правозастосуванні – для практичної реалізації норм і положень законодавства про адміністративне судочинство в аспекті застосування способів захисту порушених прав.

Апробація результатів дисертації. Основні положення роботи доповідалися на: II Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми правового забезпечення оборони України» (м.Київ-Одеса, 10 вересня 2025 року), на круглому столі «Застосування інформаційних технологій у

правоохоронній діяльності» (Харків, 12 грудня 2024 року), на Всеукраїнській науково-практичній конференції з нагоди Дня державної служби «Публічна служба : вектори реформування в умовах воєнного стану» (19 червня 2025 року), на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Захист прав людини на універсальному та регіональному рівнях» (Дніпро, 21 листопада 2025 року).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації викладені у 8 наукових працях, з яких 3 статті – у наукових фахових виданнях України, 1 стаття – у зарубіжному періодичному виданні та 4 тези наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, поділених на сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел.

Загальний обсяг дисертації – 238 сторінок, з яких основного тексту – 214 сторінки. Список використаних джерел містить 142 найменування.

Розділ I

Загальнотеоретична характеристика способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві України

1.1. Основні підходи до розуміння способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві України

Національна правова система України побудована за сучасними стандартами, що передбачають людино-центризм та суттєві можливості захисту прав і свобод. Динамічне формування правозахисних механізмів відбувалося протягом становлення Української державності та набуло особливої динаміки у зв'язку з ухваленням у 1996 році Конституції України [1], яка заклала міцний фундамент у цій сфері. 6 липня 2005 року було ухвалено КАС України, який визначає юрисдикцію та повноваження адміністративних судів, встановлює порядок здійснення судочинства в адміністративних судах.

2 червня 2016 року до Конституції України було внесено зміни, якими було передбачено, що з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди (частина п'ята статті 125). З цього приводу Д. М. Лук'янець небезпідставно вказує на те, що на підставі цього було сформульовано головну ознаку публічно-правового спору, завдяки чому він набуває якості публічно-правового і потрапляє саме у сферу адміністративно судочинства. Ця ознака полягає у тому, що сутність названого спору завжди буде пов'язана з неправомірними рішеннями, дією чи бездіяльністю суб'єктів владних повноважень [2, с. 73]. Вважаємо, що такими змінами до Основного Закону України було підсилено діяльність адміністративних судів саме в аспекті реалізації їхньої правозахисної функції у публічно-правовій сфері. Адже завдання адміністративного судочинства було визначено у КАС України з 2005 року [97] та які полягали у справедливому, неупередженому та своєчасному вирішенні судом (адміністративним судом) спорів у сфері публічно-правових відносин із метою ефективного захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб

від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Основний Закон, доповнений вказаною вище нормою, сформував єдине цілісне правове регулювання, яке поставило захист порушених прав в адміністративному судочинстві на достатньо високий рівень. В. А. Кройтор у науково-практичному коментарі до КАС України 2024 року указує на те, що задля захисту прав, свобод та законних інтересів окремих осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, законодавець визначив вирішення спорів пріоритетним завданням, до якого покликане адміністративне судочинство [3, с. 12]. У зв'язку з цим Законом від 3 жовтня 2017 р. № 2147- VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [98] КАС України було суттєво доопрацьовано та це безпосередньо стосувалося і способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві. У той же час, законодавчого визначення (легальної дефініції) «спосіб захисту» КАС України не містить.

Більше того, як зауважує К. М. Пільков, у вітчизняному судочинстві знайдеться не так багато інших питань, практика відповіді судів на які так сильно дратувала б таку велику частину правничої спільноти, як способи захисту. Затиснені в лещата, з одного боку, ефективності судового захисту, а з іншого, реалізації принципів диспозитивності процесу, суди протягом останніх декількох років істотно змінили підходи до того, як застосовувати способи захисту, хто несе наслідки обрання неналежного або неефективного способу, якими є ці наслідки. Такі нові підходи часто не знаходять у практиків прихильності, а у науковців – цілісного доктринального осмислення [4, с. 304].

З метою більш ґрунтовного розуміння змістовного наповнення поняття «способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві» слід ураховувати існуючі доктринальні підходи до цієї та суміжних з нею категорій. О. П. Подцерковний пише, що при конструюванні поняття «захист прав» слід виходити з того, що ця категорія охоплює сукупність взаємозалежних правових засобів, способів та форм, через які за необхідності забезпечується захист

законних прав суб'єктів господарювання при їх порушенні [5, с. 181]. Судова практика теж має відповідні підходи до розуміння поняття захист прав. Так, у рішенні Святошинського районного суду м. Києва від 10 січня 2024 року № 759/16931/23 [6] указано на те, що під захистом права розуміється державно-примусова діяльність, спрямована на відновлення порушеного права суб'єкта правовідносин і забезпечення виконання юридичного обов'язку зобов'язаною стороною, внаслідок чого реально відбудеться припинення порушення (чи оспорювання) прав цього суб'єкта, він компенсує витрати, що виникли у зв'язку з порушенням його прав, або в інший спосіб нівелює негативні наслідки порушення його прав. Таким чином, захист прав може здійснюватися через реалізацію засобів, способів та у межах установлених законом форм. З іншого боку, засоби, способи і форми є категоріями, реалізація яких спрямована на захист прав та підпорядковані таким завданням [7, с. 38].

У свою чергу, О. П. Кулинич виходить з того, що слід брати до увагу різноманітні підходи до визначення способів захисту прав: 1) визначення способу захисту, як правового засобу впливу на суспільні відносини з метою захисту суб'єктивного права; 2) через категорію «захід»; 3) через категорію «дія»; 4) як особливий «прийом», за допомогою якого здійснюється захист права; 5) визначення способу захисту, як правової конструкції [8, с. 224]. З цього приводу слід резюмувати, що спосіб захисту ототожнюється з категорією правовий засіб. Крім того, спосіб захисту може розглядається як у контексті діяльності людини, так і в аспекті організації та функціонування органів публічної влади. Також з цього тексту витікає висновок про те, що спосіб захисту може розглядатися як прийом юридичної техніки. Причому прийоми та засоби юридичної техніки, як відомо, можуть бути реалізованими суб'єктами як приватного права, так і публічного. І останнє, на що слід звернути увагу, це те, що запровадження способів захисту завжди передбачає вибір різних варіантів захисту прав і свобод, що знаходить своє підтвердження і на концептуальному рівні, пов'язаному з багатоманітністю у сфері прав людини та механізмів їхнього захисту, і на законодавчому рівні, у тому числі й на рівні КАС України,

і на інституційному. Причому, останній постійно трансформується та розширюється, доповнюючи сталі й традиційні способи новими, наприклад, окремими аспектами реалізації альтеративних способів захисту порушених прав і свобод.

Таким чином, слід говорити про те, що у межах правової доктрини доволі часто механізми захисту, способи захисту та засоби захисту ототожнюють і використовують їх в аспекті захисту прав і свобод як рівнозначні. У той же час, існують позиції, відповідно до яких їх розмежовують та надають кожній з цих категорій своє особливе значення та прописують свою функціональну роль. Так, наприклад, Ю. В. Мартинюк убачає принципові відмінності між поняттями «спосіб захисту прав у договірних зобов'язаннях» і «засіб захисту прав у таких же (договірних зобов'язаннях)», які полягають у тому, що спосіб захисту є зовнішнім проявом реалізації права на захист та вказує на те, які саме допустимі правомірні дії здійснює або повинен здійснити суб'єкт договірних правовідносин у процесі протидії посягання на його суб'єктивне право, у той час, як засіб захисту є інструментом досягнення мети, яка супроводжує такі дії [9, с. 4].

У цьому випадку автор пов'язує реалізацію заходів із дією окремих суб'єктів, не наділених владними повноваженнями (у межах його дослідження йдеться про суб'єктів договірних правовідносин), а засіб, виходячи з вищевказаної позиції, уже більше тяжіє до функціонування інституційного механізму.

Разом із тим, доволі поширеною є точка зору, у відповідності до якої способи захисту суб'єктивних прав є закріпленими у законі матеріально-правовими засобами примусового характеру, за допомогою яких провадиться відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника [10]. Як видно, у цьому контексті особливо виділяється примусовий характер здійснення відновлення порушених прав, що може здійснюватися владним суб'єктом та в нашому випадку судому. На цьому ж аспекті акцентують свою увагу і автори монографії, присвяченої особливостям

захисту суб'єктивних цивільних прав. Так, вони вказують на те, що способи захисту суб'єктивних цивільних прав є матеріально-правовими заходами примусового характеру, за допомогою яких здійснюється відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав та вплив на правопорушника [11, с. 142].

Разом із тим, у багатьох визначеннях, що зустрічаються у правовій доктрині мають місце вказівки на мету, що полягає у відновленні порушеного права конкретною особою. Урахування цієї мети виступає важливим змістовним компонентом в аспекті ініціювання перед владним органом (у нашому випадку адміністративним судом) процесу щодо примусового застосування конкретних способів захисту порушених прав, що вказані в законі чи ті, що йому не суперечать. Так, наприклад, Т. М. Підлубна вважає, що під способом захисту слід розуміти передбачені законом чи договором правові прийоми, за допомогою яких особа, цивільне право якої порушене, не визнається чи оспорується має змогу припинити його порушення, здійснити його відновлення і, таким чином, реалізувати надане їй суб'єктивне цивільне право на захист [12, с. 61].

Слід звернути увагу на те, що у цьому підході найбільш глибоко розкривається мета застосування судом способів захисту порушеного права — припинити його порушення, здійснити його відновлення і таким чином реалізувати надане їй суб'єктивне право на захист. З цього приводу можна констатувати той факт, що в основі застосування способів захисту в адміністративному судочинстві знаходиться право на судовий захист (право на звернення до суду), яке реалізується на підставі звернення особи з адміністративним позовом до суду (стаття 5 КАС України), який (адміністративний суд) у разі задоволення позовних вимог вирішує питання застосування тих чи інших способів захисту порушених прав (стаття 245 КАС України).

З наведеного погляду концептуально правильним підходом є доктринальна думка Г. Б. Яновицької, яка розглядає цивільно-правовий захист

прав та інтересів споживачів, з одного боку, як фактичні та юридичні дії самих споживачів щодо захисту власних прав та інтересів. А, з іншого, як діяльність уповноважених законом державних органів, громадських формувань із застосуванням спеціальних заходів, способів захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів споживача, що спрямовані на попередження (запобігання), припинення правопорушення, відновлення порушених прав [13, с. 250].

Такий підхід виглядає достатньо переконливим, адже, захищати права і свободи особа може самостійно у різний спосіб: від самозахисту всіма не забороненими способами (частина шоста статті 55 Конституції України) до звернення до відповідного правозахисного механізму (частини перша-п'ята статті 55 Основного Закону України). З огляду на таке звернення, діяльність інституційних складових такого механізму теж повинна розглядатися як складова правового захисту. Адже, у переважній більшості випадків інституційний механізм здійснює захист прав і свобод у зв'язку зі зверненням зацікавлених осіб.

Саме тому, на цій підставі можна говорити про органічну єдність в аспекті розуміння способів захисту порушених прав стосовно діяльності окремих осіб, права яких було порушено та які звертаються до відповідних правозахисних інституцій та функціонування самих таких інституцій. Вважаємо, що такий підхід повною мірою відповідає концептуальній побудові КАС України щодо способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, що було сформовано Законом від 3 жовтня 2017 р. № 2147- VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [98].

Повертаючись до позиції Т. М. Підлубної стосовно розуміння способу захисту як передбаченого законом чи договором правового прийому, слід вказати на те, що у правовій доктрині до цього аспекту розуміння способу захисту підходять ширше. Так, В. В. Петруня під способом захисту порушеного, оспорюваного чи невизнаного права або законного інтересу

суб'єкта господарювання пропонує розуміти сукупність передбачених законом, договором або таких, що не суперечать принципу верховенства права, діянь уповноважених державних органів або суб'єктів господарювання, за допомогою яких може бути досягнуто припинення, запобігання, усунення порушень прав, відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав, відшкодування збитків та здійснено вплив на правопорушника [14, с. 4]. Тобто у контексті розуміння способу захисту йдеться про тріаду: 1) передбачений законом; 2) передбачений договором; 3) такий, що хоч прямо і не передбачений законом та договором, але такий, що не суперечить принципу верховенства права.

Отже, у сучасній правовій доктрині існують різні підходи до змістовного розуміння способів захисту порушених прав і свобод та суб'єктів їх здійснення. Зумовлено це традиційною поліфонією думок щодо того чи іншого питання у межах сучасної юриспруденції в цілому та динамічного розвитку адміністративного права та процесу зокрема. Крім того, дається взнаки, як уже зазначалося, і відсутність законодавчого визначення цього поняття, що на думку Ю. В. Мартинюк створює складнощі в розумінні його правової природи та зумовлює формування цілої низки наукових позицій із цього приводу [9, с. 92].

Разом із тим, аналіз сучасної правової доктрини вказує на те, що способи захисту прав і свобод можуть стосуватися як суб'єктів наділених владними повноваженнями (здійснюють реалізацію способів захисту через правозастосування), так і тих, що такими повноваженнями не наділені (реалізують способи захисту у межах форм безпосередньої реалізації та передусім у формі використання).

Тлумачний словник української мови під словом спосіб розуміє, по-перше, певну дію, прийом або систему прийомів, що дає можливість здійснити чи зробити будь-що, досягти чогось. По-друге, спосіб — це те, що служить засобом чи знаряддям у певній дії чи справі. І, по-третє, граматична конструкція дієслів, яка виражає відношення (ставлення) стану чи дії до

дійсності, установлене мовцем [15]. У свою чергу, під словом «захист» словник розуміє, по-перше, дію за значенням захистити, захищати, захиститися. По-друге, слово «захист» розглядається у значенні підтримки, охорони та заступництва, наприклад, брати під свій захист, заступатися за кого-небудь, захищати від нападу чи посягань. По-третє, захист розглядається як притулок, місце, де можна заховатися чи захиститися від чого-небудь чи кого-небудь. І, нарешті, по-четверте, захист є тією стороною, яка захищає від обвинувачення [15].

Тепер, логічно розкриваючи предмет дійсного дисертаційного дослідження, слід з'ясувати те, яким чином термін «спосіб захисту» використовується у межах чинного законодавства як взаємопов'язаної та упорядкованої системи нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів (частина перша статті 9 Закону України «Про правотворчу діяльність» [81]).

Передусім Конституція України як нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили, що виступає основою як захисту прав і свободу за допомогою адміністративного судочинства (частина п'ята статті 125), так і базою правозахисної діяльності в цілому (статті 1, 3, 6, 8, 55 тощо), цей термін використовує у двох вищевказаних аспектах. Так, вона, з одного боку, використовує способи захисту як певні можливості окремих осіб, а з іншого — в аспекті реалізації чітко встановлених повноважень публічних органів влади та їхніх посадових осіб.

Зокрема, у Конституції України цей термін стосовно можливості осіб не наділених владними повноваженнями зустрічається у статті 34, де вказано на те, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір. У доволі схожому контексті подається конституційна норма, зафіксована у частині шостій статті 55 Основного Закону України (кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами

захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань).

Тобто Конституція розглядає спосіб захисту прав особи як можливість обирати певний алгоритм дій, не заборонених законодавством та спрямованих на поновлення прав і свобод та захист (частина перша статті 19). Як зауважує О. В. Петришин, конституційні принципи та норми набувають юридичної визначеності щодо певних способів правового регулювання щодо поведінки різних за особливостями свого правового статусу учасників суспільних відносин у відповідних сферах державного і суспільного життя [16, с. 140]. У цьому контексті такими способами поведінки здійснюється реалізація способів захисту прав і свобод.

У той же час, Основний Закон України використовує термін «спосіб» як імперативно встановлений напрям діяльності органів публічної влади (органи державної влади та місцевого самоврядування) їхніх посадових та службових осіб. У першу чергу, такий підхід сформульовано у частини другій статті 19 Конституції України про те, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачено Конституцією та законами України.

У науково-практичному коментарі до статті 19 Конституції України вказано на те, що встановлення щодо органів державної влади та органів місцевого самоврядування спеціально-дозвільного типу правового регулювання є найбільш відповідним способом упорядкування їх діяльності в умовах правової держави, позаяк забезпечує підпорядкування реалізації владних функцій указаними органами та їх посадовими особами вимогам закону, вводить їх діяльність у чіткі, зрозумілі для усіх межі та саме таким чином обмежує можливості прояву свавілля. Закріплюючи заборону державним органам діяти поза законом, Конституція України виходить із визнання пріоритету права перед державою, утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина як головного обов'язку держави [16, с. 142].

Також у Конституції (стаття 31) вказано на те, що кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом із метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо. Вочевидь, законодавець у цьому контексті інтерпретує термінологію, пов'язану з розумінням способів як імперативно встановлені заходи, що здійснюються органами публічної влади, у тому числі й судами.

Таким чином, можна говорити про те, що термін «спосіб» стосується як окремих осіб та їхніх можливостей захищати свої права і свободи, так і діяльності органів публічної влади щодо вчинення конкретних дій передбачених законодавством та потрібних у тій чи іншій ситуації, у тому числі й для поновлення порушених прав і свобод. У цьому контексті слід наголосити на тому, що така своєрідна дуальність зумовлена концептуальними засадами права та правопорядку, відповідно до яких форми реалізації права поділяються на прості та складні. Прості (безпосередні) форми реалізації норм права пов'язані з тим, що така реалізація може здійснюватися без участі компетентних органів публічної влади. Але існують такі правові норми, які людина та громадянин самотійно без утручання відповідних компетентних органів та посадових осіб реалізувати не зможуть. З огляду на це виділяють таку складну форму реалізації права, як правозастосування, яка передбачає втручання відповідних компетентних органів [17, с. 82]. Вищевказане розуміння терміну «спосіб захисту», що має місце як у правовій доктрині, так і у чинному законодавстві слід урахувувати в аспекті змістовного наповнення способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві.

Якщо говорити про розуміння способів захисту в аспекті функціонування інституційних механізмів, то тут теж можуть існувати різноманітні аспекти використання такої термінології. Так, у юридичній науці стосовно захисту прав і свобод за допомогою вирішення спорів та конфліктів використовується підхід поділу способів на досудові та судові. Так, О. С. Ткачук у науковій роботі, присвяченій розкриттю судових та альтернативних способів вирішення приватних юридичних конфліктів через аналіз міжнародного досвіду до

розуміння українських перспектив пише про те, що стабільно та традиційно сформовані в усьому світі підходи, згідно з якими захист прав особи і організації, а також вирішення правових спорів та конфліктів пов'язується із правосуддям (судочинством). Разом із тим, незважаючи на це формується інша система альтернативних способів захисту, що поступово набуває популярності через наявні свої переваги [18, с. 23].

Стосовно досудових, позасудових систем захисту, слід зазначити те, що у юридичній літературі було сформульовано доволі сталу позицію використання терміну «спосіб захисту» до системи альтернативних можливостей захисту прав і свобод. Про це свідчить ціла низка дисертацій, які складають основу як приватно-правової, так і публічно-правової доктрини з цього сегменту наукової дійсності. Так, у сфері приватного права можна назвати роботи М. Я. Поліщук «Медіація як спосіб вирішення цивільно-правових спорів» 2017 року [19], С. Т. Йосипенко «Медіація як спосіб вирішення спорів у приватно-правових відносинах» 2019 року [20], В. Є. Прущак «Урегулювання спору за участю судді у цивільному судочинстві України» 2020 року [21], Л. І. Галупової «Альтернативні способи врегулювання конфліктів у сфері права інтелектуальної власності» 2021 року [22]. У межах доктрини трудового права, що, як відомо, перебуває на стику публічного та приватного права теж мають місце роботи, у яких йдеться про альтернативні способи вирішення спорів, а значить і захисту порушених прав. Наприклад, робота Н. М. Гресь «Медіація як спосіб вирішення індивідуальних трудових спорів», захищена у 2023 році [23].

В адміністративно-правовій доктрині також є роботи, у межах яких альтернативні можливості розглядаються саме як альтернативні способи урегулювання публічно-правових спорів та конфліктів, а значить і захисту порушених прав. Як приклад слід указати на роботи С. С. Білуги «Досудове врегулювання адміністративно-правових спорів» 2015 року, О. Д. Сидельнікова «Інститут примирення сторін в адміністративному судочинстві» (2017 року) [24], Н. В. Боженка «Адміністративно-правове забезпечення медіації як способу вирішення адміністративних спорів» 2018 року [25], С. О. Корінного

«Упровадження медіації в адміністративний процес України» (2019 року) [26], А. Г. Бортникової «Правові засади застосування медіації як способу вирішення публічно-правових спорів» (2019 року) [27], Л. Р. Юхтенко «Адміністративно-правові засади вирішення спорів, що виникають із публічно-правових відносин, у досудовому порядку» (2020 року)[28], Т. І. Шинкар «Застосування медіації в адміністративному судочинстві: вітчизняних та зарубіжний досвід» (2019 року) [29]. Крім того, можна також навести дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, підготовлену та захищену К. С. Токаревою за темою: «Адміністративно-правове регулювання медіації: сучасний стан та тенденції розвитку» 2021 року [30].

Варто відзначити і те, що наведені питання входять до наукового інтересу дослідників, що працюють не лише на юридичній ниві та які в цілому послуговуються аналогічною термінологією з питання, що нас цікавить. Йдеться про сферу державного управління, у якій було підготовлено та захищено зокрема такі роботи: дисертація Є. Є. Бородіна «Механізм медіації у системі публічного управління» 2019 року [31]; З. В. Красіловської «Становлення інституту медіації у системі публічного управління: теоретико-правовий аспект» (2017 року) [32].

Всі наведені роботи використовують переважно термін «альтернативні способи вирішення спорів», а отже і захисту порушених прав і свобод. При цьому аналіз сучасних підходів до терміну «спосіб захисту прав і свобод» у доктрині адміністративного права вказує на те, що існують різні підходи з цього приводу. Більше того, навіть у питаннях, пов'язаних з адміністративним судочинством розуміння способів захисту суттєво відрізняються. Так, наприклад, у доктрині адміністративного права (О. В. Капинос) вказується на те, що саме адміністративне судочинство слід розглядати як спосіб охорони і захисту прав, свобод та інтересів, причому складові відносини характеризуються такими ознаками, як публічно-правовий характер, владні повноваження однієї зі сторін і виражене волевиявлення відновити або усунути передбачуване чи фактичне порушення (утиск, загроза порушення) права,

свободи або інтересу [33, с. 13].

Отже, адміністративне судочинство в широкому сенсі може розглядатися як спосіб захисту прав і свобод та такий підхід не є помилковим. З цього приводу вищевказана дослідниця, конкретизуючи свою позицію визначила основні ознаки адміністративного судочинства та серед них у першу чергу назвала те, що воно виконує функцію (є формою) «зовнішнього» контролю за законністю дій у сфері управління, а також є способом захисту суб'єктивних прав громадян щодо діяльності виконавчих органів та їх посадових осіб [33, с. 12]. При цьому її позиція не є поодиноким, адже, у процесуальній доктрині існує усталений підхід з цього приводу. Так, у науково-практичному коментарі до КАС України 2024 року указано на те, що адміністративне судочинство є урегульованим правовими нормами адміністративного процесуального права порядком провадження в адміністративних справах, а також детермінований системою взаємоузгоджених та взаємокореспондуючих адміністративних процесуальних прав та обов'язків учасників процесу, які здійснюються у чітко встановлених адміністративних процесуальних діях, спрямованих на здійснення правосуддя [3, с. 12]. Указівка на правосуддя як високо значущий соціальний результат є підтвердженням правозахисного потенціалу адміністративного судочинства.

Крім того, В. В. Комаров, описуючи динаміку розвитку процесуальних систем, зазначає, що з КАС України пов'язується остаточне формування адміністративної юстиції в Україні як ефективного інструменту захисту прав людини у сфері публічної адміністрації [34, с. 76]. У свою чергу, О. І. Сеньків вважає, що адміністративне судочинство без перебільшення можна розглядати основним способом захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень [35, с. 30]. Такий підхід не є випадковим, адже він спирається на особливу візію адміністративного судочинства в аспекті захисту прав людини. З цього приводу В. В. Малихіна вказує на те, що ключову роль у захисті прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері

публічно-правових відносин від порушень із боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування відіграє адміністративне судочинство, оскільки саме з його появою в Україні було запроваджено судовий контроль за дотриманням законності суб'єктами владних повноважень на якісно новому рівні [36, с. 56].

У свою чергу, Д. Д. Гнап пише, що, розглядаючи адміністративно-судовий захист, можна стверджувати, що його сутність полягає у відновленні порушеного права користування соціальними благами, встановленими державною та чітко передбаченими в законодавстві України [37, с. 67]. З цим твердженням у цілому можна погодитися та враховувати наведену позицію в аспекті розуміння ефективності способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві. Разом із тим, ми вважаємо, що не можна зводити розуміння порушеного права лише до користування соціальними благами, встановленими державною. Адже існує ціла низка благ у публічно-правовій сфері, які безпосередньо державою не встановлюються, а натомість стосуються сфери місцевого самоврядування чи інституцій громадянського суспільства.

Більше того, постановка питання про те, що всі такі блага є чітко передбаченими законодавством теж не повною мірою є коректним підходом. Це зумовлено тим, що у чинному законодавстві не завжди все чітко прописано та про користування не всіма благами нормативно чітко передбачено. На підтвердження цьому слід навести положення частини шостої статті 7 КАС України про те, що у разі відсутності закону, що регулює відповідні правовідносини, суд застосовує закон, що регулює подібні правовідносини (аналогія закону), а за відсутності такого закону суд виходить із конституційних принципів і загальних засад права (аналогія права) [38, с. 150]. Єдиний випадок, коли аналогія закону та аналогія права не застосовується у межах адміністративного судочинства пов'язаний з визначенням підстав, меж повноважень та способу дій органів державної влади та місцевого самоврядування. Крім того, у цьому контексті слід указати на те, що А. Єзеров,

аналізуючи значення Конституції України у контексті джерельної бази правозастосування у системі адміністративного судочинства, пише про те, що конституційно-правові перетворення формують нові виклики для національного правозахисного механізму, даючи судам та іншим суб'єктам новітній правозастосовний інструментарій для забезпечення реалізації прямої дії норм Конституції в повсякденному правозастосуванні [39].

Ураховуючи таку постановку питання можна зробити висновок про те, що законодавець задалегідь розумів, що не всі соціальні блага чітко встановлені законодавством, із приводу яких подається адміністративний позов як основний спосіб захисту прав і свобод [40, с. 63]. Більше того, у частині четвертій статті 6 КАС України він (законодавець), враховуючи такий стан речей, встановив важливе й принципове застереження про те, що забороняється відмова в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини. До речі, цю норму слід ураховувати і в тому, контексті, що недосконале та не ефективне законодавство не може виступати підставою для зниження ефективності застосування способів захисту прав у системі адміністративного судочинства.

І, нарешті, не завжди слід жорстко прив'язуватися до чинного законодавства, оскільки існують й інші джерела права, у межах яких можуть так чи інакше закріплюватися відповідні блага. Зумовлено це тим, що термін «законодавство», як уже зазначалось, не охоплює всіх джерел права, а відповідно до частини першої статті 9 Закону України «Про правотворчу діяльність» [81] (набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, та вводиться в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні), законодавство України є взаємопов'язаною та упорядкованою системою лише нормативно-правових актів України та чинних міжнародних договорів.

У цьому контексті в обов'язковому порядку слід ураховувати положення частини першої та другої статті 6 КАС України. Зокрема, йдеться про те, що

суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, застосовуючи його з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини. Причому слід особливо акцентувати увагу на тому, що відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Таким чином, практика Європейського суду з прав людини виступає важливим джерелом права, де у тому числі й фіксуються найважливіші для суб'єкта блага, з приводу порушеного права користування якими він і звертається до адміністративного суду.

Коли ми говоримо про способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, то відповідно слід мати на увазі, що у цьому випадку йдеться саме про широкий підхід до прав, які підлягають захисту шляхом застосування відповідних способів, перелічених у статтях 5, 245 та деяких інших КАС України. Стосовно позивача, як суб'єкта звернення до адміністративного суду йдеться не лише про права, але й свободи та законні інтереси. Причому така юридична конструкція повсюдно використовується як у правовій доктрині, так і у чинному законодавстві, у тому числі й у КАС України.

Так, у правовій доктрині правовий статус особи пов'язують з єдністю прав, свобод, законних інтересів та обов'язків. Так, зокрема, А. М. Шульга розглядає правовий статус особи як систему прав, свобод, законних інтересів та обов'язків особи, які закріплено в конституції, інших правових нормативних актах-документах. При цьому, на його думку, слід виходити з того, що не лише «обов'язки», «права», «свободи» виступають основою та базою правового статусу особи, але й до цих категорій примикають і «законні інтереси» [41, с. 113]. Схожої точки зору дотримується і О. Ф. Скакун, яка під правовим статусом розуміє систему закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів і обов'язків, відповідно до яких особа як суб'єкт права координує свою поведінку у

суспільстві [42, с. 570]. У свою чергу, С. В. Бобровник визначає правовий статус як сукупність прав, свобод, законних інтересів та обов'язків суб'єкта. Саме тому, можна стверджувати, що у правовій доктрині превалує точка зору на те, що окрім прав і свобод до структури правового статусу особи можуть входити свободи та законні інтереси [43, с. 78].

У свою чергу, чинне законодавство, починаючи від Конституції України та завершуючи підзаконними нормативно-правовими актами передбачає гарантування і закріплює відповідні можливості захисту саме прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина. Не виключенням у цьому випадку є КАС України, у межах якого юридична конструкція, яка поєднує права, свободи та законні інтереси передбачена у частині першій, пункті 8 частині другій статті 2, пунктах 8, 11 частини першої статті 4, у статтях 5-6, частині другій статті 9, частині другій статті 11, у статтях 13-14, частині п'ятій статті 21, частині шостій статті 47 тощо. При цьому такий підхід, комплексно реалізований у КАС України базується як на нормах Конституції України, так і на нормах міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. З цього приводу В. А. Кройтор у науково-практичному коментарі до КАС України 2024 року звертає увагу на те, що при розробці та прийнятті чинного КАС України, у тому числі й тих положень, які стосуються мети, завдань адміністративного судочинства та відповідно і способів захисту порушених прав, було ураховано базові засадничі постулати, закладені у міжнародно-правових актах, ратифікованих Україною [3].

Що стосується суб'єктів, які здійснюють публічно-владні управлінські функції, надають адміністративні послуги, а також суб'єктів виборчого процесу чи процесу референдуму, то вони теж мають відповідний правовий статус. Але, зважаючи на те, що вони є стороною, що згідно з логікою адміністративного судочинства загалом та пунктом 9 частини першої статті 4 КАС України зокрема переважно належать до потенційних відповідачів, то способи захисту стосуються гарантування такого елементу їхнього правового статусу як обов'язки. На цьому акцентується увага передусім у пункті 2 частини першої

статті 4 КАС України, де вказано на те, що публічно-правовий спір може виникати у зв'язку з тим, що такі суб'єкти, здійснюючи публічно-владні управлінські функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень, не виконують чи не належно виконують свої обов'язки; або, надаючи адміністративні послуги, не надають чи не належно надають такі послуги.

Таким чином, на підставі викладеного, можна говорити про те, що способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві можуть розглядатися як інструмент для гарантування правового статусу як людини та громадянина, так і суб'єктів, що здійснюють публічно-владні управлінські функції, надають адміністративні послуги, а також суб'єктів виборчого процесу чи процесу референдуму. Крім того, важливим аспектом інструментальної ролі способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві з цієї точки зору є також те, що вони сприяють тому, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи будуть відповідно до частини другої статті 19 Конституції України [1] діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

У контексті більш глибокого розуміння провідних категорій адміністративного судочинства та у першу чергу способів захисту порушених прав і свобод слід розмежовувати такі категорії як права, свободи та законні інтереси, на захист яких спрямовано застосування відповідних способів захисту, що як прямо передбачено законом, так і ні.

У першу чергу слід указати на базову категорію, щодо захисту якої спрямовано застосування у системі адміністративного судочинства відповідних способів. Йдеться про права. У правовій доктрині з приводу суб'єктивних прав існують різні точки зору, які при цьому мають відповідні точки дотику. Так О. В. Петришин розуміє під правами людини конкретні правові можливості (надбання), які необхідні для існування і розвитку особи, що визнаються невід'ємними, мають бути загальними і рівними для кожного, а також такі, що забезпечуються та захищаються державою в обсязі, передбаченому міжнародними стандартами [44, с. 447]. Більш лаконічний підхід властивий

визначенню, сформульованому О. Г. Кушніренком та Т. М. Слінько [45, с. 7]. На їхню думку, права є можливостями певної поведінки людини, здійснення тих або інших дій, закріплених у нормативно-правових актах.

Отже, суб'єктивні права виступають як певні можливості для суб'єкта, що здійснюються у межах такої форми реалізації об'єктивного права як використання. Разом із тим, можливості суб'єкта, що матеріалізуються у такій формі реалізації здійснюються не лише за посередництвом реалізації прав, але й свобод, які, маючи доволі схожу соціальну сутність, вирізняються щодо прав не лише текстуально, але й практично. У чинному законодавстві існує установлений підхід розмежовувати права і свободи, але існують і виключення з цього приводу, коли вони на законодавчому рівні фактично ототожнюються. Так, наприклад, у частині першій статті 36 Основного Закону України [1] встановлено, що громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Проте такі випадки не є поширеною практикою ототожнення прав і свобод, у зв'язку з чим, і у межах чинного законодавства, і в правовій доктрині вони розмежовуються.

Так, М. М. Тищенко писав, що стосовно права, свобода є більш абстрактною категорією, і в той же час це поняття є більш ширшим, ніж поняття «право», а також таким, що надає суб'єкту набагато більше можливостей та напрямів щодо їх потенційної реалізації. Отже, термін «право» більш чітко визначає міру можливої поведінки та, як правило, надає менше відповідних варіантів поведінки, у порівнянні зі свободою. Реалізуючи свободу, громадянин має можливість самостійно визначати той чи інший варіант поведінки та діяти у її межах на власний розсуд, вільно обираючи той конкретний варіант та алгоритм дій, які більше будуть відповідати його потребам та баченню [46, с. 77].

Н. В. Федіна вважає, що свобода людини як об'єктивна реальність сягає за межі, врегульовані правом, і ґрунтується на системі інших соціальних норм, що панують у демократичному суспільстві. У ширшому значенні свобода характеризує загальне становище людини, її соціальний статус. У вузькому розумінні свобода є можливістю людини вчиняти певні конкретні дії в межах, установлених правом [47, с. 73].

У свою чергу, Ю. М. Тодика та О. Ю. Тодика указували на те, що нормативно встановлені державою свободи особистості – це практично ті ж права громадянина, але вони мають деякі особливості. Надаючи свободи, держава робить наголос на вільному, максимально самостійному самовизначенні особи в тих чи інших сферах суспільного життя. За своєю суттю вона намагається звести до мінімуму регламентацію поведінки індивідів, забезпечуючи їм свободи, передусім, невтручанням як власним, так і з боку інших соціальних суб'єктів. Ніхто не має право вказувати, який конкретно вибір слід зробити людині, ніхто не може обмежити її, тому що тільки сам громадянин вирішує, як та в яких формах реалізовувати надані йому свободи [48, с. 52].

Узагальнюючи широку палітру діаметрально-протилежних точок зору стосовно співвідношення прав та свобод, М. М. Тищенко, Є. І. Григоренко та А. М. Синиця указують на таке. Сфера свобод людини включає переважно особисті (громадянські) і політичні аспекти життя і діяльності людини; використання права супроводжується активним сприянням держави щодо цього процесу, реалізація ж свободи можлива лише у разі невтручання держави; і у випадку свободи, і у випадку суб'єктивного права можна вести мову про те, що ці категорії впливають із природи самої людини, а їх зміст і обсяг обумовлюються станом сформованих суспільних відносин, цінностями і досягненнями, властивими конкретному суспільству в конкретний історичний проміжок часу. Одночасно з цим регламентація реалізації права є досить детальною і зазвичай передбачає тільки два варіанта поведінки – або використати, або не використати своє право. У випадку ж свободи, юридична

регламентація процесу її реалізації є менш детальною, а варіантів конкретної реалізації наданої свободи – безліч [46, с. 82].

Ми будемо виходити з того, що свобода на тлі суб'єктивного права є окремою правовою категорією, яка має свою специфіку, у тому числі й у контексті застосування способів захисту в адміністративному судочинстві.

Що стосується третьої категорії, що у юриспруденції отримала назву законного інтересу, то, як уже зазначалося, чинне законодавство нею доволі часто послуговується. Що стосується доктрини, у тому числі й правової, то вона з цього питання теж не стоїть осторонь. Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови категорія «інтерес» визначається як увага до кого -, чого-небудь, зацікавлення кимось, чимось; вага, значення; те, що найбільше цікавить кого-небудь, що становить зміст чийхось думок і турбот; прагнення, потреби; те, що йде на користь кому -, чому-небудь, відповідає чийсь прагненням, потребам [49].

О. І. Чепіс розуміє під законними інтересами ті інтереси, які передусім не суперечать закону [50, с. 552]. У цьому визначенні йдеться лише про розмежування абстрактної категорії «інтерес» з правовим, законним інтересом, проте його сутність, зміст і спрямованість не розкривається.

У межах аналізу категорії «законний інтерес» слід навести позицію однієї з фундаторок цієї проблематики з точки зору науки цивільного права — І. В. Венедіктової. Наведена тематика дослідницею найбільш концентровано розкрито у двох окремих монографічних дослідженнях. При цьому у монографії «Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві» авторка пише, що за своєю суттю охоронюваний законом інтерес є домаганням (претензією), що означає скерування особи на досягнення певного блага або статусу, а за правовою природою – дозволом, оскільки особа вільна у своїх діях за принципом *in favorem* (дозволено все, що не заборонено законом) [51, с. 223]. Розвиваючи свою позицію у межах другої монографії «Охоронюваний законом інтерес у цивільному праві», дослідниця пише, що інтерес виступає передумовою виникнення, розвитку та припинення

суб'єктивного права. Суб'єктивне право (як міру можливої поведінки) необхідно розглядати як засіб реалізації інтересу, який полягає у соціальній потребі (необхідності) такої поведінки. При цьому шляхом реалізації суб'єктивних прав інтереси втілюються у правовідносини, врегульовані нормами права [52, с. 448].

У цьому випадку інтерес, «знаходячись» у межах відповідного суб'єктивного права та розвиваючись у ньому, має, з нашої точки зору, і самостійне значення, а отже, потребує окремої уваги в аспекті побудови системи способів захисту в адміністративному судочинстві.

М. М. Тищенко писав, що так чи інакше, сутність законного інтересу зводиться до потреби, прагнення людини, яке хоч і прямо не передбачено законом, проте носить юридичний характер і не забороняється ним [46, с. 84]. З цією точкою зору також слід погодитися, оскільки Конституція України [1], як концентрат прав і свобод людини та громадянина, що має найвищу юридичну силу, виходить з позиції такої побудови державності, за якої права людини як певні можливості не можуть бути текстуально (формально) обмеженими (статті 1, 3, 8, 19, 22 тощо). У контексті розуміння законного інтересу слід урахувати Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004. Так, в абзаці третьому підпункту 3. 6. пункту 3 вказано на те, що поняття «охоронюваний законом інтерес», що уживається у частині першій статті 4 Цивільного процесуального кодексу та інших законах України у логічно-смісловому зв'язку з поняттям «права» (інтерес у вузькому розумінні цього слова), означає правовий феномен, який: 1) виходить за межі змісту суб'єктивного права; 2) є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони; 3) має на меті задоволення усвідомлених індивідуальних і колективних потреб; 4) не може суперечити Конституції та законам України, суспільним інтересам, загально визнаним принципам права; 5)

означає прагнення (не юридичну можливість) до користування у межах правового регулювання конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом; б) розглядається як простий легітимний дозвіл, тобто такий, що не заборонено законом. Причому орган конституційної юрисдикції указав на те, що охоронюваний законом інтерес регулює ту сферу відносин, заглиблення в яку для суб'єктивного права законодавець вважає неможливим або недоцільним.

У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 26 липня 2021 року. Справа № 420/2068/19 [53] указано на те, що з огляду на вимоги статей 2 та 5 КАС України об'єктом судового захисту в адміністративному судочинстві є не будь-який законний інтерес, а порушений суб'єктом владних повноважень. При цьому у контексті завдань адміністративного судочинства (статті 2 КАС України) звернення до суду є способом захисту порушених прав, свобод або законних інтересів позивача. Тому особа повинна довести (а суд – установити), що їй належать права, свободи або законні інтереси, за захистом яких вона звернулася до суду. Права, свободи та законні інтереси, які належать конкретній особі (особам) є предметом судового захисту. Також слід ураховувати, що заінтересованість повинна мати правовий характер, який виявляється в тому, що рішення суду повинно мати правові наслідки для позивача.

У свою чергу, як зазначається в Ухвалі з питань залишення позовної заяви без розгляду Запорізького окружного адміністративного суду від 16 травня 2024 року (справа № 280/2853/24), охоронюваний законом інтерес полягає у прагненні особи набути певних матеріальних або нематеріальних благ із метою задоволення певних потреб, якщо такі прагнення є абстрактними, тобто випливають із певного суб'єктивного права у конкретних правовідносинах. Тому порушення охоронюваного законом інтересу, яке дає підстави для звернення особи за судовим захистом, є створення об'єктивних перешкод на шляху до здобуття відповідного матеріального та/або нематеріального блага.

Отже, можна говорити про те, що права, свободи та законні інтереси виступають хоч і як близькі, але одночасно і як самостійні категорії, що потребує свого врахування у першу чергу при подальшому дослідженні способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві.

Також у фокусі цього дослідження слід говорити про те, що йдеться саме про порушені права, свободи чи законні інтереси. Адже, останні, виступаючи як суб'єктивні, формуються на підставі правових норм, що визнаються, встановлюються чи санкціонуються державною. Такий процес є основою для формування об'єктивного права як сукупності еталонних правил, які стосуються найважливіших сфер суспільних відносин. При цьому у системі тих суспільних відносин, які є провідними і найважливішими, фіксація за допомогою правових норм прав і свобод людини та громадянина подається як безумовний пріоритет. Причому йдеться не лише про просте закріплення таких можливостей шляхом надання ним формальної визначеності, але особливо акцентується на їх гарантуванні, у тому числі й шляхом запровадження відповідного захисного механізму. Так, відповідно до пункту 1 частини першої статті 92 Конституції України, виключно законами визначаються права, свободи людини та громадянина, а також їхні гарантії. Як видно, вітчизняний законодавець сформулював це як абсолютний пріоритет, указавши, по-перше, на те, що ці питання можуть установлюватися нормативно-правовим актом на рівні закону, а, по-друге, вказав на те, що серед питань пріоритетного характеру, що регулюються тільки законом, це питання є найпріоритетнішим серед інших. Слід також зважати на те, що Закон України «Про правотворчу діяльність» [81] додає актуальності вищевказаному. Так, відповідно до абзацу 1 частини першої статті 10, закон розуміється як такий нормативно-правовий акт, який ухвалено Верховною Радою України (парламентом) та (або) на всеукраїнському референдумі (Українським народом) в установленому Конституцією України та законом порядку, що регулює найбільш важливі суспільні відносини.

Отже, права, свободи та законні інтереси, що встановлюються на рівні закону у вигляді норм об'єктивного права формулюються у вигляді правил, стандартів, масштабів, еталонів тощо. Останні висувають відповідні та такі, що мають передбачені параметри щодо виконання, використання, дотримання та правозастосування. Такі складові, як відомо, є формами реалізації об'єктивного права. У разі, якщо особа не може використовувати надані їй можливості, зафіксовані у межах відповідного права чи свободи в результаті неправомірних дій суб'єктів владних повноважень, якими створюються перешкоди для такої реалізації, то у такому випадку право є порушеним та для його поновлення може ставитися питання про застосуванні відповідного способу захисту. Отже, порушені права – це не просто не реалізовані права, оскільки вони можуть бути не реалізованими самою особою (за її бажанням та волею), а йдеться саме про те, що вони не були реалізовані у наслідок протиправних дій (бездіяльності) інших суб'єктів (суб'єктів владних повноважень). Як зауважує Д. М. Лук'янець, ознака протиправності рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень виступає як основна як при формулюванні вимог позивача при зверненні за захистом до адміністративного суду, так і при формулюванні рішення адміністративного суду. Тому правильне розуміння змісту протиправності у контексті завдань адміністративного судочинства є надзвичайно важливим, а отже, вона є центральним елементом предмету доказування [54, с. 27].

Так, наприклад, суб'єкт владних повноважень ухвалив протиправний нормативно-правового акту, індивідуальний акт або допустив протиправний характер окремих їхніх положень та тим самим порушив права, свободи чи законні інтереси особи. У такому випадку особа може звернутися до адміністративного суду для захисту своїх порушених прав, свобод чи законних інтересів та ставити питання про визнання протиправним та не чинним нормативно-правового акту чи окремих його положень або про визнання протиправним та скасування індивідуального акту чи окремих його положень. Як видно, у такому випадку спосіб порушення суб'єктом владних повноважень

прав, свобод чи законних інтересів особи чітко корелює з можливим обраним способом захисту порушених прав.

Крім того, в аспекті розуміння прав, свобод і законних інтересів як порушених слід зважати на критерії, які повинні бути враховані адміністративними судами у справах щодо оскарження рішень суб'єктів владних повноважень. Так, відповідно до частини другої статті 2 КАС України такими критеріями є такі. По-перше, чи ухвалені відповідні акти на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначено Конституцією та законами України. По-друге, чи ухвалено ці акти з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано. По-третє, чи при ухваленні цих актів було належне обґрунтування, тобто враховано всі обставини, які мають значення для такого ухвалення. По-четверте, такі акти ухвалено добросовісно, неупереджено (безсторонньо), розсудливо, а також із дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації. По-п'яте, ухвалено акти суб'єктом владних повноважень пропорційно та, у першу чергу, з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення. І, нарешті, по-шосте, їх ухвалено було своєчасно та з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення.

Тобто, коли ми говоримо про порушені права, свободи та законні інтереси особи, що було здійснено діями чи актами суб'єктів владних повноважень, то лише констатації того, що такі дії чи акти суперечать чинному законодавству не достатньо. Крім того, ставляючи питання про розуміння прав, свобод та законних інтересів як порушених, слід ураховувати і те, що у КАС України формулювання про таке порушення зустрічається близько ста разів, переважна більшість яких стосується їх порушень з боку суб'єктів владних повноважень (частина перша статті 2, пункт 2 частини першої статті 4, частина перша статті 5, пункт 12 частини першої статті 19 тощо) чи порушених у публічно-правових відносинах (пункт 11 частини першої статті 4, частина друга статті 5 та ін.).

Стосовно розуміння терміну «порушені права», слід здійснити порівняння між процесуальними нормами розміщеними у КАС України з одного боку та ЦПК України та ГПК України з іншого стосовно завдань відповідних видів судочинства. Так, у частині першій статті 2 ЦПК України та частині першій статті 2 ГПК України вказано, що завданням цивільного і відповідно господарського судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ із метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Як видно, у цих двох Кодексах встановлено, що йдеться про захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та законних інтересів. У той же час, у частині першій статті 2 КАС України передбачає, що завданням адміністративного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень. Тобто, у КАС України вказано лише на те, що захисту підлягають права, свободи та законні інтереси без вказівки на те, що вони є порушеними, невизнаними чи оспорюваними. При цьому слід звернути увагу на те, що наведена тріада у КАС України зустрічається лише двічі. По-перше, у пункті 4 частини четвертої статті 246, де встановлено, що у мотивувальній частині рішення зазначаються: чи були і ким порушені, не визнані або оспорені права чи інтереси, за захистом яких мало місце звернення до суду, та мотиви такого висновку. По-друге, у підпункті г пункту 3 частини першої статті 322, де вказано на те, що постанова суду апеляційної інстанції складається у тому числі й з мотивувальної частини із зазначенням окрім іншого чи були і ким порушені, невизнані або оспорені права, свободи та (або) інтереси, за захистом яких особа звернулася до суду.

Крім того, один раз у КАС України використовується щодо прав і законних інтересів конструкція, яка єднає їх розуміння як порушених чи оспорюваних. Зокрема, у пункті 1 частини другої статті 150 вказано на те, що забезпечення

позову допускається як до пред'явлення позову, так і на будь-якій стадії розгляду справи, якщо невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду. Це пов'язано з тим, що права, свободи та законні інтереси щодо захисту яких звертається особа у порядку КАС України за своєю природою переважно можуть бути порушеними. Це пов'язано з тим, що суб'єкт владних повноважень вчиняючи певну дію або видаючи той чи інший акт у протиправний спосіб саме порушує відповідні права. До речі, такий підхід мав місце, наприклад, у вже не чинному Господарському кодексі України (втратив чинність на підставі частини третьої статті 17 Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 9 січня 2025 року), де у частині сьомій статті 23 було прямо вказано на те, що спори про поновлення порушених прав суб'єктів господарювання та відшкодування завданої їм шкоди внаслідок рішень, дій чи бездіяльності органів, посадових або службових осіб місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень вирішуються в судовому порядку. Як ми вже зазначали, відповідний процесуальний кодекс – ГПК України говорить у цілому про порушені, невизнані чи оспорювані права, а коли йдеться про рішення, дії чи бездіяльність публічних органів влади, то відповідне законодавство вказує лише на порушені права. Саме тому і КАС України переважно має на увазі те, що права, свободи та законні інтереси, з приводу яких звертається особа до адміністративного суду, є саме потенційно порушеними. У зв'язку з цим стаття 2 цього Кодексу свідомо опускає відповідну тріаду, яка іманентно властива ЦПК України та ГПК України і просто зазначає про права, свободи та законні інтереси.

Крім того, у цьому контексті слід звернути увагу на співвідношення способів захист відповідних прав з механізмами потенційного посягання на них. Так, якщо ЦПК України говорить не лише про порушені права, але й

невизнані (стаття 2), то і перший спосіб захисту прав, який передбачає ЦК України (пункт 1 частини другої статті 16) є визнання права. До речі такий же підхід мав місце і у межах уже не чинного Господарського кодексу (абзац 1 частини другої статті 20). Разом із тим, серед способів захисту, які встановлює КАС України (частина перша статті 5, частина друга статті 245 та деякі інші) подібних способів немає.

Наведений аспект потребує врахування також у зв'язку з тим, що знаходить концептуальне підтвердження не лише на законодавчому та правозастосовному рівні, але й на доктринальному. Так, О. О. Кот пише, що захист суб'єктивного права є невід'ємною властивістю такого права. Якщо суб'єктивне право дає особі можливість діяти певним чином, то таке надання матиме сенс лише в тому разі, коли особа може вчинити відповідні дії навіть за наявності зовнішніх перешкод для цього, долаючи протидію інших осіб. І не має значення, чи скористався носій порушеного суб'єктивного права всім комплексом своїх прав на захист суб'єктивних дій. Важливо, щоб держава забезпечила йому таку можливість за наявності в управомоченої особи відповідного волевиявлення. На підставі цього він стверджує, що захист цивільних прав та законних інтересів є реакцією на порушення, невизнання або оспорювання цих прав [77, с. 6].

У той же час, конкретизуючи окремі аспекти реалізації адміністративного судочинства у межах доктрини адміністративного права постає питання про визначення окремих способів захисту порушених прав, свобод та законних інтересів у його межах. Так, В. О. Скрипченко розглядає створення належних умов для реалізації адміністративно-процесуальної діяльності, визначення її способів, змісту та адміністративно-процесуальної форми у контексті реалізації таких принципів адміністративного судочинства як обов'язковість судового рішення та забезпечення права на апеляційний перегляд справи [56, с. 14]. Як видно, у цьому контексті йдеться про способи адміністративно-процесуальної

діяльності, що у системі адміністративного судочинства, безперечно, пов'язані із захистом прав і свобод.

У свою чергу, С. В. Ківалов та Л. Р. Біла-Тіунова вважають, що адміністративне судочинство як судовий порядок вирішення спорів у публічно-правовій сфері здійснюється у чіткій відповідності до цілої системи принципів шляхом реалізації відповідних судових процедур [55, с. 31]. Саме тому, можна прослідкувати певний закономірний взаємозв'язок між принципами адміністративного судочинства та сформульованою системою способів захисту прав і свобод. Це зумовлено тим, що, як зауважує В. А. Кройтор у науково-практичному коментарі до КАС України 2024 року, такі принципи мають фундаментальний (основоположний) для адміністративного судочинства, відбивають правовий механізм здійснення судової влади при розгляді адміністративних справ у порядку адміністративного судочинства, а також мають нормативний і загальнообов'язковий характер [3, с. 16]. Так, наприклад, відповідно до пунктів 1-10 частини другої статті 2 КАС України, у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначено Конституцією та законами України; з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано; обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії); безсторонньо (неупереджено); добросовісно; розсудливо; з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації; пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення; своєчасно, тобто протягом розумного строку. Тобто, адміністративний суд при застосуванні способів захисту порушених прав, передбачених пунктами 1-6 частини другої статті 245 КАС України повинен перевірити діяльність суб'єктів

владних повноважень на предмет дотримання таких базових принципів як законність, добросовісність, рівність тощо.

На підтвердження того, що способи захисту можуть розглядатися як у контексті діяльності органів публічної влади (адміністративних судів), так і окремих осіб (їх активної та юридично значущої поведінки) слід навести доктринальне положення про те, що способи захисту прав і свобод виступають змістовним критерієм для класифікації позовів [37, с. 61].

Суттєвого значення мають доктринальні позиції, пов'язані з розумінням адміністративного судочинства як універсального способу захисту прав, свобод, законних інтересів у публічно-правових відносинах крізь призму реалізації процесуальних форм. Так, Ю. Л. Шеренін вважає, що процесуальна форма діяльності адміністративних судів становить зовнішній вияв врегульованих адміністративною процесуальною нормою юридичних засобів, дій та операцій стосовно застосування права адміністративними судами у порядку здійснення адміністративного судочинства як універсального способу захисту прав, свобод, законних інтересів у публічно-правових відносинах шляхом здійснення провадження, в результаті якого судом (суддею) постановляється (ухвалюється) законне рішення, яким закріплюється вирішений по суті спір про право [57, с. 27]. Крім того, цей же дослідник універсальні способи захисту прав, свобод, законних інтересів у публічно-правових відносинах подає у системі ознак процесуальної форми діяльності адміністративних судів [57, с. 27].

Виходячи з викладеного вважаємо, що способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві являють собою систему як передбачених, так і не передбачених законом ефективних матеріально-правових засобів примусового припинення порушень із боку суб'єктів владних повноважень та інших осіб прав, свобод та законних інтересів особи, які корелюють з суттю порушеного права та здійснюються адміністративним судом з метою виконання завдань та реалізації основних засад адміністративного судочинства на підставі поданого адміністративного позову у межах відповідної процесуальної форми,

результатом чого є відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів, відшкодування шкоди, а також забезпечення верховенства права, законності, правопорядку, захищеності конституційного ладу та національної безпеки України.

У контексті сформульованого визначення, слід підкреслити те, що забезпечення верховенства права, законності, правопорядку, захищеності конституційного ладу та національної безпеки України не може розглядатися першочерговим завданням адміністративного судочинства (частина перша статті 2 КАС України). Крім того, на це безпосередньо звертається увага у судовій практиці. Так, у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 26 липня 2021 року. Справа № 420/2068/19 [53] указано на те, що системний аналіз правових норм КАС України свідчить про те, що завдання адміністративного судочинства полягає не у забезпеченні ефективності державного управління, а в гарантуванні дотримання прав та вимог законодавства, інакше було б порушено принцип розподілу влади. Принцип розподілу влади заперечує надання адміністративному суду адміністративно-дискреційних повноважень, оскільки ключовим його завданням є здійснення правосуддя. Крім того, в Ухвалі з питань залишення позовної заяви без розгляду Запорізького окружного адміністративного суду від 16 травня 2024 року (справа № 280/2853/24) [58] указано на те, що звернення до суду є способом захисту порушених суб'єктивних прав, а не способом відновлення законності та правопорядку у публічних правовідносинах. У свою чергу, в Ухвалі Одеського окружного адміністративного суду від 9 травня 2024 року. Справа № 420/9556/24 [59] з цього приводу більш конкретизовано вказано на те, що чинне законодавство України не передбачає можливості подання позову в «інтересах правопорядку», який відомий у теорії права як *actio popularis*. Такий підхід сформований у межах судової практики слід вважати правильним та таким, що відповідає завданням адміністративного судочинства. У той же час, застосовуючи способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, адміністративний

суд не лише поновлює такі права, але й створює умови для забезпечення верховенства права, законності, правопорядку тощо.

Переходячи до розгляду подальших аспектів цього дослідження слід мати на увазі те, що у межах адміністративно-процесуальної доктрини існують підходи, які пов'язані з розумінням способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві у контексті адміністративного позову, процесуальних форм та інших аспектів змістовної діяльності адміністративного суду. Крім того, у багатьох рішеннях адміністративних судів червоною ниткою проходить позиція, у відповідності до якої позивач на власний розсуд визначає чи порушені його права, свободи або законні інтереси рішеннями, дією або бездіяльністю суб'єкта владних повноважень. Як зазначається у науково-практичному коментарі до КАС України 2024 року, право на адміністративний позов є однією зі змістовних характеристик диспозитивності адміністративного судочинства, що знаходить свій прояв у тому, що суд розглядає адміністративні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб [3, с. 22]. Але, у той же час, указується і на те, що задоволення відповідних вимог особи можливе лише в разі об'єктивної наявності порушення, тобто встановлення адміністративним судом факту, що рішення, дія або бездіяльність протиправно породжують, змінюють або припиняють права та обов'язки у сфері публічно-правових відносин (наприклад, Ухвала про залишення позовної заяви без руху Харківського окружного адміністративного суду від 14 січня 2025 року. Справа № 520/540/25 [60] та ін.).

Саме тому, в аспекті повного, всебічного та неупередженого аналізу способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві слід проаналізувати такі способи як у контексті права на звернення до суду (стаття 5), так і в контексті повноважень адміністративного суду при вирішенні справи (статті 245 та деякі інші КАС України).

1.2. Право на позов у контексті застосування способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві

Як уже було зазначено вище, система адміністративного судочинства виступає ефективним механізмом та способом захисту порушених прав. При цьому у вказаній системі без волевиявлення відповідних суб'єктів такий захист буде неможливим [61, с. 187]. Адже, як зазначено у частині першій статті 5 КАС України, кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист. Тобто у цьому випадку йдеться про звернення особи до адміністративного суду за захистом її порушених прав. Як зазначається в ухвалі Одеського окружного адміністративного суду від 9 травня 2024 року. Справа № 420/9556/24 [59], звернення до суду є способом захисту порушених прав, свобод або законних інтересів особи, а отже позивач має довести (а суд встановити), що позивачеві належать права, свободи або законні інтереси, за захистом яких він звернувся до суду.

Крім того, відповідно до частини третьої статті 5 КАС України, до адміністративного суду можуть звертатися в інтересах інших осіб органи та особи, яким законом надано таке право. Отже, Кодекс установлює загальне правило, відповідно до якого особа, права, свободи та законні інтереси якої порушено для їх захисту повинна звернутися з позовом до адміністративного суду (проте можуть бути випадки, коли в інтересах особи, права якої порушено до суду можуть звернутися органи та особи, яким законом надано таке право). Більше того, як обґрунтовано стверджує О. Скочиляс-Павлів, ефективність судового захисту прав громадян від порушень із боку суб'єктів владних повноважень значною мірою обумовлюється обраним саме позивачем способом такого захисту [62, с. 53]. Саме така властивість позову суттєво підвищує його значущість у механізмі захисту порушених прав і свобод та виступає актуалізаційним чинником для дослідження права на позов у контексті

застосування способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві.

На розвиток цих засадничих положень слід указати на частину першу та другу статті 160 КАС України, у відповідності до яких у позовній заяві позивач викладає свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування. Позовна заява подається у письмовій формі позивачем або особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Крім того, згідно з частиною першою статті 168 КАС України, позов пред'являється шляхом подання позовної заяви в суд першої інстанції, де вона реєструється та не пізніше наступного дня передається судді. За частиною другою статті 171 КАС України, суддя відкриває провадження в адміністративній справі на підставі позовної заяви, якщо відсутні підстави для залишення позовної заяви без руху, її повернення чи відмови у відкритті провадження у справі. Д. Д. Луспеник пише, що особливості відкриття провадження у справі як першої та необхідної стадії полягає у тому, що адміністративний суд розглядає справи не інакше як за відповідним зверненням як письмовою позовною заявою та тільки за наявності якої може відкрити провадження в адміністративній справі [63, с. 1180]. Як видно, підставою для відкриття провадження у справі є подання позовної заяви, що відповідає вимогам, указаним в адміністративному процесуальному законі. В. В. Комаров акцентує увагу на тому, що конструкція адміністративного судочинства заснована на позовному провадженні, як фундаментальному для цивілістичного процесу та на основних його класичних інститутах [34, с. 78]. У свою чергу, Д. М. Шадура вказує на те, що невід'ємною ознакою будь-якого спору про право, з одного боку, є наявність ствердження заінтересованої особи перед судом про порушення відповідачем її певного права і, яке потребує судового захисту, а, з іншого, наявність позовного провадження, у якому цей спір розглядається (позовне провадження є центральним в адміністративному судочинстві [34, с. 199].

Судова практика підтверджує вищевикладене. Так, наприклад, в ухвалі про залишення позовної заяви без руху Харківського окружного

адміністративного суду від 14 січня 2025 року. Справа № 520/540/25 [60] указано на те, що суд зазначає, що обов'язок щодо визначення (формулювання) позовних вимог, із якими особа звертається до суду за захистом своїх прав на етапі подання позовної заяви процесуальним законодавством покладено саме на позивача, що слід розглядати у контексті визначеної законодавцем вимоги до позовної заяви (стаття 160 КАС України). Цей обов'язок не може бути перекладено на суд, оскільки саме позивач є зацікавленим у ефективному захисті своїх прав та ефективному здійсненні судочинства за його позовною заявою. Враховуючи вищевикладене, суд указує на те, що позивачу необхідно чітко, послідовно, якісно викласти позовні вимоги у відповідності до частини першої статті 5 КАС України з метою прийняття судового рішення, яке підлягає обов'язковому виконанню.

У зв'язку з цим позов подається до суду для отримання рішення суду, під яким пункт 13 частини першої статті 4 КАС України розуміє таке рішення суду першої інстанції, в якому вирішуються позовні вимоги. У контексті викладеного, принципове значення має системний зв'язок усіх вищевказаних норм із положеннями частини першої та другої статті 245 КАС України, де вказано на те, що при вирішенні справи по суті суд може задовольнити позов повністю або частково чи відмовити в його задоволенні повністю або частково. При цьому у разі задоволення позову суд може ухвалити рішення про застосування способів захисту порушеного права як передбачених у цій статті, так й інших ефективних способів релевантних стосовно конкретної фактичної ситуації.

До того ж слід звернути увагу на те, що Законом від 3 жовтня 2017 року № 2147- VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» було сформульовано чітку процесуальну конструкцію, відповідно до якої про способи захисту порушеного права в адміністративному судочинстві ідеться як у статті 5 КАС України «Право на звернення до суду та способи судового

захисту», так і у статті 245 КАС України «Повноваження суду при вирішенні справи». Наведена правова конструкція передбачає те, що первинно йдеться про пред'явлення позову, у межах якого ставиться питання особою про ініціювання щодо застосування відповідних способів захисту, а з іншого – про правозастосовну діяльність адміністративного суду у цьому напрямі. Наведене базується на засадничих загальнотеоретичних постулатах про реалізацію права як безпосередню, так і через правозастосування.

В. Ю. Мамницький пише про те, що право на позов є єдиним поняттям, яке включає право на пред'явлення позову і порушення справи в суді та право на задоволення матеріально-правової вимоги позивача. Причому у цій вимозі до суду про порушення судової діяльності із захисту прав, свобод та інтересів визначається і спосіб бажаного захисту порушених прав. На підставі цього дослідник указує на те, що процесуальний порядок реалізації права на позов виступає як особливий вид діяльності, що регулюється процесуальним правом, яке надає учасникам процесу особливі процесуальні права та обов'язки, що забезпечують реальну можливість одержання правового захисту [63]. З цього приводу можна виснувати, що право на позов, яке охоплює визначення бажаного способу захисту порушених прав виступає важливою та необхідною ланкою в аспекті подальшого застосування судом конкретного способу захисту порушених прав в адміністративному судочинстві.

Крім того, на підставі викладених нормативно-правових та доктринальних положень іншими словами можна вказати на те, що позов, будучи підставою для відкриття провадження у справі, її розгляду по суті, винесення судового рішення, виступає важливим інструментом для постановки питання про застосування адміністративним судом способів захисту порушених прав. Адже, як зазначається в Ухвалі з питань залишення позовної заяви без розгляду Запорізького окружного адміністративного суду від 16 травня 2024 року (справа № 280/2853/24) [58], позивач на власний розсуд визначає чи порушені його права, свободи чи інтереси рішеннями, дією або бездіяльністю суб'єкта владних повноважень. Разом із тим, задоволення відповідних вимог

особи можливе лише в разі об'єктивної наявності порушення, тобто встановлення, що рішення, дія або бездіяльність протиправно породжують, змінюють або припиняють права та обов'язки у сфері публічно-правових відносин. З цього приводу Суд вважає, що обов'язковою умовою визнання протиправними рішень суб'єкта владних повноважень є доведеність позивачем порушених його прав та інтересів цим рішенням суб'єкта владних повноважень. Крім того, адміністративне судочинство спрямоване на захист саме порушених прав осіб у сфері публічно-правових відносин, тобто для відновлення порушеного права у зв'язку із прийняттям рішення суб'єктом владних повноважень особа повинна довести, яким чином відбулось порушення її прав. При цьому, порушення вимог Закону рішенням чи діями суб'єкта владних повноважень не є достатньою підставою для визнання їх судом протиправними, оскільки обов'язковою умовою визнання їх протиправними є доведеність позивачем порушення його прав та охоронюваних законом інтересів цими діями чи рішенням з боку відповідача, зокрема наявність в особи, яка звернулася з позовом, суб'єктивного матеріального права або законного інтересу, на захист якого подано позов.

У той же час, в адміністративно-правовій доктрині існує позиція, відповідно до якої сам адміністративний позов слід розглядати як спосіб захисту порушених прав. Так, Д. Д. Гнап пише, що саме адміністративний позов — це основний спосіб захисту адміністративним судом прав, свобод або інтересів позивача [37, с. 67].

У контексті аналізу позову як способу захисту прав і свобод в адміністративному судочинстві слід брати до уваги вищевикладені положення про розуміння терміну «спосіб захисту» у Конституції України та сучасній правовій доктрині. Більше того, у цьому ж контексті слід розуміти те, як КАС України здійснює підхід до терміну «спосіб» та як він розглядає цей термін: з точки зору можливостей людини, чи з точки зору повноважень органів публічної влади. Адже позов може розглядатися в аспекті волевиявлення особи щодо захисту судом її прав і свобод, та яка вважає, що рішенням, дією чи

бездіяльністю суб'єкта владних повноважень було їх порушено. Н. Янюк вважає, що адміністративний позов є вираженою у процесуальній формі вимогою позивача до відповідача, звернена через адміністративний суд із метою вирішення публічно-правового спору, що виникає у зв'язку з необхідністю визнання неправомірним рішення, дій чи бездіяльності органів публічної влади, їхніх посадових і службових осіб [64, с. 53].

Аналіз інших положень адміністративно-правової доктрини вказує на суттєву значущість адміністративного позову, що слід брати до уваги у контексті аналізу позову як способу захисту порушених прав в адміністративному судочинстві. Так, у посібнику з адміністративного судочинства його автори адміністративним позовом називають процесуальний документ, із яким звертається особа до адміністративного суду з проханням вирішити публічно-правовий спір [65, с. 352]. Крім того, вони ж розглядають адміністративний позов як юридичну підставу виникнення відносин у сфері адміністративного судочинства. Право на адміністративний позов є комплексним і включає в себе, по-перше, право на відкриття провадження в адміністративній справі (процесуальна сторона права на позов), по-друге, право на отримання судового захисту порушених чи оспорюваних прав чи законних інтересів (матеріальна сторона права на позов) [65, с. 347].

На підставі цього автори формулюють таке функціональне призначення позову. По-перше, забезпечення переходу публічно-правового конфлікту між суб'єктами відповідних публічно-правових відносин у стадію спору, який передається на розгляд адміністративного суду. По-друге, ініціювання вступу в дію різних адміністративно-судових засобів захисту прав позивача, наприклад попереднього захисту. По-третє, детермінація найважливіших рис адміністративного судочинства у конкретному провадженні: складу його учасників, предмету та спрямованості доказування, розміру судових витрат тощо. По-четверте, вплив на результати юрисдикційної діяльності адміністративних судів. Особливість адміністративного позову полягає в тому, що його вплив на хід та результати юрисдикційної діяльності має дуже велике

значення, оскільки він може слугувати для адміністративного суду засобом визначення напрямів захисту прав позивача [65, с. 357]. У цьому випадку доктринальні положення, що базуються на положеннях чинного адміністративного процесуального закону, у тому числі й в аспекті правової конструкції, що вимальовується на підставі співвідношення статті 5 та 245 КАС України, а також ураховують аналіз практики здійснення адміністративного судочинства, вказують на суттєвий вплив адміністративного позову на діяльність адміністративного суду, у тому числі й в аспекті застосування останнім способів захисту порушених прав.

При цьому, у деяких наукових джерелах така позиція доповнюється також і тим, що значущість позову полягає у тому, що він певним чином спрямовує діяльність суду та забезпечує особам відповідні гарантії. Так, як зауважує І. О. Картузова, діяльність адміністративного суду із розгляду й розв'язання публічно-правових спорів здійснюється у позовній формі, яка, з одного боку, забезпечує особам, що зацікавлені в результатах розгляду справи, необхідні юридичні гарантії неупередженості та правильності розв'язання спору, а з іншого – покладає на адміністративний суд обов'язок суворого додержання адміністративно-процесуальних та матеріальних норм під час розгляду справи, встановлювати усі фактичні обставини у справі, а також ухвалювати законні та обґрунтовані судові рішення [66, с. 353].

У своє чергу, О. В. Закаленко, розуміючи під адміністративним позовом звернену через адміністративний суд матеріально-правову вимогу позивача до відповідача щодо захисту прав, свобод, інтересів чи реалізації повноважень у сфері публічних правовідносин шляхом вирішення публічно-правового спору на засадах рівності та змагальності сторін [67, с. 14], акцентує увагу на тому, що позов як вимога спрямована на захист порушених прав лише через діяльність адміністративного суду. Крім того, з указаних доктринальних позицій можна зробити висновок про те, що без такої вимоги, яка має свої параметри (зміст позовних вимог), суд здійснювати захист не може.

Указані доктринальні постулати повною мірою відповідають положенням

КАС України як концептуально завершеного процесуального документа. Проте особливого значення такі постулати набули тоді, коли Законом від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [98] було сформульовано у КАС України чітку конструкцію, де способи захисту було подано як в аспекті позову, так і в аспекті вирішення судом адміністративної справи. О. В. Константий з цього приводу пише, що передбаченим у статті 5 КАС України способам судового захисту прав особи корелює установлений у статті 245 цього ж Кодексу перелік правозахисних повноважень адміністративних судів [68, с. 180].

До набуття чинності цього Закону, КАС України [97] у частині четвертій статті 104 встановлював, що адміністративний позов може містити вимоги про:

- 1) скасування або визнання не чинним рішення відповідача - суб'єкта владних повноважень повністю чи окремих його положень;
- 2) зобов'язання відповідача - суб'єкта владних повноважень ухвалити рішення чи вчинити певні дії;
- 3) зобов'язання відповідача - суб'єкта владних повноважень утриматися від учинення певних дій;
- 4) стягнення з відповідача - суб'єкта владних повноважень коштів на відшкодування шкоди, завданої його незаконним рішенням, дією або бездіяльністю;
- 5) виконання зупиненої чи не вчиненої дії;
- 6) встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень;
- 7) примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщено, з мотивів суспільної необхідності.

При цьому у вищевказаній редакції КАС України [97] норми, які б передбачали способи судового захисту у контексті права на звернення до суду не було, а натомість частина перша статті 6 КАС України встановлювала, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або інтереси.

Стосовно способів захисту порушених прав у контексті повноважень суду, то їх було розкрито у статті 162 КАС України. Так, у частині першій та другій цієї статті було встановлено, що при вирішенні справи по суті суд може задовольнити адміністративний позов повністю або частково чи відмовити в його задоволенні повністю або частково. У разі задоволення адміністративного позову суд може прийняти постанову про: визнання протиправними рішення суб'єкта владних повноважень чи окремих його положень, дій чи бездіяльності і про скасування або визнання не чинним рішення чи окремих його положень, про поворот виконання цього рішення чи окремих його положень із зазначенням способу його здійснення; зобов'язання відповідача вчинити певні дії; зобов'язання відповідача утриматися від учинення певних дій; стягнення з відповідача коштів; тимчасову заборону (зупинення) окремих видів або всієї діяльності об'єднання громадян; примусовий розпуск (ліквідацію) об'єднання громадян; примусове видворення іноземця чи особи без громадянства за межі України; визнання наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень. При цьому було встановлено, що суд може прийняти іншу постанову, яка б гарантувала дотримання і захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень.

Як зазначає О. В. Константи́й, на відміну від редакції КАС України, яка діяла до набрання чинності Законом від 3 жовтня 2017 року, в якій допустимі способи судового захисту порушених у публічно-правових відносинах прав, свобод та інтересів особи структурно визначалися при унормуванні вимог до змісту позовної заяви, а саме у частині четвертій статті 105, у чинній редакції КАС України способи судового захисту визначено уже як загальні нормативні засади адміністративного судочинства (стаття 5). Тому тепер уже ознайомлення із першими статтями Кодексу дає можливість установити перелік допустимих за КАС України способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві [68, с. 180]. Як видно, така побудова вищевказаної конструкції суттєво покращує, у тому числі інформаційну складову для особи щодо

можливості постановки питання у позові про застосування адміністративним судом способів захисту порушених прав і свобод.

Саме тому, з огляду на внесені зміни суттєво актуалізується питання значущості позову в аспекті захисту порушених прав в адміністративному судочинстві. Безперечно, і у межах попередньої редакції КАС України позов виступав базовим документом, переважно без якого захист порушених прав в адміністративному судочинстві буде не можливим. Проте саме сучасна редакція КАС України суттєво деталізувала право на звернення до суду в аспекті можливого застосування судом способів захисту порушених прав.

Окрім статті 5 КАС України [97] на особливу значущість позову вказує також і пункт 8 частини першої статті 4 КАС, який у першу чергу розглядає позивача як особу, на захист прав, свобод та інтересів якої подано позов до адміністративного суду. Крім того, відповідно до частини першої статті 47 КАС України позивач має право на будь-якій стадії судового процесу відмовитися від позову. Позивач має право змінити предмет або підстави позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог шляхом подання письмової заяви до закінчення підготовчого засідання або не пізніше ніж за п'ять днів до першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження.

Слід також ураховувати і певні додаткові можливості, якими наділяється позивач та від волевиявлення якого залежить реалізація адміністративного судочинства. Так, відповідно до частини першої та третьої статті 25 КАС України [97], адміністративні справи з приводу оскарження індивідуальних актів, а також дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які прийняті (вчинені, допущені) стосовно конкретної фізичної чи юридичної особи (їх об'єднань), вирішуються за вибором позивача адміністративним судом за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем проживання (перебування, знаходження) цієї особи позивача або адміністративним судом за місцезнаходженням відповідача, крім випадків, визначених цим Кодексом. Крім того, згідно з частиною другою цієї ж статті, у разі невизначеності цим

Кодексом територіальної підсудності адміністративної справи така справа розглядається адміністративним судом за вибором позивача. Все це вказує на суттєву значущість позову у системі адміністративного судочинства.

Разом із тим, у пункті 13 частини першої статті 4 КАС України [97] вказано на те, що під рішенням суду слід розуміти таке рішення суду першої інстанції, в якому вирішуються позовні вимоги. Останнє положення спрямовує розуміння значущості позову саме у контексті діяльності адміністративного суду. Але таке розуміння не перекреслює можливості розглядати позов у цілому як спосіб захисту прав і свобод. Крім того, у цьому контексті слід ураховувати позицію О. Скочиляс-Павлів. Зокрема, науковець вказує на те, що у КАС України закріплено невичерпний перелік типових способів захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та законних інтересів осіб, а також, що дуже важливо, КАС України містить орієнтири для формулювання судового рішення по суті позовних вимог. При цьому все це повинно узгоджуватися та співвідноситися із вимогами адміністративного позову, установленними в частині п'ятій статті 160 КАС України [62, с. 56].

Отже, на підставі викладеного можна говорити про те, що адміністративний позов сам по собі виступає як базовий, відправний спосіб захисту порушених прав у системі адміністративного судочинства, що подається до адміністративного суду, позивачем як особою, на захист прав, свобод та інтересів якої подано позов, або іншими особами чи органами, яким законом надано таке право в інтересах інших осіб, або адміністратором за випуском облігацій, який подає позов до адміністративного суду на захист прав, свобод та інтересів власників облігацій відповідно до положень Закону України "Про ринки капіталу та організовані товарні ринки" [69]. Подання до адміністративного суду позову спрямовано на відновлення порушеного права користування широким спектром соціальних благ.

Як уже зазначалося, розгляд позову як окремого способу захисту порушеного права в адміністративному судочинстві, пов'язано з низкою положень КАС України, а також з тим, що у самому КАС України [97]

закріплено позовну форму провадження із вирішення публічно-правових спорів, яка є більш ефективною (на тлі глав 29-32 ЦПК 1963 року) з точки зору варіантів захисту суб'єктивних публічних прав. При цьому, особам надано можливість заявляти до суду вимоги і про відшкодування завданих їм неправомірним управлінням матеріальних збитків (шкоди) [70, с. 291].

У той же час, погляд на позов як окремий самостійний спосіб захисту потребує свого уточнення. У цьому аспекті слід урахувувати низку складових.

По-перше, слід брати до уваги те, що позов як спосіб звернення до адміністративного суду за захистом набуває такої якості за посередництвом рішення суду, яке, відповідно до пункту 13 частини першої статті 4 КАС України, у своєму змісті вирішує позовні вимоги. М. Труш указує на те, що рішення суду повинно відповідати, у тому числі й вимозі визначеності. Причому особливе значення ця вимога має для резолютивної його частини, оскільки саме в ній міститься юридичний результат розгляду справи та обирається спосіб захисту порушеного права позивача або відмовляється йому у захисті» [71, с. 173].

Д. В. Лученко акцентує увагу на тому, що предмет адміністративного позову становлять матеріально-правові вимоги, які позивач, що прагне захистити свої права, заявляє суду та які повинні відповідати способам захисту прав, установленим у процесуальному законодавстві [72, с. 96]. Тобто вимоги, що викладено у позові як його предмет, підпорядковуються способам захисту, що встановлено у КАС України [97]. З цього приводу варто вказати на те, що позов може розглядатися як відносно окремий спосіб захисту прав і свобод лише у тій мірі, у якій у ньому відображені та належно обґрунтовані матеріально-правові вимоги, які відповідають способам захисту, вказаним у КАС України. В. М. Пищида вказує на те, що зміст позовних вимог полягає у реалізації бажаних для позивача способів захисту адміністративним судом прав, свобод та інтересів, які він вважає порушеними [73, с. 190].

У той же час, відповідно до частини першої статті 245 КАС України [97] при вирішенні справи по суті суд може задовольнити позов повністю або

частково чи відмовити в його задоволенні повністю або частково. Іншими словами, як зазначає В. Ю. Мамницький, позивач у позові викладає свої вимоги до передбачуваного порушника суб'єктивного права (відповідача). Звертаючись до суду з позовом, позивач лише просить ухвалити рішення, саме за посередництвом якого він просить здійснити захист порушених прав та інтересів способами, передбаченими законом [63, с. 523].

По-друге, в аспекті розуміння адміністративного позову як основного способу захисту прав і свобод слід брати до уваги положення частини другої статті 9 КАС України про те, що суд розглядає адміністративні справи не інакше як за позовною заявою, поданою відповідно до цього Кодексу, в межах позовних вимог. Але у другому реченні цієї частини вказано на те, що суд може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини та громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. О. Скочиляс-Павлів ефективним способом захисту вважає той, який призводить до бажаних результатів та наслідків, а також дає максимальний ефект та призводить до поновлення порушених прав [62, с. 53]. Тобто, особа самостійно визначає обсяг своїх позовних вимог, пов'язаних із захистом порушених прав і свобод, але, керуючись принципом офіційного з'ясування всіх обставин у справі, що базується на специфіці публічно-правових відносин, суд може вийти за межі таких вимог, що не можна не враховувати в аспекті розуміння позову як засобу захисту прав і свобод та сформульованих у ньому позовних вимог. Адже, цей принцип, на думку С. В. Ківалова та Л. Р. Біла-Тіунової визначає специфіку адміністративного судочинства і є умовою врахування первинної нерівності сторін, яка має місце у матеріальних правовідносинах [55, с. 333]. Наявність такого співвідношення позовних вимог та діяльності адміністративного суду зайвий раз указує на особливу актуальність дослідження позову в аспекті способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві.

По-третє, слід брати до уваги і те, у системі адміністративного

судочинства постає питання реалізації конкретних способів захисту не лише позивачів, але й інших учасників судового процесу, зокрема і відповідачів. В. Ю. Мамницький пише про те, що процесуальне законодавство гарантує відповідачу право на захист від пред'явленого позову. Це право впливає з принципів процесуальної рівноправності сторін, диспозитивності та змагальності [63, с. 523]. З огляду на наявність такого нормативного і соціального запиту, в адміністративно-правовій доктрині існують роботи цьому присвячені. Так, наприклад, Р. В. Попов захистив дисертацію, присвячену питанням процесуальних способів захисту прав відповідачів в адміністративному процесі [74, с. 10]. Тобто поняття способів захисту у своєму широкому розумінні не може бути обмежено лише позовом та діями позивача.

По-четверте, про не повну самодостатність позову як окремого способу захисту порушеного права свідчать й інші положення КАС України [97]. Так, відповідно до частини першої статті 5 цього Кодексу, кожна особа має право в порядку ним установленому, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень було порушено її права, свободи чи законні інтереси, і просити про їх захист шляхом: 1) визнання протиправним та не чинним нормативно-правового акту чи окремих його положень; 2) визнання протиправним та скасування індивідуального акту чи окремих його положень; 3) визнання дій суб'єкта владних повноважень протиправними та зобов'язання утриматися від учинення певних дій; 4) визнання бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною та зобов'язання вчинити певні дії; 5) встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень; 6) прийняття судом одного з рішень, зазначених у пунктах 1-4 цієї частини та стягнення з відповідача — суб'єкта владних повноважень коштів на відшкодування шкоди, заподіяної його протиправними рішеннями, дією або бездіяльністю.

Причому ключовим положенням у цьому випадку є те, що кожна особа має право просити адміністративний суд, до якого вона звернулася, захистити її

права, свободи та законні інтереси. У цьому контексті позов є інструментом, за допомогою якого особа просить суд захисти її права, свободи та законні інтереси, застосувавши конкретний спосіб (способи), передбачені у частині першій статті 5 та статті 245 КАС України. Причому в позові особа вказує на ті права, свободи та законні інтереси, які вона вважає порушеними рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень, а суд при вирішенні справи по суті може задовольнити позов повністю або частково, а також відмовити в його задоволенні повністю або частково.

Зрозуміло, що у разі обґрунтованої відмови у задоволенні позову, такий позов не набуває якості окремого способу захисту конкретних порушених прав і свобод конкретної особи в адміністративному судочинстві [75, с. 182]. Як зазначається в Ухвалі з питань залишення позовної заяви без розгляду Запорізького окружного адміністративного суду від 16 травня 2024 року (справа № 280/2853/24) [58], вирішуючи спір, суд повинен пересвідчитись у належності особи, яка звернулась за судовим захистом, відповідного права або охоронюваного законом інтересу (наявність права на позов у матеріальному розумінні), встановити, чи є відповідне право або інтерес порушеним (установити факт порушення), а також визначити, чи відповідає обраний позивачем спосіб захисту порушеного права тим, що передбачені законодавством, та чи забезпечить такий спосіб захисту відновлення порушеного права позивача. З цього слідує, що під час розгляду кожної справи суд повинен установити чи має місце порушення прав та інтересів позивача, адже без цього не можна виконати завдання судочинства. Якщо позивач не довів факту порушення особисто своїх прав чи інтересів, то навіть у разі, якщо дії суб'єкта владних повноважень є протиправними, підстав для задоволення позову немає. Отже, відсутність порушеного права та неправильний спосіб захисту встановлюються при розгляді справи по суті і є підставою для прийняття судом рішення про відмову в позові.

Більше того, у частині другій статті 245 КАС України [97] прямо вказано на те, що захист здійснюється судом у спосіб, який не суперечить закону і

забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Із цього приводу можна зробити висновок про те, що спосіб захисту порушеного права в адміністративному судочинстві прямо передбачений КАС України (статті 5, 245 та деякі інші) або такий, що не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень та реалізується судом через ухвалення рішення суду про задоволення позову та застосування конкретних способів захисту, перелічених у частині другій статті 245 КАС України [97]. П. І. Радченко указує на те, що рішення суду як процесуальний акт-документ фіксує висновок суду як акта судової влади, в якому відображається та завершується процес застосування судом норм матеріального та процесуального права при вирішенні конкретної справи [63, с. 625].

На ті способи захисту прав, які не передбачено законом, але, які йому не суперечать вказується у доктрині адміністративного права. Так, Д. Д. Гнап вказує на те, що положення статті 5 КАС України фактично не виключають можливість обрання іншого способу захисту порушених прав не лише позивачем, а й самим судом, оскільки адміністративний суд повинен уточнити у судовому засіданні зміст позовних вимог, заявлених позивачем, та обрати належний спосіб захисту порушених прав [37, с. 71]. З приводу особливостей розуміння цієї позиції ми будемо вести мову у підрозділі 1.3. цього дослідження.

У цивільному праві перелік способів захисту цивільних прав є відкритим (неповним, не вичерпним). І. Ромащенко пише, що судовий захист цивільних прав здійснюється шляхом застосування способів захисту, невичерпний перелік яких передбачено у статті 16 Цивільного кодексу України [76]. Дійсно, відповідно до статті 16 цього Кодексу, способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до

порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

У той же час, в абзаці дванадцятому частини другої цієї ж статті вказано на те, що суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлено договором або законом чи судом у визначених законом випадках. Указана норма є підставою для твердження про невичерпний перелік способів захисту цивільних прав. О. О. Кот із приводу цього займає позицію, відповідно до якої особу, права якої порушуються, не визнаються чи оспорується, недоцільно обмежувати у можливостях використати лише ті способи захисту, які передбачено законом чи договором [77].

Схожа, але не тотожна юридична конструкція має місце у КАС України [97]. Зокрема, у частині другій статті 5 КАС України йдеться про те, що захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися судом також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень.

У свою чергу, у пункті 10 частини 2 статті 245 КАС України [97] прямо вказано на те, що у разі задоволення позову суд може ухвалити рішення про застосування іншого способу захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону та забезпечує ефективний захист таких прав, свобод й інтересів.

Як видно КАС України при формулюванні моделі відкритого переліку способів виходить із того, що вони повинні не суперечити закону та забезпечувати ефективний захист прав, свобод та інтересів. У свою чергу, ЦК

України виходить із того, що способи захисту прав і свобод, які прямо не передбачено Кодексом повинні бути такими, що встановлені договором, законом чи судом, але у визначених законом випадках. У той же час, схожість цієї юридичної конструкції з тією, що встановлено в КАС України [97] знаходить свій прояв у тому, що якщо договором будуть визначені способи захисту, то такий договір повинен відповідати загальним засадам цивільного законодавства (стаття 3 та частина друга статті 15 ЦК України [99]), не повинен суперечити закону (абзац 2 частини першої статті 19 ЦК України [99]), відповідати моральним засадам суспільства (частина четверта статті 13 ЦК України [99]), вимогам щодо договорів. Зокрема, йдеться про те, що відповідно до частини першої статті 6 ЦК України, сторони мають право укласти договір, який не передбачено актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства.

З приводу не передбачених законом способів, але таких, що йому не суперечать існують підходи, що заперечують існування таких способів. Так, Д. В. Лученко пише, що специфіка адміністративно-правового спору на тлі інших видів публічно-правових спорів полягає у тому, що: 1) адміністративно-правовий спір виникає із відносин із реалізації та здійснення публічної влади, що означає те, що однією зі сторін цього спору (відповідачем у адміністративній справі) є носій цієї влади (суб'єкт владних повноважень); 2) правове становище сторін адміністративного спору характеризується юридичною підпорядкованістю; 3) адміністративно-правовий спір виникає саме з управлінських владних відносин та тим самим відрізняється від спорів процесуально-правових, що виникають у сфері правосуддя чи у дотичних сферах (наприклад, при оскарженні рішень слідчого); 4) адміністративно-правовий спір виникає у зв'язку з питанням законності певного рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, що відрізняє цей спір від спорів конституційно-правових, що мають місце у зв'язку з конституційністю певних актів, а так само відрізняє одне від одної процесуальні форми цих спорів; 5) захист сторони адміністративно-правового спору, яка вважає свої права

порушеними, можливий тільки із використанням способів захисту, передбачених законом. Відповідно, адміністративний позов має містити вимоги, які ґрунтуються на таких способах [72, с. 92].

Як видно, він говорить лише про способи захисту, що передбачено законом. Крім того, останній висновок науковця може бути використано і в контексті розуміння адміністративного позову як способу захисту прав і свобод за умови, що він містить обґрунтовані вимоги, що базуються на способах захисту. На подібному аспекті акцентує увагу і Д. Д. Гнап, яка пише, що предмет адміністративного позову являє собою матеріально-правову вимогу, заявлену до адміністративного суду позивачем для захисту прав, свобод та законних інтересів. При цьому вимога та спосіб захисту мають відповідати одне одному [37, с. 54].

По-п'яте, в аспекті розуміння позову як одного із засобів захисту слід вказати на те, що як зауважує П. І. Сало, для адміністративного судочинства позовне провадження не може вважатися єдиною формою судового провадження, оскільки поряд із адміністративним позовом КАС України передбачає ще один спосіб звернення до адміністративного суду, а саме заяву податкових та митних органів, якою може бути також ініційовано окремий та повноцінний вид провадження в адміністративному судочинстві [78, с. 3]. Дійсно, відповідно до частини першої статті 283 КАС України [97], провадження у справах за зверненнями податкових та митних органів при здійсненні ними визначених законом повноважень здійснюється на підставі заяви таких органів до адміністративного суду.

По-шосте, розглядаючи позов як спосіб захисту порушених прав і свобод слід також ураховувати і положення досудового врегулювання спорів. У статті 17 КАС України [97] встановлено, що сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом. Особи, які порушили права і законні інтереси інших осіб, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення позову. Вочевидь, у такому разі позов та система

адміністративного судочинства виконують своєрідну превентивну функцію, за якої особа, яка порушила права і свободи, усвідомлюючи те, що та особа, права якої вона порушила може звернутися з позовом до адміністративного суду з можливістю застосування у примусовому порядку конкретних способів захисту, у зв'язку з цим така особа з метою мінімізації своїх витрат у досудовому порядку може поновити порушені нею права. На підставі цього, можна говорити про те, запровадження з 2017 року правової конструкції, у межах якої про способи захисту порушених прав ідеться не лише у контексті повноважень адміністративного суду (стаття 245), але й в аспекті подання адміністративного позову (стаття 5) виконує не лише, як зазначалось вище, інформаційну функцію, але й разом із нею і превентивну функцію, як таку, що підштовхує особу, що порушила права до досудового (не судового) урегулювання спору та добровільного поновлення у правах.

По-сьоме, розуміння позову як способу захисту в адміністративному судочинстві слід доповнити положеннями частини третьої статті 19 КАС України про те, що адміністративні суди не розглядають позовні вимоги, які є похідними від вимог у приватноправовому спорі і заявлені разом з ними, якщо цей спір підлягає розгляду в порядку іншого, ніж адміністративне, судочинства і знаходиться на розгляді відповідного суду.

Отже, позов як фіксація та оформлення вимог містить вказівки на відповідні способи захисту прав і свобод, проте застосування таких способів, безперечно, здійснюється суб'єктом правозастосування — адміністративним судом. О. В. Капинос було запропоновано напрями вдосконалення засад функціонування адміністративного судочинства в Україні, серед яких називається організація Вищою кваліфікаційною комісією суддів України та Національною школою суддів дієвої кваліфікованої допомоги суддям адміністративних судів у питаннях забезпечення позовів та рівня кваліфікації застосування конкретним суддею способів захисту залежно від категорій справ, що розглядаються [33, с. 17]. Такий підхід указує на те, що існує об'єктивно сформована складність для суддів у питаннях обрання та застосування

конкретних способів захисту прав і свобод в адміністративному судочинстві.

У той же час, без позову процес правозастосування здійснюватися не може, а тому на цій стадії важливо правильно визначитися зі способами захисту порушених прав. З цього приводу Т. В. Лісничка пише, що спосіб захисту є тим, що допомагає суб'єкту реалізувати своє право на захист та визначає специфіку захисту у певній галузі [79]. Більше того, використання тих чи інших способів, або недозволеним чином, або обрання недозволених способів може розглядатися як зловживання правом. Так, О. К. Намясенко, виділяючи ознаки зловживання процесуальними правами, особливо вказує на те, що таке зловживання передбачає використання недозволених засобів і способів здійснення права тощо [80, с. 300]. Як відомо, основними засадами (принципами) адміністративного судочинства України є неприпустимість зловживання процесуальними правами (пункт 9 частини третьої статті 2 КАС України). Стаття 45 КАС України [97] хоч прямо на це і не вказує, але опосередковано розуміє використання недозволених способів захисту як зловживання процесуальними правами.

Таким чином, особа, яка подає позов на захист прав, свобод та інтересів реалізує своє право на звернення до суду та просить суд про застосування таких способів захисту своїх прав як: 1) визнання протиправним та не чинним нормативно-правового акту чи окремих його положень; 2) визнання протиправним та скасування індивідуального акту чи окремих його положень; 3) визнання дій суб'єкта владних повноважень протиправними та зобов'язання утриматися від вчинення певних дій; 4) визнання бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною та зобов'язання вчинити певні дії; 5) встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень; 6) прийняття судом одного з рішень, зазначених у пунктах 1-4 цієї частини та стягнення з відповідача - суб'єкта владних повноважень коштів на відшкодування шкоди, заподіяної його протиправними рішеннями, дією або бездіяльністю. У цьому випадку позов фіксує волевиявлення особи, яка вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта

владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, захистити такі права і свободи шляхом задоволення позову та винесення рішення щодо застосування відповідних способів захисту, указаних у статті 245 КАС України.

Отже, позов виступає єдиною ланкою між волевиявленням особи щодо захисту її прав і свобод шляхом прохання до суду про їх захист та діяльністю суду щодо такого захисту шляхом застосування відповідних способів захисту порушених прав. Таке розуміння позову вкладається в канву правової конструкції, закладеної у КАС України (Законом від 3 жовтня 2017 року № 2147- VIII) та зафіксованої у статті 5 (переважно стосується звернення особи до суду з позовом) та у статті 245 (стосується повноважень суду при вирішенні справи на підставі поданого позову). У контексті розуміння способів захисту прав і свобод в адміністративному судочинстві і постає питання щодо ґрунтовного аналізу передусім цих статей КАС України.

1.3. Законодавчі засади застосування судом способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві

Способи захисту порушеного права в адміністративному судочинстві, як уже зазначалося, базуються на праві на судовий захист, яке, у свою чергу, охоплює право на позов. Адже, як зауважує В. В. Комаров, особа зможе отримати справедливий судовий розгляд лише за умови, якщо матиме реальний доступ до суду [63, с. 72]. Саме тому указане право, будучи фундаментальним, має своє доволі чітке нормативно-правове закріплення. При цьому воно знаходить свою офіційну формалізацію на рівні міжнародних актів, правових позицій Європейського суду з прав людини, на національному законодавчому рівні та на рівні юридичних позицій Конституційного Суду України та інших судових установ, які встановлюють відповідні стандарти. О. Скочиляс-Павлів зазначає, що оновлення національного законодавства спрямоване на удосконалення певних правових інститутів. У цьому випадку не може бути

винятком й адміністративне судочинство, норми якого зазнають постійних змін у напрямі запровадження міжнародних стандартів. Таку тенденцію у цілому слід оцінити позитивно, адже адміністративне судочинство виступає як реальна можливість захищати права широкого кола осіб від порушень із боку суб'єктів публічної адміністрації [62, с. 53].

Безперечно, міжнародні акти та юридичні позиції, викладені у рішеннях відповідних судових установ запроваджують відповідні стандарти та виконують допоміжну роль у процесі реалізації права на судовий захист. Проте базова деталізація повинна здійснюватися на рівні нормативно-правових актів як офіційних документів, ухвалених (виданих) суб'єктом правотворчої діяльності в установленому Конституцією України та (або) законом порядку у письмовій формі та які містять норми права і розраховані на неодноразову реалізацію (частина друга статті 8 Закону України «Про правотворчу діяльність») [81].

У той же час, зважаючи на вимоги пункту 14 частини першої статті 92 Конституції України, відповідно до яких судоустрій, судочинство, статус суддів; засади судової експертизи; організація і діяльність прокуратури, нотаріату, органів досудового розслідування, органів і установ виконання покарань; порядок виконання судових рішень; засади організації та діяльності адвокатури визначаються виключно законами, то головні аспекти реалізації права на судовий захист повинні встановлюватися на рівні закону.

У разі, коли йдеться про судовий захист за допомогою діяльності адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ (адміністративне судочинство), то законодавчі засади його реалізації здійснюється КАС України. Указаний Кодекс як закон, що створено шляхом систематизації норм права та який містить загальні засади, на підставі яких здійснюється комплексне регулювання однорідної сфери суспільних відносин та забезпечується стабільність правового регулювання (частина перша статті 11 Закону України «Про правотворчу діяльність» [81]) формує логічно побудований ланцюг законодавчого регулювання способів захисту порушеного

права в адміністративному судочинстві від права на судовий захист до їх застосування адміністративним судом та виконання.

Передусім слід звернути увагу на те, що у частині першій статті 2 КАС України встановлено, що завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин із метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав й інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень. При цьому під адміністративним судочинством Кодекс розуміє діяльність адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у порядку, встановленому КАС України [97] (пункт 5 частини першої статті 4). Як зауважують М. Гаврильців та Г. Лук'янова, будь-яка адміністративна судова справа являє собою конкретні життєві обставини, що потребують установаження адміністративним судом для реалізації суб'єктивних прав, свобод та інтересів [82, с. 136].

Зважаючи на те, що така діяльність здійснюється адміністративними судами, то Кодекс (пункт 3 частини першої статті 4) указує на те, що це такі суди, до компетенції яких КАС України віднесено розгляд і вирішення адміністративних справ. Далі, такі справи розглядаються КАС України як справи, у межах яких передається на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір, під яким пункт 2 частини першої статті 4 КАС України розуміє такий спір, у якому: по-перше, хоча б одна сторона здійснює публічно-владні управлінські функції, у тому числі на виконання делегованих повноважень, та спір виник у зв'язку із виконанням чи невиконанням такою стороною зазначених функцій; або, по-друге, хоча б одна сторона надає адміністративні послуги на підставі законодавства, що уповноважує чи зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єктам владних повноважень, і спір виник у зв'язку із наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг; або, по-третє, хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу чи процесу референдуму і спір виник у зв'язку із порушенням її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи. За результатами

розгляду справи може бути винесено рішення суду, в якому вирішуються позовні вимоги (пункт 13 частини першої статті 4).

На підставі вказаних вище норм, особа має право в порядку, встановленому КАС України, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист шляхом застосування конкретних способів захисту (частина перша статті 5 КАС України). У свою чергу, згідно з частиною другою статті 245 КАС України, у разі задоволення позову суд може прийняти рішення про застосування відповідних способів захисту порушеного права. Крім того, деякі особливості застосування способів захисту мають місце, зокрема, у статті 266 та 266-1 КАС України. Отже, суд, ухвалюючи відповідне рішення, визначає в ньому ефективний спосіб захисту порушених прав. У доктрині адміністративного судочинства у межах аналізу судових рішень в адміністративній справі на цей аспект звертається увага. Так, В. І. Кабанов під судовим рішенням в адміністративній справі розуміє акт-документ, який є результатом судового розгляду справи в адміністративному провадженні, ухвалений на підставі та згідно з нормами чинного законодавства у визначеному процесуальному порядку з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень [83, с. 148].

Взагалі, у доктрині адміністративного судочинства чітко простежується думка про правозахисний потенціал рішення адміністративного суду, що у тому числі реалізується через ефективне застосування способів захисту порушених прав. Так, Я. П. Синицька розглядає судові рішення в адміністративному судочинстві як процесуальний акт-документ, що ґрунтується на установлених у судовому розгляді фактах та аспектах застосування норм права, яким вирішується, по суті, адміністративна справа стосовно захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку органів державної влади, органів

місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень, що набирає чинності у встановленому законом порядку і підлягає виконанню [84, с. 96].

У контексті спільного походження, генетичного взаємозв'язку та схожості з деяких питань концептуальної структуризації КАС України, з одного боку, та ЦПК України і ГПК України, з іншого, слід провести порівняльний аналіз правової моделі законодавчого закріплення способів захисту порушеного права у наведених кодексах, у тому числі й з використанням міждисциплінарного підходу. З приводу останнього слід указати на те, що значущість такого підходу у контексті аналізу способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві є значною, з огляду на не достатню кількість джерел з цієї проблематики у межах науки адміністративного права та процесу, а з іншого — наявністю певних доктринальних здобутків щодо способів захисту з боку таких наук як цивільне право та господарське право.

Як зауважують В. Огнев'юк, О. Проценко та О. Мельниченко, які урахувуючи аналіз наукової літератури, займають позицію, що міждисциплінарний підхід при проведенні досліджень охоплює перехресний розгляд ідентичних явищ, питань та процесів з огляду на здобутки різних наук. На базі цього вони указують і на те, що міждисциплінарний підхід суттєвим чином сприяв динамізації розвитку науки у цілому [85]. До того ж міждисциплінарний підхід у питаннях дослідження способів захисту порушених прав і свобод в адміністративному судочинстві актуалізується з огляду на те, що конституційна вимога судової спеціалізації тягне за собою розмежування процесуального регулювання.

Так, як зауважує В. В. Комаров, у зв'язку з ухваленням окремих кодексів — КАС України та ГПК України сфера процесуального регулювання судочинства стає диверсифікованою відповідно до судової спеціалізації. Саме тому, на його думку, найбільш значущою проблемою в аспекті доктринальної

оцінки цих трьох законодавчих актів (ЦПК України, КАС України та ГПК України) є проблема їхньої єдності та відмінності, яка, своєю чергою, виходить на питання предмету цивільного процесуального, адміністративного процесуального та господарського процесуального права, адекватності форм судочинства, предмету судової діяльності, гармонізації окремих процесуальних інститутів [34, с. 76]. У нашому випадку постає питання розуміння законодавчих засад способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві та гармонізації цього інституту з подібними правовими інститутами.

М. М. Драгомерський указує на те, що міжгалузеві правові інститути є одними зі специфічних складників сучасної системи права, оскільки вони виступають як інструменти впорядкування та забезпечення сталості існуючих правових (матеріальних та процесуальних) приписів за допомогою об'єднання положень, що генетично та органічно спрямовані на регламентацію близьких, а доволі часто і тотожних відносин. Займаючи гідне місце у системі засобів гармонізації та уніфікації законодавств, вони здатні до підсилення дискурсу та комунікації правових культур [86, с. 34].

Як уже було зазначено, способи захисту порушеного права у КАС України комплексно закріплено передусім у статтях 5 та 245. Що стосується ЦПК України, то ті питання, що врегульовано у статті 5 КАС України у ньому розкриваються у статтях 4 та 5, де йдеться про право на звернення до суду за захистом (стаття 4) та про способи захисту, які застосовуються судом (стаття 5). Зокрема, відповідно до частини першої статті 4 Кодексу, кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорених прав, свобод чи законних інтересів. Як ми вже вказували, КАС України в аналогічному випадку не просто говорить про те, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, але й вказується на те, що особа може просити суд захистити порушені права, свободи або законні інтереси у передбачений у цій же частині спосіб захисту.

Крім того, відповідно до частини першої статті 5 ЦПК України, здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, що визначено законом або договором. У частині другій цієї ж статті передбачено, що у випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги указаної особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону.

Як видно, вищеназаний Кодекс має свої специфічні особливості регулювання способів захисту на тлі КАС України. Серед них можна виділити такі особливості. По-перше, ЦПК України у базових статтях, присвячених праву на звернення до суду та способам захисту прав указані способи характеризує як такі, що повинні бути визначені законом чи договором, а також такі, що повинні бути ефективними. При цьому способи, що передбачені законом, ЦПК України на відміну від КАС України безпосередньо не перелічує та не називає. Разом із тим, такий перелік способів захисту наводиться у ЦК України. Так, відповідно до частини другої статті 16 цього Кодексу, способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, що порушує право; 4) відновлення становища, що існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Крім того, абзац дванадцятий частини другої статті 16 цього Кодексу фіксує норму, яка забезпечує органічний зв'язок між положеннями цієї статті та частиною першою та другою статті 5 ЦПК України. Так, у цій нормі зазначено про те, що суд може захистити цивільне право або

інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках. На думку І. В. Спасибо-Фатєєвої, установлюючи перелік способів захисту цивільних прав та інтересів, законодавець прагнув сформулювати не чітку, завершену юридичну конструкцію, а скоріше сконструювати найбільш поширені модальні механізми захисту. Наведена позиція цілком адекватна побудові актів цивільного законодавства, в якому фактично відсутні випадки замкненого кола явищ, ним урегульованих [87, с. 35].

Тобто, окрім способів, передбачених безпосередньо законом (у першу чергу йдеться про перелік способів, наведених у пунктах 1-10 частини другої статті 16 ЦК України) або договором (сторони, укладаючи договір, мають право передбачити особливі способи захисту своїх прав на випадок їх порушення контрагентом. На практиці таке нормативне застереження може реалізовуватися шляхом включення до договору певних заходів оперативного впливу, які узгоджуються сторонами і набувають статусу обов'язкових для сторін умов договору [88, с. 358]), суд може у визначених законом випадках захистити цивільне право або інтерес самостійно, встановивши спосіб захисту. При цьому такими визначеними законом випадками є випадки, передбачені у частині другій статті 5 ЦПК України: «У випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги указаної особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону».

Отже, у системі цивільного судочинства законодавчі основи застосування способів захисту цивільного права закріплено як у ЦК України, так і в ЦПК України. Вважаємо, що у цій органічній системі первинною нормою, що стосується застосування судом способів захисту є частині перша статті 5 ЦПК України про те, що здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором. При цьому

наведену норму слід тлумачити в органічній єдності з частиною першою статті 2 ЦПК України, де вказано на те, що завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ із метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорених прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Це означає, що суд, обираючи спосіб захисту порушеного права у першу чергу повинен брати до уваги той спосіб захисту, що передбачено законом або договором, але з урахуванням їхньої ефективності.

Процесуальну норму, сформульовану у частині першій статті 5 ЦПК України слід розглядати передусім як норму бланкетну, що відсилає до частини другої статті 16 ЦК України, де наводиться відкритий перелік способів захисту. При цьому ЦК України, наводячи такий перелік способів захисту цивільних прав та інтересів, указує на можливість суду вийти за ці способи та ті способи, що передбачено у договорі. Так, відповідно до абзацу дванадцятого частини другої статті 16 ЦК України, суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках.

Слід констатувати, що ця норма також є бланкетною, тобто такою, що відсилає назад до ЦПК України. Це зумовлено тим, що такі випадки чітко передбачено у ЦПК України, де у частині другій статті 5 вказано на те, що такими випадками є ситуації, коли закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права, свободи чи інтересу особи. У такому випадку суд на свій розсуд визначає ефективний спосіб захисту та такий, що не суперечить закону. Як видно, у цьому випадку має місце ситуація, коли способи захисту є предметом регулювання як матеріального права (цивільного права), так і процесуального (цивільного процесуального права) з більш змістовним характером регулювання з боку права матеріального.

О. О. Кот у вказаному аспекті зазначає, що право на захист на практиці найчастіше реалізується через процесуальні норми, не може викликати сумнів,

що за своєю суттю воно є передусім матеріально-правовою, а не процесуально-правовою категорією, хоча і дуже тісно пов'язаною з процесуальними нормами [88, с. 351]. У свою чергу, О. Д. Крупчан з цього приводу прямо указує на те, що право на судовий захист цивільного права та законного інтересу виступає як ключовий елемент побудови цивільного права, що характеризується абсолютністю змісту, а також можливістю самостійно вирішувати питання стосовно захисту чи самозахисту з огляду на універсальність способів захисту [11, с.21].

К. М. Пільков, досліджуючи питання побудови сучасної гібридної моделі способів захисту прав у суді (цивільному, господарському та адміністративному) указує на те, що наявні на сьогодні дослідження зосереджені головним чином на ефективності судового захисту в цілому як механізму захисту прав чи на проблемах ефективності окремих способів захисту порушених прав. Із цього приводу він робить висновок про те, що сучасні дослідження переважно присвячені проблемам ефективності і матеріально-правовими аспектам наведених проблем, що цілком зрозуміло, зважаючи на те, що проблема ефективності захисту прав актуальна для всіх сфер матеріально-правових відносин. Разом із тим, надлишку робіт із результатами дослідження процесуальних проблем застосування способів захисту поки що ним не спостерігається [89, с. 305].

На підставі викладеного, можна констатувати той факт, що в аспекті способів захисту порушених прав, які застосовуються судом не варто відривати процесуальні аспекти від матеріальних. Дійсно, самі по собі способи захисту прав є категорією матеріального права. Але вони без процесуальної складової, без правозастосовної участі суду залишаються не реалізованими.

Повертаючись до аналізу особливостей законодавчого закріплення конкретних способів захисту порушених прав, слід указати на те, що доволі схожу модель щодо застосування способів захисту раніше було передбачено у межах правовідносин у сфері господарювання та господарського судочинства. Проте стосовно застосування способів захисту, що не передбачено законом чи

договором раніше існувала певна особливість, на яку варто вказати. Так, відповідно до частини другої статті 20 вже не чинного Господарського кодексу України, кожний суб'єкт господарювання та споживач має право на захист своїх прав і законних інтересів. Права та законні інтереси зазначених суб'єктів захищаються шляхом: визнання наявності або відсутності прав; визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, обмежують чи порушують права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів; визнання недійсними господарських угод із підстав, передбачених законом; відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання; припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення; присудження до виконання обов'язку в натурі; відшкодування збитків; застосування штрафних санкцій; застосування оперативно-господарських санкцій; застосування адміністративно-господарських санкцій; установлення, зміни і припинення господарських правовідносин; іншими способами, передбаченими законом. Остання вказівка була про те, що права та законні інтереси зазначених суб'єктів захищалися іншими способами, передбаченими законом була за своєю суттю у першу чергу бланкетною, оскільки не використовувала формулювання: «цим законом», а говорила про «...законом» загалом. Крім того, як зазначає О. О. Кот, на відміну від статті 16 ЦК України, серед джерел виникнення способів захисту порушених прав учасників господарських відносин відсутній договір. З огляду на це, на думку науковця, не чинний ГК України фактично позбавив учасників господарських зобов'язань у своєму договорі встановлювати особливі способи захисту прав, які не передбачено ГК України чи іншим законом [88, с. 358].

До речі, вважаємо, що з точки зору юридичної техніки, прийом неповного викладу правової норми, що було використано у частині другій та третій статті 20 вже не чинного ГК України здійснено не достатньо коректно та так, що це не сприяє реалізації правової визначеності як складовій принципу верховенства

права (частина перша статті 8 Конституції України та частина друга статті 5 не чинного ГК України). Адже, в абзаці дванадцятому частини другої статті 20 указанного вже не чинного кодексу, який завершує текст цієї норми було вказано на інші способи, передбачені законом, а в частині третій цієї ж статті, текст якої іде одразу ж за вищевказаним абзацом містилося положення про те, що порядок захисту прав суб'єктів господарювання та споживачів визначається цим Кодексом, іншими законами. Такий підхід, на наш погляд, створює плутанину в аспекті розмежування «іншими законами» та «законом». З цього погляду в майже аналогічному місці ЦК України використано більш чіткий підхід та там вказується тільки на встановлені законом або визначені законом, а також на встановлені цим Кодексом (частина друга та третя статті 16 ЦК України).

Разом із тим, попри вказаний вище недолік слід виходити з того, що на розвиток абзацу дванадцятого частини другої спрямоване положення частини третьої статті 20 не чинного ГК України про те, що порядок захисту прав суб'єктів господарювання та споживачів визначається цим Кодексом, іншими законами. Якщо говорити про захист суб'єктів господарювання, то відповідно до пункту 10 та 15 частини першої статті 20 ГПК України, господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності, та інші справи у визначених законом випадках, зокрема: справи у спорах щодо оскарження актів (рішень) суб'єктів господарювання та їх органів, посадових та службових осіб у сфері організації та здійснення господарської діяльності, крім актів (рішень) суб'єктів владних повноважень, ухвалених на виконання їхніх владних управлінських функцій, та спорів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем; інші справи у спорах між суб'єктами господарювання.

При цьому визначення юрисдикції та повноважень господарських судів, установлення порядку здійснення судочинства у господарських судах здійснюється ГПК України (статті 1 ГПК України). У зв'язку з цим слід говорити про те, що одним із цих законів є ГПК України, у частині першій статті 5 якого вказано на те, що здійснюючи правосуддя, господарський суд

захищає права та інтереси фізичних і юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором. А в частині другій цієї ж статті встановлено, що у випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного права чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону.

Таким чином, не чинний Господарський кодекс України, коли раніше перелічував способи захисту суб'єктів господарювання, вказував на те, що такий захист може здійснюватися іншими способами, але такими, що передбачено законом. Проте у цій же статті цього Кодексу було вказано на те, що порядок захисту прав суб'єктів господарювання та споживачів визначається цим Кодексом, іншими законами. До останніх належить ГПК України, де прямо вказано на те, що суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону, але лише у випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного права чи інтересу особи, яка звернулася до суду.

Безперечно, з цього приводу можна констатувати, що довгий час була ситуація, коли між положеннями ГК України (діяв з 2003 року по 2025 рік) та ГПК України мала місце суперечність, яка полягає у тому, що ГК України прямо говорив про інші способи, передбачені законом, а ГПК України вказує на інші способи, які не суперечать закону. На це аспект ми звертаємо увагу, у зв'язку з тим, що по-перше, як уже зазначалося, існує нагальна потреба в уніфікації подібних правових інститутів, і, по-друге, існує потреба комплексного дослідження способів порушеного права в адміністративному судочинстві, що досягається у тому числі й шляхом використання порівняльно-правового методу дослідження (як синхронного, так і діахронного, у тому числі такого, що охоплює порівняльний аналіз вже не чинних положень законодавства).

Таким чином, у межах правовідносин у сфері господарювання та

господарського судочинства способи порушеного права чи інтересу особи у свій час також фіксувалися як нормами матеріального права (господарського права), так і нормами процесуального права (господарського процесуального права). В. В. Петруня у межах дисертації, що присвячена системі способів захисту прав суб'єктів господарювання вказувала на те, що, будучи категорією матеріального права, спосіб захисту розкривав свій функціональний зміст лише у взаємозв'язку із процесом його застосування [14, с. 1]. На цьому тлі законодавче закріплення способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві має свою специфіку, що полягає у їхньому комплексному закріпленні у межах КАС України, де разом із правом на захист, закон перелічує відкритий список способів (стаття 5), а також подає такий відкритий список способів, розкриваючи повноваження суду при вирішенні адміністративної справи. У юридичній літературі вказується на те, що адміністративне судочинство є самостійною галуззю процесуального права, спрямованою на реалізацію та захист норм адміністративного права як матеріального [65, с. 13].

Разом із тим, при наявності КАС України як акту процесуального права, окремий адміністративний кодекс як акт матеріального права (як аналог ЦК України) відсутній. Указаний стан речей пов'язаний з тим, що такий матеріальний кодекс ухвалювати не доцільно, оскільки адміністративне судочинство пов'язане з розглядом публічно-правових спорів, які можуть виникати на підставі матеріальних норм різної галузевої спрямованості. Так, вони можуть стосуватися таких галузей права як конституційне, адміністративне, військове, екологічне, митне, земельне тощо. Крім того, як зазначається у доктрині приватного права України, що з огляду на законодавче регулювання інституту захисту прав у цивільному праві є підстави вважати, що встановлені у статті 16 ЦК України способи захисту цивільних прав, встановлене у статті 19 Кодексу право особи на самозахист від протиправних посягань та правопорушень, закріплене у статті 20 цього Кодексу право особи здійснювати захист свої прав на власний розсуд, беззаперечно свідчать про те,

що захист прав може здійснюватися як із залученням уповноважених органів (у порядку, передбаченому процесуальним законодавством), так і самостійно правоволодільцем без участі таких органів на підставі відповідних положень цивільного законодавства (матеріального права) [88, с. 358]. Вочевидь, у сфері публічного права загалом та адміністративного судочинства зокрема у наведеному контексті ситуація виглядає дещо іншим чином. Цими та деякими іншими обставинами і зумовлена специфіка закріплення способів захисту порушеного права виключно КАС України (процесуальне право) на тлі ЦК України та ЦПК України.

В аспекті аналізу юридичної природи способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві слід зважати і на суттєві доктринальні здобутки. Так, Д. М. Лук'янець, аналізуючи правову природу процесуальної форми указує на такі її ознаки. По-перше, процесуальна форма повинна відповідати принципам процесуального права. При цьому зазначена відповідність передбачає наявність системи гарантій прав осіб, що беруть участь у справі, а також належного виконання завдань процесуального права. По-друге, до ознак процесуальної форми, на думку науковця, необхідно віднести її чітку та докладну регламентацію процесуальним законодавством. При цьому правила процедури, що складають основу процесуальної форми, мають нормативно закріплену модель як статичної, так і динамічної. По-третє, до ознак процесуальної форми дослідник відносить її цільову спрямованість, тобто процесуальна форма покликана гарантувати точне досягнення відповідної мети процесуальної діяльності [90, с. 186].

Наведені наукові положення можна застосувати і до проблематики визначення тих чи інших правових явищ чи правових конструкцій щодо їхньої належності чи до матеріальних, чи до процесуальних. Так, стосовно способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві слід указати на те, що такі способи захисту як визнання протиправним та не чинним нормативно-правового акту чи окремих його положень, а також індивідуального акту чи окремих його положень; визнання дій чи бездіяльності суб'єкта владних

повноважень протиправними та зобов'язання утриматися від учинення певних дій чи вчинити певні дії; встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень; стягнення з відповідача - суб'єкта владних повноважень коштів на відшкодування шкоди, заподіяної його протиправними рішеннями, дією або бездіяльністю є такими, що відповідають принципам процесуального права. Зокрема, такі способи сформульовані у КАС України таким чином, щоб забезпечити реалізацію таких основних засад (процесуальних принципів) адміністративного судочинства як верховенство права; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; обов'язковість судового рішення; відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення (пункти 1, 2, 4, 5, 10 частини третьої статті 2 КАС України).

При цьому реалізація зазначених процесуальних принципів, які корелюють із передбаченими та не передбаченими КАС України способами захисту порушених прав виступає основою для гарантування прав, свобод та законних інтересів осіб, що беруть участь у справі, а також належного виконання завдань процесуального права. На підтвердження цьому слід указати, що відповідно до пункту 10 частини другої статті 245 КАС України, у разі задоволення позову суд може прийняти рішення про застосування іншого способу захисту порушених прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист таких прав, свобод та інтересів. Наведене чітко корелює зокрема з процесуальним принципом офіційного з'ясування усіх обставин у справі, про який йдеться у пункті 4 частині третьої статті 2 КАС України.

Разом із тим, на підставі вищевикладеного, вважаємо за потрібне запропонувати доповнення процесуальних принципів адміністративного судочинства принципом ефективного захисту порушених прав, свобод та

законних інтересів. Безперечно, про таку вимогу непрямо ідеться у межах інших принципів – верховенства права; рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом; гласності та відкритості судового процесу; змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування усіх обставин у справі; обов'язковості судового рішення; забезпечення права на апеляційний перегляд справи; забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом; розумності строків розгляду справи судом; неприпустимості зловживання процесуальними правами; відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення. У той же час, безпосередня вказівка на це та фіксація цієї вимоги як окремого процесуального принципу буде сприяти вирішенню багатьох питань адміністративного судочинства, а також ефективного і належного застосування способів захисту порушених прав і свобод особи.

Повертаючись до сформульованих Д. М. Лук'янцем критеріїв, що можна покласти в основу розмежування матеріальних та процесуальних явищ, слід указати на те, що способи порушених прав в адміністративному процесі мають доволі докладну регламентацію процесуальним законодавством. У першу чергу слід відзначити те, що про способи захисту порушених прав ідеться у статті 5 КАС України, яка складається з дев'яти частин (при цьому частина перша складається з шести пунктів), у статті 245 КАС України, яка складається з шести частин (частина друга складається з п'ятнадцяти пунктів). Також про застосування окремих способів захисту ідеться у Главі 11, що присвячена розкриттю особливостей позовного провадження в окремих категоріях адміністративних справ. Так, у межах цієї Глави стаття 264 регламентує особливості провадження у справах щодо оскарження нормативно-правових актів органів виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів владних повноважень. У свою чергу, стаття 266 КАС України встановлює особливості провадження у справах щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії

суддів України, бездіяльності Кабінету Міністрів України. Далі стаття 266-1 регламентує особливості провадження у справах щодо оскарження індивідуальних актів Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку та рішень Кабінету Міністрів України стосовно виведення банків із ринку. Також і стаття 266-2 передбачає регулювання особливостей провадження у справах щодо оскарження індивідуальних актів Національного банку України, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, рішень Кабінету Міністрів України стосовно продажу пакетів акцій, що належать державі у статутному капіталі банків.

Наведені положення КАС України та деякі інші, що пов'язані із застосуванням способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві свідчать про те, що такі способи урегульовано достатньо докладно та у межах процесуального закону.

Остання ознака, про яку говорить Д. М. Лук'янець та яка уособлюється через реалізацію відповідної телеологічної домінанти шляхом гарантування точного досягнення відповідної мети процесуальної діяльності, теж знаходить свою дотичність до питань застосування способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві. Відповідно до частини першої статті 2 КАС України, завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин із метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Отже, у цьому випадку простежується базова мета, яка пов'язана з ефективним захистом порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень.

При цьому необхідно відзначити і те, що на таку мету, але дещо в усиченому варіанті, вказано безпосередньо у Конституції України. Так,

відповідно до частини п'ятої статті 125 Основного Закону України, з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди. Отже, КАС України, деталізуючи основу мету, передбачену конституційно, додає вимогу про ефективність такого захисту. Остання проходить червоною ниткою у системі тих процесуальних норм, які стосуються застосування способів захисту порушених прав і свобод. Зокрема, слід указати на те, що у межах статей 5 та 245 КАС України ідеться про ефективне застосування способів захисту порушених прав, що чітко корелює з головною метою адміністративного судочинства, встановленою у частині п'ятій статті 125 Конституції України та частині першій статті 2 КАС України.

Таким чином, беручи до увагу сформульовану Д. М. Лук'янцем правову настанову щодо розмежування матеріальних та процесуальних підходів у розуміння того чи іншого правового явища слід указати на те, що способи захисту порушених прав у системі адміністративного судочинства з погляду на такий доктринальний підхід все ж таки більше тяжіють до процесуального правового інституту. У цьому знаходить своє відбиття специфіки як адміністративного судочинства, так і законодавства про адміністративне судочинство.

Вартим уваги є також і те, що вже не чинний ЦПК України 1963 року встановлював порядок провадження у справах, що виникають із адміністративно-правових відносин. Так, відповідно до статті 236 цього кодексу, суд розглядав такі справи: - щодо скарг стосовно неправильності у списках виборців та у списках громадян, які мають право брати участь у референдумі; - стосовно скарг на рішення та дії територіальної, окружної (територіальної) виборчої комісії із виборів депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад і заяв про скасування рішення виборчої комісії про реєстрацію кандидата; щодо скарг на рішення, дії чи бездіяльність Центральної виборчої комісії, територіальної, дільничної виборчої комісії із виборів Президента України та заявах про скасування реєстрації кандидатом у Президенти України; - стосовно скарг на

рішення, дії або бездіяльність, які стосуються виборів народних депутатів України; - зі скарг на рішення, дії або бездіяльність Центральної виборчої комісії; щодо заяв про дострокове припинення повноважень народного депутата України у разі невиконання ним вимог щодо несумісництва депутатської діяльності з іншими видами діяльності; зі скарг на дії органів та службових осіб у зв'язку із накладенням адміністративних стягнень; зі скарг на рішення, дії або бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб; зі скарг на рішення, ухвалені стосовно релігійних організацій; за заявами прокурора про визнання правового акта незаконним; зі скарг на рішення, дії чи бездіяльність державного виконавця або іншої посадової особи державної виконавчої служби; про стягнення із громадян недоїмки із податків, самооподаткуванню сільського населення та державному обов'язковому страхуванню. Суд розглядає й інші справи, що виникають із адміністративно-правових відносин, віднесені законом до компетенції судів.

При цьому, наприклад, частина друга статті 248-7 ЦПК 1963 року передбачала такі способи захисту як визнання судом оскаржуваного рішення, дії чи бездіяльність неправомірними; щодо зобов'язання органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, посадової або службової особи задовольнити вимогу заявника і усунути порушення, скасувати покладений на нього обов'язок чи застосовані до нього заходи відповідальності; іншим шляхом поновити його порушені права, свободи або законні інтереси. Отже, способи захисту, що міг застосовувати суд у межах провадження у справах, які виникають із адміністративно-правових відносин устанавлювалися у процесуальному законі — ЦПК 1963 року. У цьому випадку простежується певна наступність та специфічна зумовленість.

У частині першій статті 5 КАС України встановлено, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушено її права, свободи або законні інтереси,

і просити про їх захист шляхом прямо передбаченим у пунктах 1-6. Також у частині другій цієї ж статті вказано і на те, що захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися судом також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень. Інший підхід сформульовано у ГПК України та ЦПК України. Так, частина друга статті 5 ГПК України встановлює: "...суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону». У свою чергу, частина друга статті 5 ЦПК України з цього приводу містить аналогічне формулювання: "...суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону».

Таким чином, суд, визначаючи у своєму рішенні інший спосіб, що не суперечить закону, повинен робити це «відповідно до викладеної в позові вимоги». Крім того, в указаних нормах замість слів «інший спосіб» використовується слова «такий спосіб». На наш погляд, тут ідеться, у тому числі й про інший спосіб, але сформульовано це так, з огляду на те, що наведені процесуальні кодекси не містять переліку способів захисту, які, як уже зазначено, подаються у ЦК України. Причому, матеріальний кодекс (зокрема, ЦК України), перелічуючи способи захисту та передбачаючи їх відкритий (невичерпний характер), вказує на можливість захистити судом права «іншим способом» (абзац 12 частини другої статті 16 ЦК України). Крім того, варто ще раз указати на те, що використання словосполучення «такий спосіб», де йдеться як про ті способи, що передбачено в законі, так і ті, що йому не суперечать, дозволяє говорити про чітке формулювання про те, що вимога ефективності стосується як способів, що передбачені законом, так і тих, що йому не суперечать. Як уже зазначалось, у КАС України з цього приводу формулювання є розмитим.

Повертаючись до формулювання, викладеного у частині другій статті 5

ЦПК України та у частині другій статті 5 ГПК України про те, що “...суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону», то буквальне розуміння цих аналогічних одна одній процесуальних норм дозволяє говорити про те, що суд зв'язаний у процесі обрання іншого способу захисту з тими вимогами, що викладено у позові особи. Такий підхід у КАС України не простежується. Зокрема, у частині першій статті 5 КАС України встановлено, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушено її права, свободи чи законні інтереси, і просити про їх захист шляхом застосування способів захисту, перелічених у 1-6 цієї частини. У частині другій цієї ж статті вказано на те, що захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися судом також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень. Вочевидь, жодної прив'язки при ухваленні рішення адміністративним судом щодо застосування інших способів захисту до вимог, викладених а адміністративному позові немає.

Крім того, пункт 10 частини другої статті 245 КАС України про таку прив'язку суду також взагалі не говорить. Так, у вказаному приписі чітко вказано на те, що у разі задоволення позову суд може прийняти рішення про інший спосіб захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист таких прав, свобод та інтересів. Виходячи з положень частини першої статті 5 та частини першої статті 245 КАС України, іншими способами захисту порушених прав в адміністративному судочинстві є способи, що не тотожні способам прямо передбаченим у законі (пункти 1-6 частини першої статті 5, пункти 1-8-1 частини другої статті 245 КАС України), але такі, що є їм подібні,

а також не суперечать закону та є ефективними.

Як видно, існують лише два ключові критерії, дотримання яких є обов'язковим для суду для застосування іншого способу: перший полягає у тому, що спосіб не повинен суперечити закону та суть другого полягає у забезпеченні ефективного захисту прав, свобод та інтересів. Також додатковим критерієм є те, що інший спосіб повинен мати всі ознаки способу захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, але з огляду на вказівку «інший» цей спосіб повинен відрізнятися від тих, що прямо передбачено в законі (пункти 1-6 частини першої статті 5, пункти 1-8-1 частини другої статті 245 КАС України). Адже, як зазначається у Словнику української мови та культури, слово «інший» означає: той який відрізняється від вищеназваного, конкретного; не цей, не той, другий; який існує, перебуває не в цьому місці, не в цих обставинах [91].

Крім того, у КАС України сформульовано інший підхід, де не вказано на прив'язку до вимог, викладених у позові з можливістю суду застосовувати інший спосіб захисту. Вважаємо, що такий підхід зумовлено окрім іншого і принципом офіційного з'ясування всіх обставин у справі, на підставі якого суд, з одного боку, розглядає адміністративні справи не інакше як за позовною заявою, поданою відповідно до КАС України, в межах позовних вимог. А, з іншого, суд може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень (частина друга статті 9 КАС України).

О. В. Бринцев указує на те, що стаття 55 Конституції України закладає основи можливостей захисту права, виходячи саме з підвалин природно-правового підходу. Вона проголошує право кожного захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами. Відповідно цій доктрині вирішено питання про можливість застосування способів захисту права, не передбачених законом, і у КАС України [92]. Те, що Конституція України закладає можливість кожної людини

захищати свої права і свободи із застосуванням не передбачених, але таких, що не суперечать закону способів можна погодитися. Дійсно, частина шоста статті 55 Основного Закону України вказує на те, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Разом із тим, системний аналіз та тлумачення терміну «кожен» дозволяє констатувати той факт, що йдеться про приватну особу, для якої діє принцип дозволено все, окрім прямо забороненого законом. Проте стосовно суду такий висновок, виходячи з положень Конституції зробити не можна. Адже попередні п'ять частин цієї статті передбачають доволі чіткі імперативні правила, які стосуються судових установ. У цих частинах указано на те, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Вочевидь, ці положення побудовані з достатньо високим рівнем імперативності. Більше того, суд як орган державної влади повинен керуватися правилом, зафіксованим у частині другій статті 19 Основного Закону України про те, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачено Конституцією та законами України. Саме тому вважаємо, що концепція, яку, у тому числі, було втілено у КАС України та яка передбачає можливість суду застосовувати ті способи, які не передбачено законом, але й йому не суперечать, не може базуватися на приписах статті 55 Конституції України про самозахист особи.

У той же час, слід зазначити і про те, що наявність підходу, у тому числі

й реалізованому у чинному процесуальному законодавстві щодо можливості обрання та застосування судом способу захисту порушених прав, який не передбачено законом, але й не суперечить йому має свою ґрунтовну підвалину у вигляді таких положень Конституції України. У першу чергу, це положення статті 1 та 8 про те, що Україна є правовою державою, у якій визнається і діє принцип верховенства права. У свою чергу, стаття 3 встановлює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Частина п'ята статті 125 Основного Закону України передбачає, що з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди. У частині першій статті 129 Конституції України встановлено, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права.

Вважаємо, що всі ці конституційні положення можуть виступати підґрунтям для побудови концепції, яка нівелює підхід, пов'язаний з жорстокою детермінованістю обрання та застосування способів захисту законом. Крім того, вважаємо, що говорити про те, що положення пункту 10 частини другої статті 245 КАС України про те, що у разі задоволення позову суд може прийняти рішення про інший спосіб захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист таких прав, свобод та інтересів є таким, що суперечить ознаці детермінованості способів захисту прав і свобод законом.

Підтверджується це тим, що КАС України не говорить про довільне визначення та застосування абсолютно будь-якого способу захисту. Адже, юридична техніка такого застосування повинна спиратися на два критерії. Перший полягає у тому, що потенційний спосіб захисту порушених прав не повинен суперечити закону, а другий полягає у тому, що він повинен бути

ефективним. З приводу останнього критерію, ми будемо говорити більш детально далі. Зараз ми вважаємо за потрібне зазначити те, що граматичне та системне тлумачення пункту 10 частини другої статті 245, а також частини другої статті 5 КАС України дозволяє стверджувати про те, що йдеться про два взаємопов'язані критерії, які незважаючи на свою взаємообумовленість мають певне самостійне значення. Саме тому, не можна повною мірою погодитися з О. В. Бринцевим про те, що необов'язковий характер ознаки детермінованості способів захисту права служить передумовою концепції «ефективного захисту права», адже, на його думку, створення спеціально для кожного окремого правового спору «ефективних» способів захисту права можливе лише за умови відсутності заздалегідь визначеного вичерпного переліку способів захисту [92]. На наш погляд, ефективний захист прав і свобод може здійснюватися і за умови правильного застосування і тих способів, які прямо передбачені законом (наприклад, таких як визнання протиправним та не чинним нормативно-правового акту чи окремих його положень; визнання протиправним та скасування індивідуального акту чи окремих його положень; визнання дій суб'єкта владних повноважень протиправними та зобов'язання утриматися від вчинення певних дій; визнання бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною та зобов'язання вчинити певні дії). Причому ми переконані в тому, що ефективний захист є імперативною вимогою, яка стосується всіх способів захисту прав і свобод як передбачених законом, так і тих, що застосовуються як такі, що не суперечать закону.

Такий висновок можна підкріпити посиланням на статтю 13 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Там вказано на те, що кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження. Тобто у цьому випадку йдеться про те, що держава на законодавчому та інституційному рівні повинна гарантувати можливість особи захищати свої права та у першу чергу у публічно-правовій сфері

способами та засобами, які є ефективними, тобто такими, за посередництвом яких можна досягти дієвого результату. При цьому, вказівка на те, що такий захист здійснюється «в національному органі» вказує на те, що всі засоби, що такий орган застосовує, повинні бути ефективними.

Крім того, на підтвердження цьому можна також указати на положення КАС України, які свідчать про потребу в ефективному застосуванні будь-якого способу як передбаченого КАС України, так і не передбаченого. Так, наприклад, відповідно до частини першої статті 2 КАС України, завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин із метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень. Вочевидь, така вимога про ефективність стосується не лише інших способів захисту, але й тих способів, що прямо передбачено в КАС України.

Для підтвердження цьому можна назвати положення доволі схоже побудованих з КАС України кодексів, а саме ЦПК України та ГПК України. Так, відповідно до частини першої статті 5 ЦПК України, здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором. Тут, як видно, безпосередньо не вказано на те, що визначені законом чи договором (з урахуванням специфіки приватно-правових відносин) способи повинні бути ефективними. Але, вже у частині другій цієї ж статті передбачено, що у випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону. Тобто смисл цієї норми полягає у тому, що способи, передбачені законом повинні бути ефективними та у разі, якщо стосовно конкретних обставин та ситуацій вони не є ефективними, то це є підставою для їх незастосування, а натомість застосування інших способів, які

не суперечать закону. Аналогічні положення мають місце і в ГПК України.

Саме тому, ми вважаємо, що коли йдеться про інший спосіб, який не суперечить закону, то він повинен забезпечувати не просто ефективний захист прав, свобод та інтересів людини та громадянина, а саме більш ефективний захист, що зменшить довільність його обрання. Це зумовлено тим, що вимога про те, що застосування іншого способу повинно бути більш ефективним на тлі застосування тих способів, що подано у переліку КАС України і це потрібно буде обґрунтувати. У зв'язку з цим там, де у КАС України буде йтися про інший спосіб слід відповідні положення сформулювати таким чином: «інший спосіб захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує більш ефективний захист таких прав, свобод та інтересів».

О. В. Бринцев, називаючи недоліки відкритого переліку способів захисту, вказує на те, що суд визначатиме спосіб захисту «відповідно до викладеної в позові вимоги». Між тим, рівень юридичної техніки при формулюванні позовних вимог і сьогодні не завжди є належним. Можливість продукування позовних вимог безвідносно до встановлених стандартів збільшить складнощі в розумінні їх формулювань. Ці складнощі автоматично будуть унаслідуватися судовими рішеннями [92]. Проте така ситуація у системі адміністративного судочинства неможлива. Адже, відповідно до частини першої статті 5 КАС України, кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушено її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист шляхом, передбаченим у пункті 1-6.

Отже, Кодекс надає можливість особі у позовній заяві обирати способи, виключний перелік яких надається у частині першій статті 5 КАС України. Але у частині другій цієї ж статті вказано на те, що захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися судом також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав,

свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень. Із цього припису вочевидь витікає те, що інший спосіб може застосовуватися лише судом, а не пропонуватися особою у межах позовних вимог. На користь такого висновку слід особливо звернути увагу на формулювання частини першої цієї статті, де вказано, що особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду та просити про захист прав шляхом ... і далі подається закритий перелік способів захисту (пункт 1-6 частини першої статті 5 КАС України).

На такій же позиції перебувають автори науково-практичного коментаря до КАС України. Зокрема, коментуючи приписи, зафіксовані у статті 5 вони пишуть про те, що частина перша коментованої статті окрім іншого визначає способи (шляхи) захисту судом порушеного права в адміністративному провадженні. При цьому вказаний перелік власне не має вичерпного характеру, оскільки в частині 2 цієї статті передбачена можливість здійснювати судом захист порушених прав також в інший спосіб. При цьому це не має суперечити закону, має забезпечувати ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень [93, с. 16]. Тобто у науково-практичному коментарі до статті 5 КАС України інші способи захисту, їх обрання пов'язано лише з діяльністю суду, про інших суб'єктів у ній не йдеться.

Проте в юридичній літературі з цього приводу існує й інша точка зору. Так, В. В. Горбалінський пише, що процесуальний закон дозволяє особі обрати та інший спосіб захисту, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень (частина друга статті 5 КАС України) [94, с. 447]. Але вже далі він пише, що адміністративний суд, отримавши позовну заяву має встановити способи захисту, про які просить позивач. А вирішуючи публічно-правовий спір адміністративний суд повинен визначити належний і ефективний спосіб

захисту, з вказуванням предмету і змісту позову, тих вимог, про які просить позивач. При цьому суд має застосувати конкретний спосіб захисту, який має відповідати обставинам справи, бути адекватним і співмірним із ними та залежить від змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулася особа. При цьому аналіз автором судової практики дозволив йому стверджувати, що суди, здійснюючи судовий захист і, оцінюючи обраний позивачем спосіб захисту, дуже часто відмовляють у задоволенні позовних вимог посилаючись на те, що «обраний позивачем спосіб судового захисту не відповідає тим способам захисту, які визначені у законодавстві» [94, 448].

Отже, виходячи з системного, граматичного та спеціально-юридичного тлумачення статті 5 та 245 КАС України слід зробити висновок, що особа може визначати спосіб з того закритого переліку, який вказано у частині першій статті 5, а суд може здійснювати захист прав і свобод в інший спосіб, що не суперечить закону та є ефективним, керуючись принципом офіційного з'ясування усіх обставин у справі (друга частина речення пункту 4 частини третьої статті 2 КАС України). У разі, якщо б законодавець прагнув передбачити можливість особи обрати інший спосіб, то він би на це вказав у частині першій статті 245 КАС України, доповнивши її окремим пунктом 7 з вказівкою на інший спосіб за аналогією з правовою конструкцією, сформульованою у пункті 10 частини другої статті 245 КАС України.

З приводу частини другої статті 5 КАС України, яка говорить про інший спосіб захисту, то цей припис текстуально вказує на те, що він та його положення розраховані на суд, а не на громадянина, який звертається до суду. Адже у ньому чітко вказано на те, що захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися судом також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень. Слова «...може здійснюватися судом також в інший спосіб» свідчать про те, що норма побудована таким чином, що її головним адресатом є суд, при тому, що ця

норма розміщена у статті, яка первинно розрахована на особу, що звертається до суду. Частини перша, третя — сьома спрямовані на реалізацію прав, які здійснюються особою, що звертається чи може звернутися до суду. Зокрема, частина перша стосується кожної особи, частина третя — органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, частина четверта — суб'єктів владних повноважень як осіб, що звертаються до суду, частина п'ята — стосується кожної особи як суб'єкта, якого не може бути позбавлено права на участь у розгляді своєї справи у визначеному цим Кодексом порядку (норма-гарантія для кожної особи), частина шоста — стосується кожної особи, відмова якої від права на звернення до суду є недійсною (норма-гарантія для кожної особи), частина сьома — стосується іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб, які користуються в Україні таким самим правом на судовий захист, що й громадяни та юридичні особи України (норма-гарантія для іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб).

Вважаємо, що частина друга цієї статті головним адресатом має на увазі суд, а для особи, що звертається до суду вона містить інформацію (виконує інформаційну функцію права) про те, що захист порушених прав, свобод чи інтересів такої особи може здійснюватися судом також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень. При цьому така побудова внутрішньої структури цієї статті та вищевказане її розуміння не входять у суперечність з її назвою: «Право на звернення до суду та способи судового захисту». Остання частина назви статті вказує на те, що у тексті статті розкриваються як питання звернення особою до суду, так і вказуються на способи, що може бути застосовано судом для захисту прав і свобод.

У зв'язку з цим для того, щоб вести мову про наявність правової визначеності (складова принципу верховенства права, закріпленого у частині першій статті 8 Конституції України та пункті 1 частини третьої статті 2 КАС

України) у питанні можливості особи у відповідності до закону просити суд про захист прав у інший спосіб слід внести зміни до відповідних процесуальних норм. Як вказує О. О. Сидоренко, система процесуальних норм права виступає гарантією визначеності правового регулювання, що забезпечується шляхом закріплення певних чітко встановлених процедур, через які суб'єкти права отримують або можливість ознайомитися з тим, які вимоги до них висуває чинне право, або реалізовувати норми права, або звернутися за захистом порушеного права [95, с. 170]. Більше того, О. Л. Грицаєнко вказує на те, що для забезпечення ефективного захисту прав, свобод та інтересів особи КАС України передбачено низку процесуальних гарантій, а саме: особливе завдання адміністративного судочинства, активну роль суду у з'ясуванні всіх обставин у справі, можливість виходу суду за межі позовних вимог, невичерпність способів захисту прав особи тощо [96, с. 55].

Отже, можливість виходу суду за межі позовних вимог, а також невичерпність способів захисту порушених прав особи виступають як окремі й вагомі процесуальні гарантії, що повинні бути виписані максимально точно й у відповідності до принципу правової визначеності. Д. М. Лук'янець не безпідставно стверджує, що однією з найбільших проблем сучасного вітчизняного законодавства є проблема забезпечення його належної якості. Якість законодавства значною мірою пов'язана з низкою вимог стосовно повноти регулювання, ясності та чіткості викладення змісту норм, відсутності колізійних положень тощо. При цьому, якщо вести мову безпосередньо про нормативні акти процесуального законодавства, зокрема про процесуальні кодекси, на підставі яких здійснюються усі види судочинства, у тому числі й адміністративного, то вимоги щодо їхньої якості мають бути найвищими [2, с. 72].

Саме тому, якщо ставити питання про можливість надання особі права просити суд захисти її порушене право в інший спосіб, то слід внести зміни до частини першої статті 5 КАС України, шляхом доповнення останньої пунктом 7 такого змісту: застосування іншого способу захисту прав, свобод, інтересів

людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує більш ефективний захист таких прав, свобод та інтересів.

Отже, з цього приводу слід резюмувати таке. По-перше, положення частини другої статті 5 та пункту 10 частини другої статті 245 КАС України не нівелюють ознаку детермінованості способів захисту прав і свобод законом, оскільки при їхньому обранні та застосуванні не можна нівелювати положення закону. Більше того, від його положень слід відштовхуватися в аспекті того, щоб «інший спосіб захисту» не суперечив його положенням. Крім того, такий підхід іде у руслі інших положень КАС України, зокрема стосовно застосування верховенства права (стаття 6) та аналогії закону та аналогії права (частина шоста статті 7) з неможливістю відмови в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини (частина четверта статті 6), встановлення обов'язку суду вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами (частина четверта статті 45), можливості суду вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (частина друга статті 9), пропорційності обмеження прав як способу захисту (частини шоста та дев'ята статті 280). Саме тому у цьому контексті варто говорити про відсутність жорсткої детермінації обрання та застосування способів захисту прав і свобод законом у системі адміністративного судочинства.

По-друге, положення КАС України про можливість обрання та застосування судом способу захисту порушених прав і свобод в адміністративному судочинстві, який не передбачено законом, але й не суперечить йому базується на низці положень Конституції України (статті 1, 3, 8, частина п'ята статті 125, частина першої статті 129).

По-третє, використання саме у КАС України підходу щодо можливості

застосування інших способів захисту, які не передбачено законом, але й йому не суперечать та забезпечують ефективний захист прав і свобод в адміністративному судочинстві відповідає, з одного боку, специфіці публічно-правового спору як спору, в якому хоча б одна сторона здійснює публічно-владні управлінські функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень, і спір виник у зв'язку із виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій; або хоча б одна сторона надає адміністративні послуги на підставі законодавства, яке уповноважує або зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкта владних повноважень, і спір виник у зв'язку із наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг; або хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму і спір виник у зв'язку із порушенням її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи (пункт 2 частини першої статті 4 КАС України). З іншого боку, використання саме у КАС України підходу щодо можливості застосування інших способів захисту, які не передбачено законом, але й йому не суперечать та забезпечують ефективний захист прав і свобод в адміністративному судочинстві відповідає специфіці адміністративного судочинства, що являє собою діяльність адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ (переданих на вирішення адміністративного суду публічно-правових спорів). Така специфіка відбивається на особливостях розуміння та реалізації принципів змагальності сторін та диспозитивності (залежність дій адміністративного суду від вимог позивача і заперечень відповідача [55, с. 332]), які у вищевказаних умовах доповнюються принципом офіційного з'ясування всіх обставин у справі. Останній передбачає те, що суд розглядає адміністративні справи не інакше як за позовною заявою, поданою відповідно до цього Кодексу, в межах позовних вимог. Суд може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень (частина друга статті 9 КАС України), а також суд

уживає визначені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів із власної ініціативи (частина четверта статті 9 КАС України).

По-четверте, обрання та застосування іншого способу захисту прав і свобод у системі адміністративного судочинства не є довільним та таким, що не має жодних критеріїв такого обрання та застосування. Натомість КАС України безпосередньо наводить два взаємопов'язані критерії, які, незважаючи на свою взаємообумовленість, мають певне самостійне значення. У зв'язку з цим домінуюча у юридичній літературі позиція пов'язана з розуміння ефективності крізь призму відкритого переліку способів не може вважатися абсолютно правильною. До того ж слід брати до уваги і те, що ефективний захист прав і свобод може здійснюватися і за умови правильного застосування і тих способів, які прямо передбачено законом, оскільки ефективність захисту прав і свобод є завданням та основною засадою адміністративного судочинства (частина перша статті 2 КАС України).

По-п'яте, продовжуючи вищевикладену останню позицію слід указати на те, що не варто зводити концепцію «ефективного захисту права» лише до застосування «інших способів захисту прав, свобод та інтересів особи. Натомість, ефективний захист прав і свобод повинен повною мірою стосуватися застосування судом усіх способів захисту, що як прямо передбачено законом, так і тих, що ним не передбачено, але які йому не суперечать. У зв'язку з цим коли йдеться про інший спосіб, який не суперечить закону, то він повинен забезпечувати не просто ефективний захист прав, свобод та інтересів людини та громадянина, а саме більш ефективний такий захист, що зменшить довільність його обрання, на що небезпідставно звергається увага у межах процесуальної доктрини. З урахування викладеного, пропонуємо доповнити ті положення КАС України, які стосуються інших способів захисту прав і свобод словами про більшу ефективність та викласти їх таким чином: «інший спосіб захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів

владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує більш ефективний захист таких прав, свобод та інтересів».

По-шосте, КАС України формулює правову модель, відповідно до якої вибір іншого способу захисту прав і свобод визначається виключною прерогативою суду, а не особи. Остання має право просити суд про застосування способів захисту прав і свобод, які передбачено у пунктах 1-6 частини першої статті 5 КАС України, а суд може такий захист здійснити в інший спосіб, який не суперечить закону та забезпечує ефективний захист (частина друга статті 5 КАС України). З метою забезпечення правової визначеності щодо можливості особи у відповідності до закону просити суд про захист прав в інший спосіб слід внести зміни до частини першої статті 5 КАС України шляхом доповнення останньої пунктом 7. Пропонуємо пункт 7 частини першої статті 5 КАС України сформулювати таким чином: «1. Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист шляхом: 7) застосування іншого способу захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує більш ефективний захист таких прав, свобод та інтересів».

По-сьоме, формулювання пункту 10 частини другої статті 245 КАС України з огляду на вищевикладене в цілому є коректним. Разом зі тим, з філологічної та спеціально-юридичної точок зору у ньому мають місце вади і недоліки. Так, у ньому зазначено, що у разі задоволення позову суд може прийняти рішення про інший спосіб захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист таких прав, свобод та інтересів. Вочевидь, що якщо суд задовольняє позов, то він приймає рішення не про інший спосіб, а про

застосування іншого способу. У зв'язку з цим вважаємо за потрібне запропонувати таку редакцію пункту 10 частини другої статті 245 КАС України: “2. У разі задоволення позову суд може прийняти рішення про: 10) застосування іншого способу захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує більш ефективний захист таких прав, свобод та інтересів.».

Висновки до Розділу I

1. У межах адміністративно-процесуальної доктрини існують підходи, які пов'язані з розумінням способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві у контексті адміністративного позову, процесуальних форм та інших аспектів змістовної діяльності адміністративного суду. Саме тому, в аспекті повного, всебічного та неупередженого аналізу способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві слід проаналізувати такі способи як у контексті права на звернення до суду (стаття 5), так і в контексті повноважень адміністративного суду при вирішенні справи (статті 245 КАС України).
2. В основі застосування способів захисту знаходиться право на судовий захист (право на звернення до суду), яке реалізується на підставі звернення особи з адміністративним позовом до суду (стаття 5 КАС України), який (адміністративний суд) у разі задоволення позовних вимог вирішує питання застосування тих чи інших способів захисту (стаття 245 КАС України).
3. Способи захисту порушеного права в адміністративному судочинстві базуються на праві на судовий захист, яке, у свою чергу, охоплює право на позов. Позов, будучи підставою для відкриття провадження у справі, її розгляду по суті, винесення судового рішення, виступає важливим інструментом для постановки питання про застосування адміністративним судом способів захисту порушених прав. Доктринальні положення, що базуються на положеннях чинного

адміністративного процесуального закону та враховують аналіз практики здійснення адміністративного судочинства, вказують на суттєвий вплив адміністративного позову на діяльність адміністративного суду, у тому числі й в аспекті застосування останнім способів захисту порушених прав. При цьому, у деяких наукових джерелах така позиція доповнюється також і тим, що значущість позову полягає у тому, що він певним чином спрямовує діяльність суду та забезпечує особам відповідні гарантії.

4. Адміністративний позов сам по собі виступає як базовий, відправний спосіб захисту порушених прав у системі адміністративного судочинства, що подається до адміністративного суду, позивачем як особою, на захист прав, свобод та інтересів якої подано позов, або іншими особами чи органами, яким законом надано таке право в інтересах інших осіб, або адміністратором за випуском облігацій, який подає позов до адміністративного суду на захист прав, свобод та інтересів власників облігацій відповідно до положень Закону України "Про ринки капіталу та організовані товарні ринки". Подання до адміністративного суду позову спрямовано на відновлення порушеного права користування широким спектром соціальних благ.
5. Розгляд позову як окремого способу захисту порушеного права в адміністративному судочинстві, пов'язано з низкою положень КАС України, а також з тим, що у самому КАС України закріплено позовну форму провадження із вирішення публічно-правових спорів, яка є більш ефективною. У той же час, погляд на позов як окремий самостійний спосіб захисту потребує свого уточнення. У цьому аспекті слід урахувувати низку складових. По-перше, слід брати до уваги те, що позов як спосіб звернення до адміністративного суду за захистом набуває такої якості за посередництвом рішення суду, яке, відповідно до пункту 13 частини першої статті 4 КАС України, у своєму змісті вирішує позовні вимоги. що позов є окремим способом захисту прав і свобод лише у тій мірі, у якій у ньому відображені та обґрунтування матеріально-правові вимоги, які відповідають способам захисту, вказаним у КАС України. По-друге, в аспекті розуміння адміністративного

позову як основного способу захисту прав і свобод слід брати до уваги положення КАС України про те, що особа самостійно визначає обсяг своїх позовних вимог, пов'язаних із захистом порушених прав і свобод, але, керуючись принципом офіційного з'ясування всіх обставин у справі, що базується на специфіці публічно-правових відносин, суд може вийти за межі таких вимог, що не можна не враховувати в аспекті розуміння позову як засобу захисту прав і свобод та сформульованих у ньому позовних вимог. По-третє, слід брати до уваги і те, у системі адміністративного судочинства постає питання реалізації конкретних способів захисту не лише позивачів, але й інших учасників судового процесу, зокрема і відповідачів. По-четверте, кожна особа має право просити адміністративний суд, до якого вона звернулася, захистити її права, свободи та законні інтереси. У цьому контексті позов є інструментом, за допомогою якого особа просить суд захистити її права, свободи та законні інтереси, застосувавши конкретний спосіб (способи), передбачені у частині першій статті 5 та статті 245 КАС України. По-п'яте, в аспекті розуміння позову як одного із засобів захисту слід вказати на те, що для адміністративного судочинства позовне провадження не може вважатися єдиною формою судового провадження, оскільки поряд з адміністративним позовом КАС України передбачає те, що провадження у справах за зверненнями податкових та митних органів при здійсненні ними визначених законом повноважень здійснюється на підставі заяви таких органів до адміністративного суду. По-шосте, розглядаючи позов як спосіб захисту порушених прав і свобод слід також враховувати і положення досудового врегулювання спорів. По-сьоме, розуміння позову як способу захисту в адміністративному судочинстві слід доповнити положеннями частини третьої статті 19 КАС України про те, що адміністративні суди не розглядають позовні вимоги, які є похідними від вимог у приватноправовому спорі і заявлені разом з ними, якщо цей спір підлягає розгляду в порядку іншого, ніж адміністративне, судочинства і знаходиться на розгляді відповідного суду.

6. Позов як фіксація та оформлення вимог містить вказівки на відповідні способи захисту прав і свобод, проте застосування таких способів безперечно здійснюється суб'єктом правозастосування — адміністративним судом. З цього погляду позов виступає єдиною ланкою між волевиявленням особи щодо захисту її прав і свобод шляхом прохання до суду про їх захист та діяльністю суду щодо такого захисту шляхом застосування відповідних способів захисту порушених прав.
7. Особа має право в порядку, встановленому КАС України, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист шляхом застосування конкретних способів захисту (частина перша статті 5 КАС України). У свою чергу, згідно з частиною другою статті 245 КАС України, у разі задоволення позову суд може прийняти рішення про застосування відповідних способів захисту порушеного права. Крім того, деякі особливості застосування способів захисту мають місце у статті 266 та 266-1 КАС України. Отже, суд, ухвалюючи відповідне рішення, визначає в ньому ефективний спосіб захисту порушених прав.
8. На тлі ЦК України та ЦПК України законодавче закріпленні способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві має свою специфіку, що полягає у їхньому комплексному закріпленні у межах КАС України, де разом із правом на захист, закон перелічує відкритий список способів (стаття 5), а також подає такий відкритий список способів, розкриваючи повноваження суду при вирішенні адміністративної справи. при наявності КАС України як акту процесуального права, адміністративний кодекс як акт матеріального права (як аналог ЦК України) відсутній. Указаний стан речей пов'язаний з тим, що такий матеріальний кодекс ухвалювати не доцільно, оскільки адміністративне судочинство пов'язане з розглядом публічно-правових спорів, які можуть виникати на підставі матеріальних норм різної галузевої спрямованості. Так, вони можуть стосуватися таких галузей права як конституційне, адміністративне, військове, екологічне, митне, земельне тощо.

9. У разі, коли йдеться про судовий захист за допомогою діяльності адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ (адміністративне судочинство), то законодавчі засади його реалізації здійснюється КАС України. У межах концептуальної побудови законодавчих засад захисту порушених прав в адміністративному судочинстві слід урахувати такі аспекти.
10. Слід виходити з того, що положення частини другої статті 5 та пункту 10 частини другої статті 245 КАС України не нівелюють ознаку детермінованості способів захисту прав і свобод законом, оскільки при їхньому обранні та застосуванні не можна нівелювати положення закону. Більше того, від його положень слід відштовхуватися в аспекті того, щоб “інший спосіб захисту” не суперечив його положенням. Крім того, такий підхід іде у руслі інших положень КАС України, зокрема стосовно застосування верховенства права (стаття 6) та аналогії закону та аналогії права (частина шоста статті 7) з неможливістю відмови в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини (частина четверта статті 6), встановлення обов'язку суду вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами (частина четверта статті 45), можливості суду вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (частина друга статті 9), пропорційності обмеження прав як способу захисту (частини сьома та дев'ята статті 280). Саме тому у цьому контексті варто говорити саме про відсутність жорсткої детермінації обрання та застосування способів захисту прав і свобод законом у системі адміністративного судочинства.
11. Положення КАС України про можливість обрання та застосування судом способу захисту порушених прав і свобод в адміністративному судочинстві, який не передбачено законом, але й не суперечить йому базується на низці

положень Конституції України (статті 1, 3, 8, частина п'ята статті 125, частина першої статті 129).

12. Використання саме у КАС України підходу щодо можливості застосування інших способів захисту, які не передбачено законом, але й йому не суперечать та забезпечують ефективний захист прав і свобод в адміністративному судочинстві відповідає, по-перше, специфіці публічно-правового спору як спору, в якому хоча б одна сторона здійснює публічно-владні управлінські функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень, і спір виник у зв'язку із виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій; або хоча б одна сторона надає адміністративні послуги на підставі законодавства, яке уповноважує або зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкта владних повноважень, і спір виник у зв'язку із наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг; або хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму і спір виник у зв'язку із порушенням її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи (пункт 2 частини першої статті 4 КАС України). По-друге, специфіці адміністративного судочинства, що являє собою діяльність адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ (переданих на вирішення адміністративного суду публічно-правових спорів). Така специфіка відбивається на особливостях розуміння та реалізації принципів змагальності сторін та диспозитивності (залежність дій адміністративного суду від вимог позивача і заперечень відповідача), які у вищевказаних умовах доповнюються принципом офіційне з'ясування всіх обставин у справі. Останній передбачає те, що суд розглядає адміністративні справи не інакше як за позовною заявою, поданою відповідно до цього Кодексу, в межах позовних вимог. Суд може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (частина друга статті 9 КАС України), а також суд вживає визначені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин у

справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи (частина четверта статті 9 КАС України).

13. Обрання та застосування іншого способу захисту прав і свобод у системі адміністративного судочинства не є довільним та таким, що не має жодних критеріїв такого обрання та застосування. Натомість КАС України безпосередньо наводить два взаємопов'язані критерії, які незважаючи на свою взаємообумовленість мають певне самостійне значення. У зв'язку з цим домінуюча у юридичній літературі позиція пов'язана з розуміння ефективності крізь призму відкритого переліку способів не може вважатися абсолютно правильною. До того ж слід брати до уваги і те, що ефективний захист прав і свобод може здійснюватися і за умови правильного застосування і тих способів, які прямо передбачені законом, оскільки ефективність захисту прав і свобод є завданням та основною засадою адміністративного судочинства (частина перша статті 2 КАС України).

14. Продовжуючи вищевикладену останню позицію слід вказати на те, що не слід зводити концепцію «ефективного захисту права» лише до застосування «інших способів захисту прав, свобод та інтересів особи. Натомість, ефективний захист прав і свобод повинен повною мірою стосуватися застосування судом усіх способів захисту, що як прямо передбачено законом, так і тих, що ним не передбачено, але які йому не суперечать. У зв'язку з цим коли йдеться про інший спосіб, який не суперечить закону, то він повинен забезпечувати не просто ефективний захист прав, свобод та інтересів людини та громадянина, а саме більш ефективний такий захист, що зменшить довільність його обрання, на що небезпідставно звергається увага у межах процесуальної доктрини. З урахування викладеного, пропонуємо доповнити ті положення КАС України, які стосуються інших способів захисту прав і свобод словами про більшу ефективність та викласти їх таким чином: «інший спосіб захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, який не

суперечить закону і забезпечує більш ефективний захист таких прав, свобод та інтересів».

15. КАС України формулює правову модель, відповідно до якої вибір іншого способу захисту прав і свобод визначається виключною прерогативою суду, а не особи. Остання має право просити суд про застосування способів захисту прав і свобод, які передбачені у пунктах 1-6 частини першої статті 5 КАС України, а суд може такий захист здійснити в інший спосіб, який не суперечить закону та забезпечує ефективний захист (частина друга статті 5 КАС України). З метою забезпечення правової визначеності щодо можливості особи у відповідності до закону просити суд про захист прав в інший спосіб слід внести зміни до частини першої статті 5 КАС України шляхом доповнення останньої пунктом 7. Пропонуємо пункт 7 частини першої статті 5 КАС України сформулювати таким чином: “1. Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб’єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист шляхом: 7) застосування іншого способу захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб’єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб’єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує більш ефективний захист таких прав, свобод та інтересів”.
16. Формулювання пункту 10 частини другої статті 245 КАС України з огляду на вищевикладене в цілому є коректним. Разом зі тим, з філологічної та спеціально-юридичної точок зору у ньому мають місце вади і недоліки. Так, у ньому зазначено, що у разі задоволення позову суд може прийняти рішення про інший спосіб захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб’єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб’єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист таких прав, свобод та інтересів. Вочевидь, що якщо суд задовольняє позов, то він приймає рішення не про інший спосіб, а про застосування іншого способу. У зв’язку з цим вважаємо за потрібне запропонувати таку редакцію

пункту 10 частини другої статті 245 КАС України: “2. У разі задоволення позову суд може прийняти рішення про: 10) застосування іншого способу захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб’єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб’єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує більш ефективний захист таких прав, свобод та інтересів”.

17. Способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві являють собою систему як передбачених, так і не передбачених законом ефективних матеріально-правових засобів примусового припинення порушень із боку суб’єктів владних повноважень та інших осіб прав, свобод та законних інтересів особи, які корелюють з суттю порушеного права та здійснюються адміністративним судом з метою виконання завдань та реалізації основних засад адміністративного судочинства на підставі поданого адміністративного позову у межах відповідної процесуальної форми, результатом чого є відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів, відшкодування шкоди, а також забезпечення верховенства права, законності, правопорядку, захищеності конституційного ладу та національної безпеки України.

Розділ II

Особливості застосування способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві України

2.1. Система способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві

Способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, будучи цілісним правовим інститутом та відносно збалансованим правовим явищем, повинні досліджуватися з точки зору системи. У межах юридичної науки це формує відповідні передумови для більш якісного дослідження, цілісного бачення, формування відповідних доктринальних настанов для удосконалення законодавства про адміністративне судочинство та практики його застосування. Як зазначають С. В. Ківалов та Л. Р. Біла-Тіунова, одним із найнегативніших чинників, які зумовлюють низький стан якості та оперативності розгляду спорів в адміністративних судах, а також недостатньо ефективний судовий захист прав, свобод та законних інтересів громадян, є розмитість термінологічного апарату КАС України, що, у свою чергу, ускладнює правозастосовну діяльність адміністративного суду [55, с. 328]. Саме тому, в аспекті формування науково-обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення як термінологічного ряду адміністративного судочинства, так і законодавства, що фіксує відповідні легальні дефініції слід підходити до цих питань системно.

Підхід до способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, що передбачає їхнє бачення як системи, викликаний об'єктивними закономірностями розвитку такого інституту, реальним станом законодавства про адміністративне судочинство, а також певними доктринальними напрацюваннями. Формулювання системного підходу до способів захисту зумовлено також і потребою їх цілісного бачення, оформлення у єдину більш

меш виважено структуровану конструкцію, яка дозволить більш глибоко дослідити юридичну природу як окремих способів захисту, так і всю їхню сукупність (систему), напрацювати відповідні критерії для обрання більш ефективного способу захисту щодо конкретних порушених прав, свобод та законних інтересів, а також сформулювати пропозиції для удосконалення законодавства про адміністративне судочинство та практики його застосування.

Сучасна наука, базуючись на потребі комплексного підходу до досліджуваних явищ, традиційно приділяє увагу питанням системності та розвитку найрізноманітніший, у тому числі й соціальних систем. Так, В. Є. Юринець виділяє такі види систем. 1. Великі, які не підлягають дослідженню за посередництвом єдиного дослідника. Саме тому постає питання умовного роз'єднання такої системи на підсистеми як окремі частини для аналізу з послідовним рухом доктринального пошуку від одного (нижчого) рівня на інший (вищий). 2. Складні, які за своєю природою не можуть бути скомпонованими з окремих підсистем. У зв'язку з цим такі системи потребують різнобічного погляду на них для всебічного та зваженого дослідження. 3. Системи динамічного характеру, які перебувають у постійній динамічній трансформації. Їхніми характерними рисами є самоорганізація, рівновага та здатність щодо пристосування до зовнішнього середовища. 4. Кібернетичні системи, через які можна ставити питання про дослідження процесів управління як у технічних, економічних, біологічних системах, так і в системах соціальних. 5. Цілеспрямовані системи, які дозволяють через реалізацію управлінського впливу упорядковувати поведінкові характеристики залучених до неї суб'єктів [100, с. 5].

Способи захисту порушених прав можуть розглядатися з точки зору різних критеріїв запропонованих В. Юринцем. Якщо говорити про способи захисту порушених прав у цілому, то такі способи являють собою складно-структуровану систему, яка має різні підходи щодо правового регулювання: регламентуються різними Кодексами, різними нормами за функціональним

призначенням. Зокрема, якщо говорити про різні способи захисту, що застосовуються судами, то вони регулюються як матеріальними законами — ЦК України, так і процесуальними — КАС України. У тому випадку, якщо говорити лише про ті способи захисту порушених прав, що підлягають застосуванню у межах адміністративного судочинства, то такі способи об'єднуються в окрему систему, яка є доволі динамічною та цілеспрямованою і стосується чітко визначеної соціальної сфери, у межах якої виникають публічно-правові спори.

Що стосується системного підходу, то слід звернути увагу на те, що в умовах сьогодення у правовій доктрині відбувається розвиток наукових знань щодо різноманітних способів захисту прав і свобод, починаючи від тих, що можуть бути застосовані судом, до альтернативних та способів самозахисту з точки зору їхнього бачення як системи. Це означає те, що дослідники, у фокусі наукового пошуку яких перебувають указані вище питання, доволі часто подають такі способи саме з точки зору системи. Так, наприклад, А. В. Прилуцька у 2023 році захистила дисертацію за темою: «Система альтернативних способів вирішення господарських спорів» [101, с. 12]. У межах цієї роботи вона стверджує, що способи захисту прав та вирішення спорів й у тому числі й альтернативні в останній час є вельми привабливими процедурами, які застосовуються виключно в добровільному порядку їх сторонами, саме тому вона пропонує їхнє виокремлення через системне бачення. Крім того, дослідниця говорить і про системність як провідну кваліфікуючу ознаку щодо способів вирішення господарських спорів, яка до того ж виступає як консолідуюча засада [101, с. 12].

Дійсно, якщо ми говоримо про систему способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, то слід мати на увазі той факт, що системне бачення дозволяє сформулювати єдину концепцію, яка може будуватися на внутрішній стійкій єдності такого правового інституту як способи захисту порушених прав. Крім того, урахувавши позицію А. В. Прилуцької слід теж

убачати системність як консолідуєчий чинник та платформу як для напрацювання науково-обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення правового інституту способів захисту порушених прав, свобод та законних інтересів в адміністративному судочинстві, так і для формування усталеної практики застосування ефективних способів захисту адміністративними судами.

У свою чергу, В. С. Балух, вважає, що не лише доцільним, але й фактично необхідним виступає підхід, у межах якого розглядаються відповідні способи (стосовно предмету його дослідження ідеться про альтернативні способи захисту) з точки зору системного утворення, що дозволяє, на його думку, чітко виділити структурні компоненти, проаналізувати різноманітність зв'язків і відносин між ними [102, с. 215]. При цьому у правовій доктрині такі підходи не є поодинокими [103, с. 305].

Стосовно способів захисту, що застосовуються судами, то у межах правової доктрини існують публікації, у яких ставиться питання про системний підхід до побудови відповідних способів захисту. Так, К. М. Пільков розглядає системний та такий, що не суперечить системі підхід, де визначаються послідовні дії та судові рішення, у межах яких належним чином буде вирішуватись питання щодо застосування способів захисту порушених прав та на підставі чого буде формуватися цілісна концепція моделі застосування конкретних способів захисту [4, с. 305].

Отже, виходячи з вищевказаної доктринальної настанови, можна стверджувати, що системне бачення відповідних способів захисту виступає основою не лише для правильного застосування окремих способів на практиці, але й являє собою основу для формування відповідної концептуальної моделі, що може бути використано як підґрунтя для удосконалення чинного законодавства про адміністративне судочинство. З цього приводу вищевказаний дослідник особливо підкреслює те, що метою дослідження способів захисту прав у суді не повинно бути виправдання чи обґрунтування

правильності існуючої судової практики, а пошук найменш суперечливого пояснення для притаманних сучасному судочинству рішень у питаннях способів захисту, а також спроба перейти від фрагментарного аналізу окремих проблем, пов'язаних із тим, як суди вирішують складну проблему застосування способів захисту, до заснованого на цілісному баченні всієї моделі системного підходу до цього складного явища [4, с. 305].

Щодо структурних компонентів системи способів захисту порушених прав, свобод та законних інтересів в адміністративному судочинстві, то ця система не може обмежуватися самими способами захисти, які хоч і є основою цієї системи, але не виступають як єдиний її компонент. Це пов'язано з тим, що КАС України про способи захисту порушених прав говорить не абстрактно чи декларативно, а достатньо конкретно і головне Кодекс подає їх саме в аспекті конкретного механізму правозастосування. О. Скочиляс-Павлів указує на те, що ефективність захисту прав людини значною мірою визначається обраним способом захисту порушених прав та не реалізованих законних інтересів. У зв'язку з цим на думку науковця, постає питання аналізу всіх способів захисту порушених прав, які передбачено КАС України [62, с. 54] .

Крім того, такий аналіз повинен бути здійснений із урахуванням інших елементів: суб'єктів, про поновлення прав, свобод та законних інтересів яких ставиться питань, судів тощо. Саме тому, способи захисту не можуть бути відірваними від правових норм, що їх установлюють, від статусу суб'єктів, які ставлять питання про застосування окремих способів захисту, суб'єктів, що їх застосовують, відповідних об'єктів, у межах яких постає питання про потребу у поновленні порушених прав і свобод та застосування для цього відповідних способів захисту. Наприклад, А. В. Прилуцька подає способи захисту суб'єктів господарювання через структуру такої системи, до якої вона відносить суб'єктів – сторони спору та посередник; об'єкти – господарський спір; правову підставу - норми чинного законодавства, загального та/або спеціального характеру тощо (с. 22). Зрозуміло, що у випадку з побудовою системи способів захисту

порушених прав в адміністративному судочинстві потрібно говорити про більш широке коло складових. Саме тому вважаємо, що така система складається з таких елементів.

По-перше, юридичне підґрунтя застосування способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві. У першу чергу, йдеться про статті 5 та 245 КАС України, де викладаються основні способи захисту порушених прав. При цьому з огляду на те, що відповідно до частини другої статті 5 та пункту 10 частини другої статті 245 КАС України, захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися судом також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, то юридичне підґрунтя охоплює також інші норми КАС України (стаття 2, 4, 6-10 тощо).

В. В. Петруня пише, що комплексне господарсько-правове дослідження поняття та системи способів захисту суб'єктів господарювання є актуальним і необхідним для оптимізації взаємодії усіх учасників відносин у сфері господарювання та утвердження правового господарського порядку в Україні [14, с. 1]. Фактично, з цього твердження може витікати те, що на час дії Господарського кодексу при обранні способу захисту слід виходити з положень, зафіксованих у його статтях 5-6, які стосувалися правового господарського порядку, а також загальних принципів господарювання, як загальних й відправних засад належного розвитку економіки та системи господарювання. За аналогією при побудові цілісної системи способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, а також для правильного, адекватного та ефективного застосування того чи іншого способу захисту слід ураховувати завдання та основні засади адміністративного судочинства, зафіксовані у статті 2 КАС України.

Крім того, у зв'язку з тим, що певні способи захисту порушених прав в

адміністративному судочинстві мають свою специфіку застосування до окремих чітко визначених в законі суб'єктів, то до юридичного підґрунтя дотичні також і такі положення КАС України: статті 264 «Особливості провадження у справах щодо оскарження нормативно-правових актів органів виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів владних повноважень»; стаття 265 «Наслідки визнання нормативно-правового акту протиправним та не чинним»; стаття 266 «Особливості провадження у справах щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, бездіяльності Кабінету Міністрів України»; стаття 266-1 «Особливості провадження у справах щодо оскарження індивідуальних актів Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку та рішень Кабінету Міністрів України стосовно виведення банків з ринку»; стаття 266-2 «Особливості провадження у справах щодо оскарження індивідуальних актів Національного банку України, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, рішень Кабінету Міністрів України стосовно продажу пакетів акцій, що належать державі у статутному капіталі банків»; стаття 267 «Особливості провадження у справах за адміністративними позовами про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщено, з мотивів суспільної необхідності».

По-друге, до елементів, що входять до системи способів захисту прав і свобод належать самі способи, що мають відповідний потенціал для застосування до конкретних ситуацій у межах порушених прав, свобод та законних інтересів. З огляду на їхню відносну багатоманітність постає питання їх класифікації, що буде предметом дослідження далі. У той же час, тут варто вказати на те, що другий елемент системи повинен корелювати з першим та з огляду на це всі способи захисту можна поділити на ті, що передбачено

законом (КАС України) та ті, що ним не передбачено. При цьому ті, що прямо передбачено КАС України можуть бути розподілені на загальні (перелічені у статтях 5 та 245) та спеціальні (передбачені у статтях 264-267).

Як уже було зазначено вище, способи є центральним елементом системи способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві. Проте у самій повній назві цих способів ідеться про не можливість бути ними обмеженими. Адже вони існують для поновлення та захисту порушених прав саме в адміністративному судочинстві. Останнє відповідно до пункту 5 частини першої статті 4 КАС України є діяльністю адміністративних судів стосовно розгляду та вирішення адміністративних справ у порядку, встановленому КАС України. Як видно, тут ідеться і про правову підставу (відповідні норми КАС України, про які йшлося вище) та про суб'єктів застосування (адміністративні суди). Названі суди відповідно до пункту 3 частини першої статті 4 КАС України є судами, до компетенції яких КАС України віднесено розгляд і вирішення адміністративних справ. У свою чергу, згідно з пунктом 1 частини першої статті 4 КАС України, адміністративна справа є переданим на вирішення адміністративного суду публічно-правовим спором. Отже, у самій назві цих способів йдеться про цілу систему додаткових елементів, які умовно розташовано навколо способів захисту.

По-третє, суб'єкти звернення. В.С.Бахлук пише, що істотне значення для виокремлення системи відіграє окреслення тих елементів, що беруть безпосередню участь у її створенні. При цьому позиція науковця полягає у тому, що системо-утворюючими, зокрема у межах альтернативних способів захисту порушених прав є відповідні способи, використання яких обумовлюється правом сторін за взаємною добровільною згодою обрати певну структуровану процедуру – форму вирішення спорів, що у підсумку не передбачає вирішення спору по суті в межах здійснення судочинства або внаслідок реалізації владних управлінських функцій [104, с. 215]. Як уже було зазначено у Розділі 1 цього дисертаційного дослідження, без волевиявлення

суб'єкта не може розпочатися розгляд адміністративної справи та відповідно не можна говорити про застосування відповідного способу захисту порушених прав, свобод та законних інтересів.

У зв'язку з цим до цієї системи іманентно входять позивачі, під якими пункт 8 частини першої статті 4 КАС України розуміє осіб, на захист прав, свобод та інтересів яких подається позов до адміністративного суду, або адміністратор за випуском облігацій, який подає позов до адміністративного суду на захист прав, свобод та інтересів власників облігацій відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», а також суб'єкт владних повноважень, на виконання повноважень якого подано позов до адміністративного суду. Крім того, згідно з частинами другою та третьою статті 46 КАС України, позивачем в адміністративній справі можуть бути громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, підприємства, установи, організації (юридичні особи), суб'єкти владних повноважень. Позивачем в адміністративній справі щодо спорів, що виникають у зв'язку з проведенням та/або визначенням результатів конкурсу з визначення приватного партнера та концесійного конкурсу можуть бути лише претенденти та/або учасники такого конкурсу.

По-четверте, суб'єкти, щодо яких ставиться питання про застосування конкретних способів захисту порушених прав. Зокрема відповідно до пункту 9 частини першої статті 4 КАС України, відповідач є суб'єктом владних повноважень, а у випадках, визначених законом, ним можуть бути й інші особи, до яких звернена вимога позивача. Крім того, частинами четвертою та шостою статті 46 КАС України, відповідачем в адміністративній справі є суб'єкт владних повноважень, якщо інше не встановлено цим Кодексом.

Громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, громадські об'єднання, юридичні особи, які не є суб'єктами владних повноважень, можуть бути відповідачами лише за адміністративним позовом суб'єкта владних повноважень: 1) про тимчасову заборону (зупинення) окремих видів або всієї

діяльності громадського об'єднання; 2) про примусовий розпуск (ліквідацію) громадського об'єднання; 3) про затримання іноземця або особи без громадянства; 4) про встановлення обмежень щодо реалізації права на свободу мирних зібрань (збори, мітинги, походи, демонстрації тощо); 5) в інших випадках, коли право звернення до суду надано суб'єкту владних повноважень законом. У справах про відшкодування шкоди, завданої особі Головою, членом, працівником або залученим експертом Національної комісії із цінних паперів та фондового ринку під час виконання ними своїх повноважень, належним відповідачем є Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

По-п'яте, суб'єкти правозастосування (адміністративні суди). У контексті розуміння адміністративних судів як складової системи застосування способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, слід мати на увазі, у першу чергу, положення статті 19 КАС України. Так, відповідно до частини 1 цієї статті юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах, зокрема: 1) спорах фізичних або юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень стосовно оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом встановлено інший порядок судового провадження; 1-1) спорах адміністратора за випуском облігацій, який діє в інтересах власників облігацій відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій або бездіяльності; 2) спорах із приводу прийняття громадян на публічну службу (державна служба, служба в органах місцевого самоврядування), її проходження, звільнення із публічної служби; 3) спорах між суб'єктами владних повноважень із приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень; 4) спорах, які виникають із приводу укладання, виконання, припинення, скасування або визнання не чинними адміністративних договорів; 5) за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, коли право звернення до

суду для вирішення публічно-правового спору надано такому суб'єкту законом;

б) спорах стосовно правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом або процесом референдуму; 7) спорах фізичних або юридичних осіб із розпорядником публічної інформації стосовно оскарження його рішень, дій або бездіяльності у частині доступу до публічної інформації; 8) спорах стосовно вилучення чи примусового відчуження майна для суспільних потреб або з мотивів суспільної необхідності; 9) спорах стосовно оскарження рішень атестаційних, конкурсних, медико-соціальних експертних комісій, експертних команд із оцінювання повсякденного функціонування особи та інших подібних органів, рішення яких є обов'язковими для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших осіб; 10) спорах стосовно формування складу органів публічної влади, обрання, призначення, звільнення їх посадових осіб; 11) спорах фізичних або юридичних осіб стосовно оскарження рішень, дій чи бездіяльності державного замовника у правовідносинах, які виникли на підставі Закону України «Про оборонні закупівлі», крім спорів, пов'язаних із укладенням державного контракту (договору) про закупівлю з переможцем спрощених торгів із застосуванням електронної системи закупівель, а також зміною, розірванням і виконанням державних контрактів (договорів) про закупівлю; 12) спорах стосовно оскарження рішень, дій або бездіяльності органів охорони державного кордону у справах про правопорушення, передбачені Законом України «Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень»; 13) спорах стосовно оскарження рішень Національної комісії з реабілітації у правовідносинах, які виникли на підставі Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років»; 14) спорах із суб'єктами владних повноважень із приводу проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства; 15) спорах, що виникають у зв'язку з оголошенням, проведенням та/або визначенням результатів конкурсу з визначення приватного партнера та концесійного конкурсу; 16) спорах щодо здійснення державного регулювання, нагляду і контролю у сфері медіа.

У свою чергу, згідно з частинами другої та третьою цієї ж статті, юрисдикція адміністративних судів не поширюється на справи: 1) що віднесено до юрисдикції Конституційного Суду України; 2) що мають вирішуватися в порядку кримінального судочинства; 3) про накладення адміністративних стягнень, крім випадків, визначених цим Кодексом; 4) щодо відносин, які відповідно до закону, статуту (положення) громадського об'єднання віднесено до його внутрішньої діяльності або виключної компетенції, крім справ у спорах, визначених пунктами 9, 10 частини першої цієї статті. Адміністративні суди не розглядають позовні вимоги, які є похідними від вимог у приватно-правовому спорі і заявлені разом із ними, якщо цей спір підлягає розгляду в порядку іншого, ніж адміністративне, судочинства і знаходиться на розгляді відповідного суду.

В. В. Петруня у межах дисертації, що присвячена системі способів захисту прав суб'єктів господарювання вказує на те, що дієвість обраного суб'єктом господарювання способу захисту порушеного права залежить від наявних організаційних умов щодо його застосування та виконання рішення, ухваленого на його основі, з огляду на його процедурно-процесуальний характер, що обумовлює необхідність визначення теоретичних та практичних основ системи способів захисту прав суб'єктів господарювання на підставі аналізу положень не лише господарського матеріального, але й процесуального права [14, с. 1]. Як уже зазначалось у підрозділі 1.3. цього дисертаційного дослідження, на тлі раніше функціонуючої системи ГК України (вже не чинний)-ГПК України, ситуація, пов'язана із застосуванням способів захисту порушених прав у системі адміністративного судочинства виглядає іншим чином з огляду на відсутність окремого кодексу матеріального права (аналог ГК України у цій системі відсутній). Проте це не означає, що при обранні способу захисту порушеного права (вони закріплені у процесуальному кодексі — КАС України) слід керуватися лише процесуальним правом, без урахування матеріального права. І пряма указівка на Закони, що переважно містять норми матеріального права у статті 19 КАС України є яскравим підтвердженням цьому.

По-шосте, об'єкти системи – публічно-правовий спір, який виникає у зв'язку з виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій унаслідок чого відбувається порушення прав, слюдо та законних інтересів особи. Д. М. Лук'янець прямо вказує на те, що сутність такого спору завжди має бути пов'язана з неправомірними рішеннями, діями або бездіяльністю суб'єктів владних повноважень [2, с. 72]. Відповідно до висновку, що сформовано у постанові Верховного Суду України від 15 листопада 2016 року у справі № 800/301/16, відсутність спору виключає можливість звернення до суду, оскільки відсутнє право, що підлягає судовому захисту. З цього приводу вказано на те, що обов'язковою умовою надання правового захисту судом є наявність відповідного порушення суб'єктом владних повноважень прав, свобод або інтересів особи на момент її звернення до суду. Порушення має бути реальним, стосуватися індивідуально виражених прав чи інтересів особи, яка стверджує про їх порушення.

У контексті характеристики системи способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві слід вказати на те, що всі способи, що входять до цієї системи повинні бути ефективними. При цьому це стосується як тих способів, що прямо передбачені законом, так і ті, що законом не передбачено. О. О. Кот пише, що у контексті захисту порушених прав недоцільно обмежуватися використанням тільки тих способів захисту, що передбачено законом чи договором [77, с. 209]. Саме тому, можна стверджувати, що способи захисту як ті, що передбачено законом, так і ті, що законом не передбачено, але, які відповідають базовим критеріям установленим у законі, з точки зору правової доктрини, закону та практики застосування мають рівнозначну цінність. При цьому незважаючи на те, що на ефективності захисту прав і свобод у КАС України акцент зроблено лише стосовно тих способів, що не передбачено законом, це не означає, що ті способи, які законом передбачено можуть бути не ефективними. В абзаці п'ятому підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України

з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018 встановлено, що в Конституції України інституціалізовано також й позитивний обов'язок держави, який полягає, зокрема, у забезпеченні належної та ефективної системи національного захисту конституційних прав людини шляхом розроблення відповідного нормативно-правового регулювання.

У свою чергу, в абзаці шостому підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційною скаргою Глуценка Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України від 13 червня 2019 року № 4-р/2019 встановлено, що Україна як правова держава має своїм пріоритетом гарантування прав і свобод людини та громадянина. Із цією метою держава зобов'язана запроваджувати правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам та принципам та, яке необхідне для забезпечення реалізації прав та свобод кожної особи, а також їхнього ефективного поновлення.

Крім того, у підпункті 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Сиротенка Сергія Євгеновича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів пункту 2 частини дев'ятої статті 171, пункту 4 частини п'ятої статті 246 Кодексу адміністративного судочинства України (щодо особових даних у судовому рішенні) від 19 квітня 2023 року № 4-р(П)/2023) вказано на те, що потрібно на законодавчому рівні визначити належні й дієві національні юридичні механізми здійснення судочинства та виконання судових рішень, які засновані на основних засадах судочинства й здатні забезпечити судовий захист, поновлення порушених прав і свобод кожної особи. На думку Суду, це потрібно зробити для реалізації

конституційного права на судовий захист, що є гарантією захисту, утвердження та здійснення інших конституційних прав і свобод.

На підставі аналізу практики діяльності органу конституційної юрисдикції (більш змістовно про неї буде йтися у підрозділі 2.2. цього дисертаційного дослідження) та сформульованих ним юридичних позицій можна говорити про апіорну вимогу ефективності до тих способів, що прямо закріплено у законі через загальну вимогу до нормативно-правового регулювання щодо її ефективності в аспекті захисту прав і свобод, про що говорить орган конституційної юрисдикції.

Більше того, ефективність способів передбачених законом доведена, апробована та визнана законодавцем шляхом офіційного закріплення у КАС України. При цьому у контексті їх застосуванні не постає потреба у судовій дискреції, яка повинна мати певні критерії, одним з яких і виступає критерій ефективності. У зв'язку з цим указівка на ефективність та на несуперечність закону виступає основою для формулювання контурів майбутнього способу захисту порушеного права. Але ці критерії є загальними та базовими, що потребують своєї деталізації на доктринальному рівні з метою надання суду відповідних методологічних та відправних засад при обранні іншого способу захисту, про що слід вказати окремо. Про критерії застосування передбачених законом способів порушених прав буде йтися у підрозділі 2.2., а про критерії застосування інших способів захисту, тобто прямо не передбачених КАС України у підрозділі 2.3. цього дисертаційного дослідження.

Повертаючись до питання ефективності способу захисту, слід звернути увагу на те, що КАС України як у статті 5, так і в статті 245 перелічуючи основні способи захисту та чітко прописуючи їх, далі (частина друга статті 5, пункт 10 частини другої статті 245) вказує на те, що захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися судом також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, законних інтересів людини та громадянина, інших

суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень. Така юридична конструкція використана в КАС України підтверджує, що критерій ефективності властивий всім способам захисту, але стосовно інших способів, він виступає як методологічна настанова та базовий критерій при виписуванні судом такого способу захисту, що прямо законом не передбачено.

У правовій доктрині існують різні підходи до розуміння ефективного способу, як основи функціонування системи способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві. Так, наприклад, існують доволі прості підходи до такого розуміння, що полягають у тому, що такий (ефективний) спосіб захисту повинен призводити до бажаних результатів й наслідків, а також повинен давати максимальний ефект і призводить до належного поновлення порушених прав [62, с. 53]. При цьому вартим уваги є те, що простий підхід до розуміння ефективності знайшов своє офіційне закріплення на рівні Закону України «Про адміністративну процедуру», який регулює відносини органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування (всієї сукупності органів публічної влади), їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у дусі визначеної Конституцією України правової і демократичної державності та з метою забезпечення права та закону, а також зобов'язання держави забезпечувати та захищати права, свободи або законні інтереси людини та громадянина. Відповідно до статті 14 цього Закону, адміністративний орган організовує розгляд та вирішення справ, що належать до його компетенції, із найменшими витратами коштів та інших ресурсів, у простий та ефективний спосіб. Адміністративний орган забезпечує розгляд і вирішення справи з учиненням процедурних дій, які є достатніми та необхідними для належного вирішення справи.

О. Ф. Андрійко вказує на те, що принцип ефективності є вкрай важливим для адміністративних органів, оскільки органи публічної адміністрації повинні діяти оперативно та з меншими процедурними витратами, аніж, наприклад, судові органи [105, с. 90]. Незважаючи на це, ми виходимо з того, що деякі настанови, зафіксовані у Законі України «Про адміністративну процедуру» [106] можуть бути запозичені в аспекті визнання того чи іншого способу захисту порушених прав в адміністративному судочинстві як ефективного, а також у контексті побудови цілісної системи способів захисту порушених прав.

О. В. Константий, аналізуючи способи захисту прав приватних осіб в адміністративному судочинстві виділяє дві групи способів судового захисту порушених прав. Причому до першої групи він відносить ті, що мають повну процедуру судового захисту прав особи (*contentieux de plein juridication*). Про неї йдеться у пункті 6 частини першої статті 5 КАС України: прийняття судом одного із рішень, зазначених у пунктах 1-4 цієї частини та стягнення із відповідача - суб'єкта владних повноважень коштів на відшкодування шкоди, заподіяної його протиправними рішеннями, дією або бездіяльністю. У свою чергу, до другої групи він відносить способи судового захисту порушених прав особи, характерні для простого провадження зі скасування акта (*contentieux d'annulation*), що передбачено частиною першою статті 5 КАС України. У цьому випадку, деталізує науковець, йдеться про положення, закріплені у пунктах 1 та 2 частини першої статті 5 КАС України, де вказано, що особа при реалізації права на звернення до суду може просити про захист її прав у спосіб заяви вимог суто про визнання протиправним і не чинним нормативно-правового акту чи окремих його положень, а також про визнання протиправним і скасування індивідуального акту чи окремих його положень [68, с. 180].

У той же час, у правовій доктрині існують і більш розгорнуті підходи, у межах яких виділяються відповідні критерії такої ефективності. Зокрема, В. В. Петруня, досліджуючи особливості системи способів захисту прав суб'єктів господарювання, вказує на розуміння ефективного способу захисту як такого,

що: 1) відповідає обставинам справи та характеру порушення; 2) забезпечує реальний захист (відновлення попереднього становища, компенсацію збитків, визнання права, повернення майна та ін.) прав і законних інтересів суб'єктів господарювання; 3) відновлює баланс інтересів у взаємовідносинах сторін; і 4) установлює баланс приватних і публічних інтересів [14, с. 4].

Наведені критерії є такими, що варті уваги та їх може бути адаптовано до питань застосування способів захисту порушених прав, свобод та законних інтересів в адміністративному судочинстві. Разом із тим, у межах такої адаптації постає питання про врахування специфіки саме адміністративного судочинства. Як зауважує К. М. Пільков, закладене у частині другій статті 9 КАС України процесуальне положення, яке дозволяє адміністративному суду та навіть зобов'язує його вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень, знову підкреслює, що предмет позову, який утілюється у позовних вимогах – питання другорядне після підстав. Процес в адміністративних судах у цьому аспекті не є унікальним, хоча право суду вийти за межі позовних вимог за таких обставин властиво виключно для нього [89, с. 307]. Наведене доктринальне положення відтворює той характерний момент адміністративного судочинства, що найістотнішим чином пов'язано з потребою обрання ефективного способу захисту порушеного права.

Адже захист порушених прав у межах адміністративного судочинства здійснюється цілою системою способів, як особливих та апріорі доволі ефективних інструментів у цій сфері. При цьому, як уже було доведено вище, до цієї системи входять не лише самі способи захисту, але й юридичні передумови, суб'єкти, що ініціюють таке застосування, суб'єкти, що безпосередньо здійснюють застосування відповідних способів, а також об'єкти.

Саме тому, для збалансованого функціонування такої системи, для досягнення головних цілей та завдань адміністративного судочинства,

необхідного сформувані умови для того, щоб всі складові вищевказаної системи у межах конкретної життєвої ситуації були побудовані у вигляді логічно зумовленого та обґрунтованого ланцюга, де чітко визначеному публічно-правовому спору, з конкретними суб'єктами, будуть відповідати чітко визначені способи захисту, застосування яких буде виглядати як ефективний інструмент для вирішення такого спору та зняття конфліктогенної напруженості та мінімізації конфліктогенного потенціалу.

На підставі викладеного під системою способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві можна розуміти чітко впорядковану сукупність як передбачених, так і не передбачених законом ефективних засобів припинення порушень з боку суб'єктів владних повноважень та інших осіб прав, свобод та законних інтересів, яка передбачає, з одного боку, відповідні можливості для особи звернутися до адміністративного суду і просити про захист порушених прав способом, що є ефективним та таким, що максимально відповідає суті порушених прав, свобод та законних інтересів, сприяє їх відновленню, відшкодуванню шкоди, а, з іншого боку, створює умови для справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення адміністративним судом спорів у сфері публічно-правових відносин із метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень.

2.2. Критерії класифікації способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві

Як уже було доведене у межах підрозділу 2.1., способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві являють собою цілісну та ефективну систему, що розрахована на застосування до різних фактичних обставин, пов'язаних з порушенням прав, свобод та законних інтересів особи. У зв'язку з цим кожний окремо взятий спосіб захисту як прямо передбачений

законом, так і сам по собі може бути ефективним лише до конкретної ситуації, викликаній наявним порушенням правом чи законним інтересом у публічно-правовій сфері з приводу чого виник публічно-правовий спір у розумінні пункту 2 частини першої статті 4 КАС України. Як зазначається в Ухвалі з питань залишення позовної заяви без розгляду Запорізького окружного адміністративного суду від 16 травня 2024 року (справа № 280/2853/24) [58], обов'язковою умовою надання правового захисту адміністративним судом є наявність відповідного порушення суб'єктом владних повноважень прав, свобод або законних інтересів особи на момент її звернення до суду. Порушення має бути реальним, зачіпати (стосуватися) зазвичай індивідуально виражених прав чи законних інтересів особи, яка стверджує про їх порушення [107].

В окремій думці судді Верховного Суду О. В. Білоуса у справі №990/124/24 від 29 липня 2024 року [108] вказано, у свою чергу на те, що гарантоване статтею 55 Конституції України та конкретизоване у звичайних законах України право на судовий захист передбачає можливість звернення до суду за захистом порушеного права, але вимагає, щоб порушення, про яке стверджує позивач, було обґрунтованим. Таке порушення прав має бути реальним і стосуватися індивідуально виражених прав або інтересів особи, яка стверджує про їх порушення. Отже, під час розгляду цієї справи по суті позовних вимог, ключовими питаннями, які утворюють предмет доказування, є: наявність порушеного права або законного інтересу позивачки з боку відповідача; чи підлягає право або законний інтерес судовому захисту і чи буде такий захист ефективний за допомогою того способу, який визначено відповідно до викладеної в позові вимоги. Застосування конкретного способу захисту права чи інтересу залежить як від змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання або оспорення. Інакше кажучи, суд має захистити право чи інтерес у спосіб, який є ефективним, тобто таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу,

характеру його порушення, невизнання або оспорення та спричиненим цими діями наслідкам.

Саме тому постає питання напрацювання критеріїв обрання конкретного способу захисту до конкретної ситуації у межах розгляду адміністративної справи адміністративним судом, про що буде йтися у наступних підрозділах. Проте для того, щоб правильно сформулювати відповідні критерії, слід відштовхуватися від повного розуміння юридичної природи як способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві в цілому (цей аспект розкрито у Розділі I цього дисертаційного дослідження), так і окремих способів такого захисту. З цієї метою у межах розуміння системи способів захисту слід виділити певні критерії, на підставі яких слід виділяти окремі способи, що дасть можливість, як уже було зазначено вище, зробити відповідний науково-практичний внесок як у більш повне розуміння такої системи, так і окремих її елементів, а також особливостей їхньої реалізації.

У. Б. Воробель пише, що класифікація способів захисту являє собою об'єднання окремих способів захисту та вирішення спорів у групи за певними чітко визначеними спільними ознаками (критеріями), які мають важливість при ухваленні відповідних рішень щодо застосування певного способу захисту з урахуванням досягнення конкретної мети у процесі вирішення правового спору та захисту порушених прав. Виходячи з традиційних підходів, процес класифікації необхідно здійснювати через визначення певних спільних ознак та конкретизованих властивостей, що у сукупності створює умови для об'єднання об'єктів дослідження в окремі групи, тобто йдеться про чіткі критерії класифікації [109, с. 74].

Отже, з метою напрацювання цілісної концепції та змістовного бачення способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві як системного явища слід здійснити класифікацію окремих способів такого захисту. При цьому слід ураховувати те, що О. О. Кот вважає за необхідне визнати той факт, що жодна класифікація, як відомо, не може бути ідеальною,

але вона є вкрай корисною для отримання системного погляду на правове явище, що аналізується [88, с. 364].

Безперечно, аналізувати способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві можна і без застосування будь-яких класифікацій, ураховуючи ту систему, що подається у базових положеннях КАС України (статті 5, 245 та інші). І такий підхід, напевно, має право на існування, але, як правильно зауважує С. Д. Домусчі, він не дає цілісного уявлення про юридичну природу та місце того чи іншого засобу (способу) захисту у правозахисному механізмі, а також не сприяє розв'язанню проблеми конкуренції позовів [110, с. 311].

Коли ми говоримо про обрання базових критеріїв для розмежування способів захисту, у першу чергу слід відштовхуватися від того, що потрібно захищати, або, іншими словами, що є об'єктом судового захисту. Оскільки, відповідно до частини першої статті 5 КАС України, кожна особа має право в порядку, встановленому КАС, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист шляхом застосування відповідного способу, то в основу класифікації способів захисту слід покласти права, свободи та законні інтереси, для захисту яких і було запроваджено адміністративне судочинство та сформульовано і закріплено в законі відповідну систему способів захисту [111].

Дійсно, держава з метою становлення її як правової повинна цьому питанню надавати першочергової уваги. На цьому шляху було сформовано міцний фундамент у вигляді базових конституційних положень про те, що права, свободи людини і громадянина, а також їхні гарантії визначають спрямованість та зміст багатогранної діяльності держави (перше речення частини другої статті 3); закріплення, утвердження, гарантування і забезпечення прав та свобод людини закріплено як головний обов'язок держави (третє речення частини другої статті 3). Далі, Розділ VIII «Правосуддя»

концептуально націлений на формування такої системи правосуддя, яка б була здатна ефективно захищати права, свободи та законні інтереси.

Разом із тим, слід звернути особливу увагу і на те, що у межах цього Розділу, у тому числі й у частині, де йдеться про побудову судоустрою безпосередньо про захист прав, свобод та законних інтересів не йдеться, окрім указівки на адміністративні суди. Так, дійсно, законодавець указуючи про Верховний Суд (частина третя статті 125), про вищі спеціалізовані суди (частина четверта статті 125), про обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору (частина четверта статті 124), про правосуддя у цілому безпосередньо не вказує на те, що діяльність спрямована на захист прав і свобод. У той же час, виключенням з цього правила є положення про адміністративні суди. Так, відповідно до частини п'ятої статті 125 Конституції України, з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди.

Більше того, у системі конституційних приписів, зафіксованих у цій статті, положення частини п'ятої мають конструкцію, що виокремлюють цю частину на тлі інших приписів. Адже у ній вказано не лише на існування адміністративних судів, що діють відповідно до закону, але й чітко вказано на базовий предмет діяльності таких судів — спори, що виникають у сфері публічно-правових відносин. І найголовніше, що такі суди запроваджуються та діють з метою захисту прав, свобод та законних інтересів особи. Безперечно, це не може означати те, що інші суди можуть діяти без спрямування на таку телеологічну домінанту.

Але підкреслювання такої мети у межах діяльності саме адміністративних судів може свідчити про особливу візію адміністративного судочинства у контексті побудови України як демократичної, соціальної та правової держави, яка має відповідні механізми відповідальності перед людиною за свою діяльність. При цьому слід також звернути увагу і на те, що у частині п'ятій статті 125 Конституції України чітко вказано на захист не лише прав, але і

свобод та законних інтересів (про їх особливості було вказано у Розділі 1 цього дисертаційного дослідження).

Безперечно, якщо покласти в основу класифікації способів захисту поділ способів у залежності від їхньої спрямованості на захист та поновлення відповідно прав чи свобод, або законних інтересів, то такий підхід буде мати лише теоретичне значення. Це пов'язано з тим, що виділити якісь конкретні способи захисту, що будуть спрямовані на захист окремо прав, окремо свобод чи окремо законних інтересів не можна. Разом із тим, на цьому аспекті все ж слід зупинитися та провести розмежування прав, свобод та законних інтересів як об'єктів захисту, аналізуючи посягання на які обираються ті чи інші способи захисту.

Тим більше не випадково, як уже зазначалось, червоною ниткою у КАС України проходить юридична конструкція, яка об'єднує вищеназвані категорії (частина перша, пункт 8 частини другої статті 2, пункт 8, 11 частини першої статті 4, стаття 5, стаття 6, частина друга статті 9, частина друга статті 11, статті 13-14, частина п'ята статті 21, частина шоста статті 47 та багато ін.). Крім того, на практиці, безперечно існують ситуації, коли йдеться про захист тільки прав (наприклад, права на інформацію, або тільки свобод (свобода об'єднання у політичні партії, або тільки законних інтересів (приміром, законний інтерес на отримання військовослужбовцем житла, що більше відповідає його потребам та інтересам)).

У контексті класифікації способів захисту слід покласти такий критерій як захист якої групи прав і свобод здійснюється шляхом застосування відповідних способів захисту. Такий підхід є важливим з огляду не лише на те, щоб отримати додаткову інформацію про специфіку самих способів захисту, але й щоб сформулювати більш глибоке розуміння таких категорій як адміністративне судочинство, адміністративна справа, публічно правовий спір (пункти 1, 2 та 5 частини першої статті 4 КАС України).

С. В. Ківалов та Л. Р. Біла-Тіунова пишуть, що до прав і свобод людини та громадянина, які можуть бути об'єктом захисту засобами адміністративного судочинства, належать основні політичні права і свободи. Стосовно інших груп прав і свобод — особистих (громадянських), соціально-економічних, екологічних, культурних — вони стають об'єктом захисту у випадку, коли реалізувати зазначені права і свободи не можливо без звернення до уповноважених органів державної влади та місцевого самоврядування [55, с. 329]. Отже, класифікуючи способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві слід брати до уваги ту групу прав, щодо захисту якої застосовується той чи інших способів захисту.

Аналізуючи систему захисту порушених прав, яка прямо закріплена у законі (частина друга статті 245 КАС України) слід указати на те, що є ті способи, які за своїм призначенням та юридичною природою спрямовані на поновлення та захист саме політичних прав, а є ті, що можуть застосовуватися судом із метою захисту всіх прав і свобод (особистих, політичних, соціальних, економічних, культурних, екологічних). Так, зокрема, способи захисту, передбачені пунктами 7, 8, 8-1 частини другої статті 245 КАС України, які полягають у тимчасовій забороні (зупинені) окремих видів чи усієї діяльності об'єднання громадян, примусовому розпуску (ліквідації) об'єднання громадян, забороні політичної партії та передачі майна, коштів та інших активів політичної партії, її обласних, міських, районних організацій, первинних осередків та інших структурних утворень у власність держави, спрямовані на захист передусім політичних прав. Такий висновок може знайти підтвердження як у законодавстві про громадські об'єднання загалом, так і безпосередньо про політичні партії.

Так, наприклад, відповідно до частини першої статті 28 Закону України «Про громадські об'єднання» [112], громадське об'єднання може бути заборонено судом за позовом уповноваженого органу з питань реєстрації у разі виявлення ознак порушення громадським об'єднанням вимог статей 36 та 37

Конституції України, статті 4 цього Закону, а також у разі засудження його уповноважених осіб за вчинення кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, передбаченого статтею 111-1 Кримінального кодексу України [113].

Заборона громадського об'єднання має наслідком припинення його діяльності у порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [114]. Дійсно, відповідно до частини першої статті 37 Конституції України [1], зокрема, утворення та діяльність громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовано на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу України шляхом насилля, порушення територіальної цілісності й суверенітету країни є забороненими діями. Наведені дії громадської організації у такому випадку будуть посягати на реалізацію саме політичних прав і свобод: право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (частина перша статті 38), право на рівний доступ до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування (частина друга статті 38).

Адже, без сталого конституційного ладу, без незалежності такі права громадяни України реалізувати не зможуть. Отже, якщо громадська організація посягає на конституційний лад та незалежність, у тому числі й на рівні закликів, то вона, таким чином, посягає і на реалізацію вищеназваних політичних прав. Що стосується таких справ як справи за зверненням суб'єкта владних повноважень, то Д. М. Лук'янець пише, що тут дійсно зачіпаються права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, але у таких справах предметом адміністративного позову є звернення суб'єкта владних повноважень щодо застосування адміністративним судом певних обмежуючих чи обтяжуючих заходів до фізичних чи юридичних осіб [2, с. 74]. Саме тому, можна говорити про те, що адміністративний суд, застосовуючи

такий спосіб захисту як тимчасова заборона (зупинення) окремих видів або всієї діяльності об'єднання громадян чи примусовий розпуск (ліквідацію) об'єднання громадян, у тому числі й громадської організації, таким чином, захищає порушені політичні права і свободи.

Разом із тим, громадське об'єднання може бути заборонено адміністративним судом за позовом уповноваженого органу з питань реєстрації у разі утворення та діяльності громадської організації, програмні цілі або дії яких спрямовані на підриг національної безпеки, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення. У такому випадку йдеться про порушення не лише політичних прав, але й прав і свобод, що належать до інших груп (особисті, соціальні, культурні, економічні, екологічні).

Так, наприклад, підриваючи національну безпеку, пропагуючи війну і насильство громадське об'єднання посягає на національні інтереси, під якими пункт 9 частини першої статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» [115] розуміє життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян. У такому випадку громадське об'єднання, зокрема, порушує право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (стаття 48 Конституції [1]) та ін.

У свою чергу, розпалюючи міжетнічну, расову, релігійну ворожнечу, посягаючи на права і свободи людини, здоров'я населення, громадське об'єднання сприяє порушенню широкого спектру прав і свобод, зокрема, таких як невід'ємне право на життя (стаття 27), право на повагу до особистої гідності (стаття 28), право на свободу та особисту недоторканність (стаття 29), право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (стаття 49) та багато ін. Вочевидь, у цьому випадку йдеться про посягання на права, що

належать до особистих та соціальних. Хоча цими групами посягання може і не обмежуватися.

У межах класифікації способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві слід також брати до уваги критерій як вид органів публічної влади щодо нормативно-правових актів чи індивідуальних актів, а також дій чи бездіяльності ставиться питання про їх протиправний характер. Відповідно до статті 19 Конституції України [1], органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачено Конституцією та законами України. Виходячи з цього конституційного припису, можна зробити висновок про те, що органи публічної влади поділяються на органи державної влади та місцевого самоврядування.

Разом із тим, сама Конституція України у подальших свої положеннях (зокрема, стаття 136) говорить також і про органи влади Автономної Республіки Крим. Більше того, ЦК України є одним з перших нормативно-правових актів, що найбільш чітко сформулював підхід про розуміння публічної влади як єдності органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування (статті 170-173). При цьому пункт 10 частини другої статті 16 ЦК України передбачає, що до способів захисту цивільних прав та інтересів належить визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Що стосується КАС України, то з цього погляду слід звернути увагу на пункт 17 частини першої статті 4, де дається визначення публічної служби. Зокрема, там вказано на те, що такою службою є діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, військова служба, професійна діяльність суддів, прокурорів, альтернативна (не військова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах

місцевого самоврядування.

На підставі викладеного, можна говорити про поділ способів захисту порушеного права за таким критерієм як вид органів публічної влади. На підставі такого критерію можна виділити такі способи захисту порушених прав як: 1) визнання протиправним та скасування нормативного чи індивідуального акта органу державної влади, визнання його дій чи бездіяльності як протиправних, встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) органу державної влади; 2) визнання протиправним та скасування нормативного чи індивідуального акту органу місцевого самоврядування, визнання його дій чи бездіяльності як протиправних, встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) органу державної влади, а також 3) визнання протиправним та скасування нормативного чи індивідуального акту органу влади Автономної Республіки Крим, визнання його дій чи бездіяльності як протиправних, встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) органу державної влади.

Наступним критерієм класифікації способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві є поділ способів за суб'єктом владних повноважень щодо дій якого ставиться питання про визнання протиправними та зобов'язання утриматися від учинення певних дій. Відповідно до пункту 7 частини першої статті 4 КАС України, під суб'єктом владних повноважень розуміється орган державної влади (у тому числі без статусу юридичної особи), орган місцевого самоврядування, орган військового управління, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг.

З цього приводу слід розуміти, що способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, які застосовуються щодо дій відповідних суб'єктів владних повноважень мають свою специфіку залежно від того чи іншого суб'єкта, що має суто практичне значення. Так, наприклад, коли йдеться

про застосування такого способу захисту порушених прав як визнання дій органу військового управління протиправними та зобов'язання утриматися від вчинення певних дій, то у такому випадку слід розуміти таке.

По-перше, специфіку військового законодавства як взаємопов'язану та упорядковану систему нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів у сфері організації та функціонування сектору безпеки та оборони України. По-друге, статус органів військового управління, адже під такими органами абзац вісімнадцятий статті 1 Закону України «Про оборону України» розуміє Міністерство оборони України, інші центральні органи виконавчої влади, що здійснюють керівництво військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, Генеральний штаб Збройних Сил України, інші штаби, управління, командування, постійні чи тимчасово утворені органи у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, призначені для виконання функцій з управління, в межах їх компетенції, військами (силами), з'єднаннями, військовими частинами, військовими навчальними закладами, установами та організаціями, які належать до сфери управління центральних органів виконавчої влади, а також територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації. По-третє, особливості військово-службових правовідносин, які пов'язані з діяльністю органів військового управління, та які визначають специфіку їх дій, яку слід урахувати у межах розгляду адміністративної справи.

Саме тому, з урахуванням викладеного є підстава для твердження про те, що критерій поділу способів захисту за суб'єктом владних повноважень має не лише теоретичне, але й суто практичне значення.

Оскільки способи захисту порушених прав, передбачених КАС України суттєвим чином стосуються актів, видання чи не видання яких може порушувати права, свободи та законні інтереси особи, то окремим критерієм їх

поділу необхідно запровадити саме вид акту щодо якого ставиться питання про його протиправність. Причому тут можна виділити цілу низку під критеріїв. У першу чергу, враховуючи конструкцію правових норм, зафіксованих у статтях 5 та 245 КАС України можна виділити такий критерій як нормативність. Зокрема, за цим критерієм способи захисту порушених прав можна поділити на спосіб захисту, що передбачає визнання протиправним та не чинним нормативно-правового акта чи окремих його положень та спосіб захисту, у межах якого ставиться питання про визнання протиправним та скасування індивідуального акта чи окремих його положень. З цього приводу слід урахувати положення чинного законодавства щодо нормативних та індивідуальних актів.

Так, відповідно до пункту 18 частини 1 статті 4 КАС [97], розглядається як акт управління (рішення) суб'єкта владних повноважень, який устанавлює. Змінює, припиняє (скасовує) загальні правила регулювання однотипних відносин, і який розраховано на довгострокове та неодноразове застосування. У свою чергу, відповідно до частини 2 статті 8 Закону України «Про правотворчу діяльність» [81], нормативно-правовим актом визнається офіційний документ, прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності в устанавленому Конституцією та (або) законом порядку у письмовій формі, який містить норму (норми) права і розрахований на неодноразову реалізацію.

Наступним під критерієм, який дозволяє виділити акти якого органу публічної влади визнаються протиправними, не чинними та скасовуються: органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим чи органів місцевого самоврядування. При цьому тут же можна говорити і про те, які саме акти окремо органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим чи органів місцевого самоврядування визнаються протиправними чи скасовуються. Так, наприклад, відповідно до статті 91 Конституції України, Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених

цією Конституцією. У свою чергу, частина третя статті 106 Основного Закону України передбачає, що Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України. Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання (частина перша статті 117 Конституції України). Частиною першою статті 144 Основного Закону України встановлено, що органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території.

Таким чином, законодавством передбачено розмаїття актів, які видаються органами публічної влади та щодо яких у відповідних випадках може бути застосовано конкретні способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві. Належна науково-обґрунтована класифікація способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві може виступати основою для розробки критеріїв застосування як тих способів захисту, що передбачено КАС України, так і тих, що Кодексом не передбачено. Причому така класифікація повинна враховувати і спиратися передусім на об'єкти захисту, вид суб'єктів владних повноважень, характер їхніх дій, виданих актів чи їхню компетенцію.

2.3. Судова практика щодо способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві

Досліджуючи питання застосування способів захисту порушених прав з точки зору системного їх бачення, слід урахувати те, що конкретний спосіб захисту порушеного права визначається залежно від особливостей порушеного права та повинен бути спрямований на його найефективніше поновлення [116, с. 315]. З цього погляду логічним є твердження про те, що такий спосіб повинен бути ефективним, тобто таким, що призводить до потрібних результатів,

наслідків, дає найбільший ефект. Варто констатувати той факт, що вся правова система як і будь-яка інша система концептуально прагне до такої побудови, за якої всі соціальні процеси повинні мати максимально ефективні алгоритми використання. Крім того, апріорна обмеженість ресурсів (матеріальних, організаційних, часових тощо) викликає до життя формування такого правового порядку, за якого юрисдикційна діяльність повинна бути керована вимогою, відповідно до якої за умов мінімальних ресурсів повинно бути досягнуто оптимального результату (тобто якомога більшого як за якісним, так і за кількісним критерієм).

Проте у межах соціальних практик, у тому числі й юридичних, такі вимоги далеко не завжди реалізуються, що потребує формування чітких критеріїв ефективності використання окремих способів (засобів) захисту порушених прав. Логіка чинного законодавства, починаючи від Конституції України та, включаючи Кодекс адміністративного судочинства, виходить із потреби формування механізму ефективного обрання та застосування конкретного способу поновлення порушеного права.

О. В. Бринцев зазначає, що в основі концепції «ефективного захисту права» перебуває позиція, у тому числі й встановлена на рівні КАС України про необов'язковий характер ознаки детермінованості способів захисту суб'єктивного права. Дійсно, створення спеціально для кожного окремого правового спору своїх унікальних «ефективних» способів захисту права можливе лише за умови відсутності заздалегідь визначеного вичерпного переліку способів захисту [92]. Крім того, як зауважує О. М. Кониченко на сьогодні проблемним питанням залишається вибір ефективного способу захисту, оскільки попри закріплення у законодавстві невичерпного переліку таких способів, мають місце випадки відмови судів у захисті права відповідного суб'єкта із формальних підстав, що суперечить гарантованому законодавством праву на захист [117, с. 115].

Варто відзначити і те, що критерії ефективності безперечно можуть бути сформульовані на рівні чинного законодавства та вказувати на певні еталонні дії

щодо реалізації судочинства та досягнення ним відповідних значущих результатів. Зважаючи на те, що логіка формування ефективного способу захисту порушених прав не може бути відірваною від логіки ефективності здійснення адміністративного судочинства та захисту прав і свобод, то слід зважати на базові засадничі підходи КАС України з цього питання.

Так, відповідно до частини першої статті 2 КАС України [97], завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень. Указаний нормативно-правовий припис закріплює важливі засадничі положення, які виступають основою для всієї системи адміністративного судочинства. Причому у ньому йдеться і про ефективність застосування способів поновлення порушеного права з указівкою на те, що суд, вирішуючи спір у сфері публічно-правових відносин повинен діяти справедливо, неупереджено та своєчасно, не допускаючи безпідставної тяганини.

Крім того, КАС України містить й інші вказівки, що прямо чи опосередковано стосуються питань застосування способів захисту порушеного права. Зокрема, у частині другій статті 5 Кодексу вказано на те, що захист порушених прав, свобод чи законних інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися судом також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень. Цей припис, розвиваючи настанови частини першої статті 2 КАС України, більш чітко деталізує питання, пов'язані із захистом порушених прав і свобод шляхом використання конкретних способів такого захисту за умови їхньої не суперечності закону та ефективності саме у цьому напрямі.

Рухаючись від загальних положень та вимог Кодексу до більш конкретизованих, які стосуються наведених питань, слід звернути увагу на

частину другу статті 9, де безпосередньо йдеться про те, що суд розглядає адміністративні справи не інакше як за позовною заявою, поданою відповідно до цього Кодексу, в межах позовних вимог. Разом із тим, друге речення містить вказівку на те, що суд може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно саме для ефективного захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень. Вважаємо, що останнє положення не лише відбиває специфіку адміністративного судочинства, але й виступає основою побудови системи ефективного застосування способів захисту порушених прав саме у межах названого судочинства.

Слід також звернути увагу і на те, що КАС України розглядає ефективний захист або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача як одну з істотних підстав для ухвалення судом рішення про забезпечення позову. У разі, якщо суд буде вбачати, що невжиття відповідних заходів може істотно ускладнити чи унеможливити ефективний захист або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду, то суд за заявою учасника справи або із власної ініціативи має право вжити визначені цією статтею заходи забезпечення позову (частина перша та друга статті 150 КАС України).

З огляду на вищевказане, підтверджується наша позиція про те, що кожен зі способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві повинен бути ефективним. Так, перелічуючи відповідні способи захисту у частині другій статті 245, Кодекс особливо підкреслює у пункті 10, що може бути застосовано інший спосіб захисту прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист таких прав, свобод та інтересів. Системний та граматичний спосіб тлумачення цієї норми дозволяє говорити про те, що забезпечення ефективності захисту прав, свобод та законних інтересів виступає умовою для застосування всіх інших способів захисту, перелічених у пунктах

1—8-1 частини другої статті 245 КАС України.

Отже, КАС України питанню ефективності застосування способів захисту прав і свобод приділяє суттєву увагу. Але в будь-якому випадку цей Закон як нормативно-правовий акт може містити лише узагальненні та відправні положення, які стосуються ефективності способів захисту. Як правило, більш змістовні настанови можна знайти у межах судової практики. При цьому окремі критерії такої ефективності формулюються на рівні юридичних позицій Конституційного Суду України та правових позицій Європейського суду з прав людини.

Так, в абзаці четвертому підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 встановлено, що конституційні права і свободи є фундаментальною основою існування та розвитку Українського народу, а тому держава зобов'язана створювати ефективні організаційно-правові механізми для їх реалізації. Відсутність таких механізмів нівелює сутність конституційних прав і свобод, оскільки призводить до того, що вони стають декларативними, а це є неприпустимим у правовій державі. Указана юридична позиція формує загальне тло для побудови як ефективної системи захисту прав і свобод, так і для ефективного застосування окремих способів захисту порушених прав у межах адміністративного судочинства. Безперечно, така позиція виступила однією з підвалин для реформування системи адміністративного судочинства, що було здійснено у 2017 році.

Також у реченнях другому – четвертому абзацу першого підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» від 9 вересня 2010

року № 19-рп/2010 вказано на те, що забезпечення прав та свобод потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод. До таких механізмів належить структурована система судів і види судового провадження, встановлені державою. При цьому судовий захист вважається найбільш дієвою гарантією відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина.

У межах наведених юридичних позицій орган конституційної юрисдикції вказав на те, що судовий захист сам по собі та за своєю юридичною природою вже є найефективнішим способом захисту порушених прав і свобод. З огляду на високо значущу соціальну роль правосуддя та судочинства у межах сучасного соціуму, орган конституційної юрисдикції акцентує увагу на тому, що судочинство регулюється виключно на рівні закону, ухвалення якого є функціональним обов'язком держави для належного та ефективного застосування способів захисту прав і свобод, у тому числі й у межах адміністративного судочинства. Така юридична конструкція детермінована людино-центриською парадигмою, що знайшло своє чітке відбиття у межах доктрини адміністративного права України. Разом із тим, слід зважати на конкретні аспекти порушеного права, саме з урахуванням яких судовий захист буде вважатися ефективним.

У той же час, у правовій доктрині та судовій практиці сформульовано постулат про апріорно більш високу ефективність судового захисту в аспекті побудови цілісного інституційного механізму захисту прав і свобод людини та громадянина. Так, в абзаці шостому пункту 9 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003 на цей аспект звертається увага. Зокрема, Суд дійшов

висновку про те, що правосуддя за своїм призначенням та соціальною суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення у правах. Загальною декларацією прав людини 1948 року передбачено, що кожен має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих йому конституцією або законом (стаття 8). Право на ефективний засіб захисту закріплено також у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (стаття 2) і в Конвенції про захист прав людини та основних свобод (стаття 13). Отже, орган конституційної юрисдикції формує концептуальні контури справжнього правосуддя крізь призму формування ефективних способів поновлення порушених прав, у тому числі спираючись на фундаментальні міжнародно-правові постулати.

У свою чергу, абзац п'ятнадцятий пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої та третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) від 7 травня 2002 року містить положення такого змісту. Судовий захист прав і свобод людини та громадянина необхідно розглядати як вид державного захисту таких прав і свобод. І саме тому держава бере на себе такий обов'язок відповідно до частини другої статті 55 Конституції України. Право на судовий захист передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя. Відсутність такої можливості обмежує це право. Тобто, виходячи з вищевказаної юридичної позиції, держава виступає гарантом як формування на законодавчому рівні ефективних способів захисту порушених прав, так і їх належного та ефективного застосування у межах розгляду та вирішення окремих адміністративних справ.

Конституційний Суд України в абзаці третьому пункту 4 мотивувальної частини вищевказаного Рішення Конституційного Суду України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) також

назвав основні види судочинства, вказавши на те, що Конституція України гарантує кожному судовий захист його прав у межах конституційного, цивільного, господарського, адміністративного і кримінального судочинства України. Норми, що передбачають вирішення спорів, зокрема про поновлення порушеного права, не можуть суперечити принципу рівності усіх перед законом та судом і у зв'язку з цим обмежувати право на судовий захист.

У той же час, Конституційний Суд України у межах своєї діяльності особливо виокремив адміністративне судочинство, яке разом з конституційним судочинством має суттєві потенційні можливості у захисті прав і свобод людини через усунення суперечливих норм та гарантування верховенства права. Так, речення десяте та одинадцяте абзацу першого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 18 червня 2020 року № 5-р(П)/2020 містить положення про те, що особливу роль у системі інституційного забезпечення «верховенства права» (правовладдя) відведено судовій владі загалом, а зокрема – конституційному й адміністративному видам судочинства. Саме ці два види судочинства покликані забезпечувати узгоджений характер усієї юридичної системи в умовах співіснування суперечливих норм, завдяки чому досягається дієвість верховенства права (правовладдя), тобто його ефективність. Указана юридична позиція суттєвим чином деталізує та підсилює значущість застосування способу захисту прав і свобод у системі адміністративного судочинства, що передбачена пунктом 1 частини першої статті 5 КАС України. Так, у цьому нормативно-правовому приписі встановлено, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушено її права, свободи або законні інтереси,

і просити про їх захист шляхом визнання протиправним та не чинним нормативно-правового акту чи окремих його положень.

Належний судовий захист, що досягається шляхом ефективного застосування окремих способів захисту порушених прав виступає однією з передумов належного законодавчого регулювання організації та функціонування системи адміністративних судів. Такий висновок можна зробити з аналізу практики діяльності органу конституційної юрисдикції. Так, абзац шостий у цілому та речення перше абзацу сьомого підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» від 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010 містить положення, відповідно до яких системний аналіз Конституції та законів України дає підстави стверджувати, що розмежування юрисдикційних повноважень між загальними і спеціалізованими судами підпорядковано гарантіям права кожної людини на ефективний судовий захист. За таким підходом усі публічно-правові спори, у яких хоча б однією зі сторін є суб'єкт владних повноважень, належать до адміністративної юрисдикції і за компетенцією мають бути розглянуті адміністративними судами. Це стосується також підсудності спорів, пов'язаних із соціальними виплатами, у яких за позовом фізичної особи відповідачем є суб'єкт владних повноважень. Отже, додержання конституційного принципу спеціалізації при прийнятті законів щодо організації і діяльності судів України є конституційним обов'язком законодавця.

Крім того, орган конституційної юрисдикції говорить про ефективне застосування тих чи інших способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві, окремо наголошуючи на організації та функціонуванні системи адміністративних судів. Так, абзац перший підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у

справі за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 55 Конституції України, частини другої статті 2, пункту 2 частини третьої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України, частини третьої статті 110, частини другої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України та конституційним поданням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо офіційного тлумачення положень статей 97, 110, 234, 236 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 3, 4, 17 Кодексу адміністративного судочинства України в аспекті статті 55 Конституції України (справа про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини) від 14 грудня 2011 року встановлює, що рішення, прийняті суб'єктами владних повноважень, дії, вчинені ними під час здійснення управлінських функцій, а також невиконання повноважень, установлених законодавством (бездіяльність), можуть бути оскаржені до суду відповідно до частин першої та другої статті 55 Конституції України. Для реалізації кожним конституційного права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності вказаних суб'єктів у сфері управлінської діяльності в Україні утворено систему адміністративних судів.

Крім того, орган конституційної юрисдикції сформулював юридичні позиції, у межах яких він говорить як про ефективність, так і дієвість способів захисту порушених прав саме у системі адміністративного судочинства з метою забезпечення правовладдя з розумінням того, що саме названий вид судочинства є стрижневим елементом демократичного врядування, а його дієвість виступає засадничою основою для належного існування та життєдіяльності суспільства. При цьому Конституційний Суд відштовхується від того, що право особи оскаржувати рішення, дії або бездіяльність органів публічної влади, їх посадових і службових осіб у системі захисті людських прав та у межах механізму додержання правовладдя є ключовим елементом, але лише за умови використання справедливих процесуальних приписів права в кожному випадку.

Так, в абзацах третьому - п'ятому пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023 у справі за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича стосовно відповідності Конституції України (конституційності) приписів частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України (щодо рівноправності сторін під час судового контролю за виконанням судового рішення) Конституційний Суд України указав на таке. Здійснення публічної влади в добропорядний спосіб вимагає того, щоб особі було надано можливість у дієвий спосіб оскаржувати акти органів публічної влади, їх посадових і службових осіб, їхні дії або бездіяльність, завдяки чому забезпечується підзвітність цих органів та їхніх посадових та службових осіб за ухвалені ними рішення, учинені дії або бездіяльність. Тому адміністративне судочинство є стрижневим елементом демократичного врядування, а його дієвість – засадничою для будь-якого суспільства, ґрунтованого на правовладді. У захисті людських прав та додержанні правовладдя ключовим елементом є право особи оскаржувати рішення, дії або бездіяльність органів публічної влади, їх посадових і службових осіб у спосіб використання справедливих процесуальних приписів права в кожному випадку, коли внаслідок ухвалення таких рішень, учинення дій або бездіяльності зазнають порушення права, свободи та інтереси особи. Призначення національної системи адміністративного судочинства полягає в тому, щоб забезпечити судовий контроль щодо рішень, дій або бездіяльності органів публічної влади, їх посадових і службових осіб відповідно до процедури, погодженою з вимогами справедливого судового розгляду.

Таким чином, Конституційний Суд України сформулював цілу низку юридичних позицій, які безпосередньо стосуються як організації та функціонування системи адміністративного судочинства, так і застосування окремих способів захисту порушених прав і свобод. Наведені та проаналізовані юридичні позиції необхідно враховувати як при удосконаленні відповідних положень КАС України, так і при застосуванні конкретних способів захисту

порушених прав і свобод у межах адміністративного судочинства. У доктринальному аспекті такі юридичні положення необхідно урахувати при розробці та побудові цілісної системи способів захисту порушених прав і свобод, а також при розробці критеріїв їх застосування щодо конкретних життєвих ситуацій.

У сучасних умовах розвитку як універсальних, так і регіональних міжнародних правозахисних інституцій буде методологічно неправильно зупинятися лише на національних загальнодержавних юрисдикціях та сформульованих ними позиціях. Адже, В. Копча не випадково акцентує увагу на тому, що планомірна і послідовна трансформація сучасного дискурсу від національного контексту правового дослідження до наднаціонального підходу з цього питання викликана процесами інтернаціоналізації та глобалізації юридичної науки, яка повинна охопити глибокий аналіз сформульованої правової моделі та здобутків судової практики з урахуванням міжнародно-правової реальності [118, с. 56]. Саме тому слід також окремо наголосити на тому, що питання ефективності застосування способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві знайшли своє відбиття і в межах багатогранної практики ЄСПЛ, яка набуває особливого значення у межах національної правової системи та не в останню чергу тому, що відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, а також практику ЄСПЛ як джерело права.

Серед розмаїття рішень ЄСПЛ слід, у першу чергу, звернути увагу на Рішення у справі «Чахал проти Об'єднаного Королівства» (заява № 22414/93) від 15 листопада 1996 року. У межах цього рішення у пункті 145 Суд установив, що стаття 13 Конвенції гарантує на національному рівні ефективні правові засоби для здійснення прав і свобод, що встановлено Конвенцією, незалежно від того, яким чином вони втілені у правовій системі тієї чи іншої країни. Таким чином, суть цієї статті зводиться до вимоги надати людині такі інструменти

правового захисту на національному рівні, які б дозволили компетентному державному органу розглядати по суті скарги на порушення положень Конвенції й надавати відповідний судовий захист, хоча держави – учасники Конвенції мають деяку свободу розсуду щодо того, яким чином вони забезпечують при цьому виконання своїх зобов'язань.

У контексті вищенаведеної правової позиції слід сказати про те, що вона суттєвим чином корелює з підходом вітчизняного законодавця щодо закріплення доволі широкого переліку способів захисту прав і свобод людини у КАС України, а також закріплення можливості застосування адміністративним судом інших способів захисту, що Законом не передбачено (наприклад, захист порушених прав шляхом установаження, зміни чи припинення адміністративних правовідносин тощо). Причому наведена правова позиція підтверджує нашу думку про те, що ефективними слід розглядати як ті способи, що законом не передбачено, так і ті, що ним прямо передбачено. Більше того, така позиція формує умову не лише для застосування адміністративним судом інших способів захисту, але й про право особи ставити про це питання на рівні позову (про що ми вже наполягали у підрозділі 1.3. цього дисертаційного дослідження).

Крім того, Європейський суд з прав людини указав на те, що за деяких обставин вимоги статті 13 Конвенції можуть забезпечуватися всією сукупністю засобів, передбачених національним правом. Указане рішення в цілому та сформульована у його межах правова позиція ЄСПЛ надає особливу інтерпретацію статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, де зазначено про те, що кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

У свою чергу, Європейський суд з прав людини у пункті 75 Рішення у справі «Афанасьєв проти України» (заява № 38722/02) від 5 квітня 2005 року вказав на те, що стаття 13 Конвенції гарантує доступність на національному

рівні засобу захисту, здатного втілити в життя сутність прав та свобод за Конвенцією, у якому б вигляді вони не забезпечувались у національній правовій системі. Тим не менше, засіб захисту, що вимагається статтею 13, має бути «ефективним» як у законі, так і на практиці, зокрема у тому сенсі, щоб його використання не було ускладнене діями або неоглядом органів влади відповідної держави. Крім того, Суд наголошує на тому, що поняття «ефективного засобу захисту» передбачає, між іншим, ретельне та ефективне розслідування, яке здатне призвести до встановлення та покарання відповідальних осіб і включає ефективний доступ скаржника до процедури розслідування.

Указана правова позиція ЄСПЛ, окрім іншого, також підтверджує нашу позицію, сформульовану у підрозділах 1.3. та 2.1. цього дисертаційного дослідження про те, що всі способи захисту як передбачені законом, так і не передбачені законом повинні бути ефективними. Крім того, ЄСПЛ сформулював додаткові критерії для обмеження суддівської дискреції при обранні та застосуванні тих способів захисту порушених прав і свобод, що законом не передбачено.

З приводу розуміння дискреції у цілому є позиція Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 26 липня 2021 року. Справа № 420/2068/19 [53]. Ця позиція полягає у тому, що під дискреційними повноваженнями слід розуміти повноваження, які адміністративний орган, приймаючи рішення, може здійснювати з певною свободою розсуду, тобто, коли такий орган може обирати з кількох юридично допустимих рішень те, яке він вважає найкращим за таких конкретних обставин. Дискреційне повноваження може полягати у виборі діяти, чи не діяти, а якщо діяти, то у виборі варіанту рішення чи дії серед варіантів, що прямо або опосередковано закріплено у законі. Важливою ознакою такого вибору є те, що він здійснюється без необхідності узгодження варіанту вибору із будь-ким. При цьому Верховний Суд указує на те, що з огляду на положення статті 2 КАС України стосовно компетенції адміністративного суду останній не може

підміняти інший орган державної влади та перебирати на себе повноваження щодо вирішення питань, які віднесено до компетенції цього органу державної влади.

У пункті 33 Рішенні Європейського суду з прав людини від 21 грудня 2010 року у справі «Перетяка та Шереметьєв проти України» [119] вказано на те, що право на доступ до суду, закріплене у статті 6 Конвенції, не є абсолютним, а це означає, що воно може підлягати дозволенним за змістом обмеженням, зокрема щодо умов прийнятності скарг. Такі обмеження не можуть зашкоджувати самій суті права доступу до суду, мають переслідувати легітимну мету, а також має бути обґрунтована пропорційність між застосованими засобами та поставленою метою. Наведена правова позиція також підкреслює потребу в удосконаленні положень статті 5 КАС України щодо гарантування особі права на постановку питання щодо застосування адміністративним судом тих способів захисту, що КАС України не передбачено. При цьому у такому випадку формулюються окремі критерії постановки такого питання: легітимна мета, що суттєвим чином повинна корелювати з суттю порушених прав і свобод; дотримання пропорційності між пропонованими, а в подальшому і застосованими адміністративним судом способами захисту порушених прав та поставленою метою; обґрунтованість застосування відповідних способів захисту – йдеться про обґрунтованість як на рівні позову, так і в подальшому на рівні рішення адміністративного суду (в останньому випадку рівень обґрунтованості повинен бути значно вищим).

Також про критерії застосування способів захисту порушеного права йдеться у позиціях, сформульованих адміністративними судами. Зокрема, у пункті 66 постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 23 грудня 2021 року, справа №480/4737/19, адміністративне провадження № К/9901/11050/20 колегією суддів було зазначено, що ефективний спосіб захисту прав та інтересів особи в адміністративному суді має відповідати таким вимогам: забезпечувати максимально дієве поновлення порушених прав за існуючого законодавчого

регулювання; бути адекватним фактичним обставинам справи; не суперечити суті позовних вимог, визначених особою, що звернулася до суду; узгоджуватися повною мірою з обов'язком суб'єкта владних повноважень діяти виключно у межах, порядку та способу, передбаченого законом [120].

У відповідності до висновку, сформованого у постанові Верховного Суду України від 15 листопада 2016 року у справі № 800/301/16 [121], гарантоване чинним законодавством право на судовий захист передбачає можливість звернення до суду за захистом порушеного права, але вимагає, щоб твердження про порушення прав було обґрунтованим. Обов'язковою умовою надання правового захисту судом є наявність відповідного порушення суб'єктом владних повноважень прав, свобод або законних інтересів особи на момент її звернення до адміністративного суду. Порушення має бути реальним, стосуватися індивідуально виражених прав чи інтересів особи, яка стверджує про їх порушення. Своєю чергою, відсутність спору також виключає можливість звернення до суду, оскільки відсутнє право, що підлягає судовому захисту.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 12 грудня 2018 року у справі № 802/2474/17-а [122] вказано на те, що обов'язковою умовою надання правового захисту судом є наявність відповідного порушення суб'єктом владних повноважень прав, свобод або законних інтересів особи на момент її звернення до суду. Тобто, у порядку адміністративного судочинства може бути оскаржене лише таке рішення, яке порушує безпосередньо права чи обов'язки позивача.

В ухвалі про залишення позовної заяви без руху Харківського окружного адміністративного суду від 14 січня 2025 року (справа № 520/540/25) [60] зазначено, що адміністративне судочинство спрямоване на справедливе вирішення судом спорів з метою захисту саме порушених прав осіб у сфері публічно-правових відносин. Обов'язковою умовою визнання протиправними рішень суб'єкта владних повноважень є доведеність позивачем порушених його прав та інтересів цими рішеннями (рішенням) суб'єкта владних повноважень. Крім того, адміністративне судочинство спрямоване на захист саме порушених

прав осіб у сфері публічно-правових відносин, тобто для відновлення порушеного права у зв'язку із ухваленим рішенням суб'єктом владних повноважень особа повинна довести, яким чином відбулось порушення її прав. При цьому порушення вимог Закону рішенням чи діями суб'єкта владних повноважень не є достатньою підставою для визнання їх судом протиправними, оскільки обов'язковою умовою визнання їх протиправними є доведеність позивачем порушення його прав та охоронюваних законом інтересів цими діями чи рішенням з боку відповідача, зокрема наявність в особи, яка звернулася з позовом, суб'єктивного матеріального права або законного інтересу, на захист якого подано позов.

Схожій позиції дотримується суддя Святошинського районного суду м. Києва у рішенні від 10 січня 2024 року № 759/16931/23 [6], де вказано на те, що нормативно-правові акти чи індивідуальні акти, прийняті суб'єктом владних повноважень з порушенням закону, підлягають визнанню не чинними чи скасуванню лише у разі порушення прав, свобод чи інтересів фізичної особи і необхідності судового захисту з метою поновлення порушеного права.

У рішенні Волинського окружного адміністративного суду від 8 травня 2024 року (справа № 140/35839/23) [123] вказано на те, що адміністративне судочинство спрямоване на захист саме порушених прав осіб у сфері публічно-правових відносин, тобто для відновлення порушеного права у зв'язку із прийняттям рішення суб'єктом владних повноважень особа повинна довести, яким чином відбулось порушення її прав. Також у цьому рішенні вказано на те, що з'ясування матеріально-правової заінтересованості позивача передуює розгляду питання щодо правомірності рішення, яке оскаржується. Отже, відсутність матеріально-правової заінтересованості позивача є підставою для відмови у задоволенні позову незалежно від правомірності чи неправомірності оскаржуваного рішення.

В ухвалі Одеського окружного адміністративного суду від 9 травня 2024 року. Справа № 420/9556/24 [59], обраний позивачем спосіб захисту має бути спрямований на відновлення порушених прав і захист законних інтересів, і у

випадку задоволення судом його вимог, прийняте судом рішення повинно мати наслідком відновлення тих прав, за захистом яких позивач і звернувся до суду. У свою чергу, суд має пересвідчитись у належності особі, яка звернулася за судовим захистом, відповідного права або охоронюваного законом інтересу (чи є така особа належним позивачем у справі – наявність права на позов у матеріальному розумінні), встановити, чи є відповідне право або інтерес порушеним (встановити факт порушення), а також визначити чи відповідає обраний позивачем спосіб захисту порушеного права тим, що передбачено законодавством та чи забезпечить такий спосіб захисту відновлення порушеного права позивача.

В ухвалі про відмову у відкритті провадження в адміністративній справі Черкаського окружного адміністративного суду від 26 грудня 2024 року. Справа № 580/12845/24 зазначається, що вирішуючи спір, суд повинен пересвідчитись у належності особі, яка звернулася за судовим захистом, відповідного права або охоронюваного законом інтересу, а також установити, чи є відповідне право або інтерес порушеним (установити факт порушення). Тобто, порушення або оспорювання прав та інтересів особи, яка звертається до суду за їх захистом, є обов'язковими умовами для розгляду справи по суті.

Також у судовій практиці має місце позиція стосовно способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, викладена у межах окремої думки судді Верховного Суду О. В. Білоуса у справі №990/124/24 від 29 липня 2024 року [108]. Суть цієї позиції полягає у тому, що застосування конкретного способу захисту права чи інтересу залежить як від змісту права чи законного інтересу, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання або оспорювання. Інакше кажучи, суд має захистити право чи законний інтерес у спосіб, який є ефективним, тобто таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорювання та спричиненим цими діями наслідкам. При цьому зазначається, що спосіб захисту права є ефективним тоді, коли він забезпечуватиме поновлення порушеного права, а у разі неможливості такого

поновлення – гарантуватиме можливість отримати відповідну компенсацію. Тобто цей захист має бути повним і забезпечувати у такий спосіб досягнення мети правосуддя та процесуальну економію. Отже, не є ефективним той спосіб захисту, який у разі задоволення відповідного позову не відновлює повністю порушене, оспорюване право, а відповідне судове рішення створює передумови для іншого судового процесу, у якому буде відбуватися захист права позивача, чи таке рішення об'єктивно неможливо буде виконати.

В ухвалі про залишення позовної заяви без руху Житомирського окружного адміністративного суду від 17 серпня 2023 року (справа № 240/23518/23) [125] указано таке. В контексті частини другої статті 5 КАС України про захист порушених прав іншим способом суд звертає увагу на те, що не залежно від способу захисту порушеного права, основними ознаками якого є те, що спосіб захисту не суперечить закону, а також забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин, судовий захист порушеного права відбувається, виключно, за наявності порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Причому суд відмічає, що застосування конкретного способу захисту права залежить як від змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення. При цьому під ефективним способом захисту слід розуміти такий, що призводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект. Спосіб відновлення порушеного права має бути ефективним та таким, який виключає подальші протиправні рішення, дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, а у випадку невиконання або неналежного виконання рішення не виникала б необхідність повторного звернення до суду, а здійснювалося примусове виконання рішення. Таким чином, ефективний спосіб захисту повинен забезпечити реальне поновлення порушеного права.

У межах цієї справи судом було встановлено з прохальної частини позовної заяви, що позивачем заявлено позовні вимоги про визнання протиправними дій суб'єкта владних повноважень, проте саме по собі визнання

протиправними таких дій не призведе до поновлення порушеного права позивача. У зв'язку з цим суд вважає за потрібне, що позивачу необхідно уточнити позовні вимоги в частині зазначення способу поновлення порушених прав у відповідності до положень статті 5 КАС України, зокрема скасування рішення, зобов'язати вчинити певні дії або утриматись від вчинення певних дій, тощо.

У Рішенні Черкаського окружного адміністративного суду від 16 жовтня 2023 року (справа № 580/7919/23) указано на те, що при обранні способу відновлення порушеного права позивача суд виходить із принципу верховенства права щодо гарантування цього права статтею першою Протоколу № 1 до Європейської Конвенції з прав людини, як складової частини змісту і спрямованості діяльності держави, та виходячи з принципу ефективності такого захисту, що обумовлює безпосереднє поновлення судовим рішенням прав особи, що звернулась за судовим захистом без необхідності додаткових її звернень та виконання будь-яких інших умов для цього. Таким чином, суд може зобов'язати відповідача - суб'єкта владних повноважень прийняти рішення, яким зобов'язати вчинити на користь позивача певні дії, якщо для їх вчинення виконані всі умови, визначені законом.

Таким чином, слід констатувати, що судова практика накопичила певний досвід, який є релевантним до питань пов'язаних із застосуванням способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві. При цьому такий досвід має місце як на рівні правових позицій ЄСПЛ, так і на національному рівні діяльності судових установ (Конституційний Суд України, Верховний Суд, система адміністративних судів). Наведену релевантну практику можна використовувати як в аспекті удосконалення положень КАС України про способи захисту порушених прав, так і в аспекті напрацювання критеріїв застосування таких способів у межах адміністративного судочинства.

Аналіз судової практики дозволяє говорити про такі критерії застосування способів захисту порушених прав: 1) легітимна мета, що суттєвим чином повинна корелювати з суттю порушених прав і свобод; 2) наявність

відповідного порушення суб'єктом владних повноважень прав, свобод або законних інтересів особи на момент її звернення до адміністративного суду; 3) реальність порушення індивідуальних та конкретизованих прав і свобод; 4) наявність матеріально-правової заінтересованості позивача, що передує розгляду питання стосовно правомірності рішення, яке оскаржується; 5) наявність спору, що базується на порушеному праві, яке підлягає судовому захисту; 6) дотримання пропорційності між пропонованими, а в подальшому і застосованими адміністративним судом способами захисту порушених прав та поставленою метою; 7) доведеність та обґрунтованість застосування відповідних способів захисту – йдеться про обґрунтованість як на рівні позову, так і в подальшому на рівні рішення адміністративного суду (в останньому випадку рівень обґрунтованості повинен бути значно вищим); 8) забезпечення максимально дієвого поновлення порушених прав за існуючого законодавчого регулювання; 9) адекватність фактичним обставинам справи; 10) не суперечливість докорінній сутності позовних вимог, визначених особою, що звернулася до суду; 11) узгодженість із обов'язком суб'єкта владних повноважень діяти виключно у межах, порядку та способу, передбаченого законом; 12) наявність в особи, яка звернулася з позовом, суб'єктивного матеріального права або законного інтересу у його розумінні органом конституційної юрисдикції, на захист якого подано позов; 13) забезпечення через застосування конкретного способу захисту поновлення порушеного права, а у разі неможливості такого поновлення – гарантування можливості отримати відповідну компенсацію; 14) повне забезпечення мети правосуддя та дотримання процесуальної економії.

2.4. Умови застосування способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві

КАС України у частині першій статті 5 та частині першій статті 245 передбачає конкретні способи захисту порушеного права в адміністративному

судочинстві (щодо особливостей їхнього застосування йшлося вище). У той же час, у частині другій статті 5 встановлено, що захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися судом також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень. У свою чергу, в абзаці 10 частини другої статті 245 встановлено, що у разі задоволення позову суд може ухвалити рішення про застосування іншого способу захисту прав, свобод, інтересів людини та громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону та при цьому забезпечує ефективний захист таких прав, свобод й інтересів.

Як уже зазначалось, виходячи з вищевказаних положень, іншими способами захисту порушених прав в адміністративному судочинстві є способи, що не є способами прямо передбаченим у законі (пункти 1-6 частини першої статті 5, пункти 1-8-1 частини другої статті 245 КАС України), але такими, що не суперечать закону та є ефективними. Вочевидь, наведених критеріїв для чіткого застосування судом інших способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві недостатньо. У зв'язку з цим адміністративний суд повинен мати чіткий алгоритм дій та набір правил юридичної техніки для такого застосування. При цьому ураховуючи ті ознаки інших способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, що безпосередньо вказано у частині першій статті 5 та частині першій статті 245 КАС України, можна виснувати, що такі способи не є безпосередньо тотожними до передбачених законом, але повинні бути подібними їм та схожими на них.

Такий висновок можна зробити шляхом застосування граматичного способу тлумачення частини першої статті 5 та частини першої статті 245 КАС України, де має місце використання сталого словосполучення «інший спосіб» як окремої синтаксичної одиниці (філологічної та юридично-обґрунтованої

конструкції), яку було утворено законодавцем шляхом поєднанням двох вищевказаних слів на основі підрядного зв'язку, а також з урахуванням граматичного зв'язку та змісту. Адже, як зазначалося у підрозділах 1.2. та 1.3. цієї дисертації, слово «інший» означає той, що відрізняється від конкретного, наданого у межах конкретних обставин, але поєднання цього слова зі словом «спосіб» указує на те, що інший спосіб за всіма своїми ознаками та юридичною природою повинен залишатися повноцінним та ефективним способом захисту порушених прав в адміністративному судочинстві. Таким чином, інший спосіб повинен бути подібним та схожим до способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, що прямо передбачено законом (пункти 1-6 частини першої статті 5, пункти 1-8-1 частини другої статті 245 КАС України).

Саме у зв'язку цим, можна виснувати, що коли ми говоримо про конкретизоване наповнення змісту інших способів захисту порушеного права, то у цьому випадку ми повинні виходити з можливості застосування аналогії закону та аналогії права як окремих інструментів юридичної техніки, прямо передбачених КАС України. Це зумовлено тим, що названі категорії вже за своєю природою мають справу з роботою, спрямованою на застосування подібних явищ, предметів тощо (аналогія — (грец. *Αναλογία* — «відповідність») — подібність, схожість у цілому відмінних предметів, явищ за певними властивостями, ознаками чи відношеннями [127]). Д. Д. Луспенник, аналізуючи проблеми єдності та відмінності ЦПК України та КАС України в аспекті побудови моделі адміністративної юстиції, пише, що під аналогією у юриспруденції розуміють поширення правової норми чи цілого комплексу правових норм на не передбачені законом, але існуючі подібні (схожі) ситуації [128, с. 93].

При цьому слід урахувувати, що законодавство забороняє застосування аналогії закону та аналогії права лише для визначення підстав, меж повноважень та способу дій органів державної влади та місцевого самоврядування. В інших випадках таке застосування за наявності відповідних підстав буде можливим. Зокрема, як зазначено у частині шостій статті 7 КАС

України, у разі відсутності закону, що регулює відповідні правовідносини, суд застосовує закон, що регулює подібні правовідносини (аналогія закону), а за відсутності такого закону суд виходить із конституційних принципів і загальних засад права (аналогія права). Тобто, підставою такого застосування є відсутність закону, що регулює конкретні правовідносини. Такий підхід є достатньо важливим з огляду на те, що забороняється відмова в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини (частина четверта статті 6 КАС України). Переконані в тому, що у цьому випадку ідеться про непрямий спосіб фіксації можливості застосування аналогії закону чи права.

Варто вказати на те, що законодавець, усвідомлюючи апріорну недосконалість законодавства та враховуючи дію принципу верховенства права передбачає можливість застосування аналогії навіть у тих сферах, у межах яких нещодавно про це не йшлося. Так, на сьогодні навіть КПК України містить положення, що вказують на можливість застосування аналогії у випадку не врегулювання чи неоднозначного регулювання питань кримінального провадження. Так, відповідно до частини шостої статті 9 КПК України, у випадках, коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження: верховенство права; законність; рівність перед законом і судом; повага до людської гідності; забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла чи іншого володіння особи; таємниця спілкування; невтручання у приватне життя; недоторканність права власності; презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; забезпечення права на захист; доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом

їх переконливості; безпосередність дослідження показань, речей і документів; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; публічність; диспозитивність; гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; розумність строків; мова, якою здійснюється кримінальне провадження.

У той же час, коли є відповідний закон, що базується на принципі верховенства права, то він повинен бути застосований та відшукування іншого у такому випадку фактично заборонено. Такий висновок базується на низці положень КАС України, зокрема, таких як частина перша статті 3 про те, що порядок здійснення адміністративного судочинства встановлюється Конституцією України, цим Кодексом та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; частина третя статті 3 про те, що провадження в адміністративних справах здійснюється відповідно до закону, чинного на час учинення окремої процесуальної дії, розгляду і вирішення справи та ін. Також вищевикладений висновок підкріплюється позицією Верховного Суду, який імперативно вказав на те, що аналогія закону та аналогія права допускається для застосування адміністративним судом лише у випадку взагалі відсутності закону, що регулює відповідні правовідносини (пункт 64 справи № 640/23179/19, що було розглянуто Верховним Судом у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у межах адміністративного провадження № К/9901/26528/20 від 11 березня 2021 року) [124].

Крім того, в аспекті застосування аналогії слід розуміти те, що норма про неї так виписана, що свідчить про порядок застосування, який полягає у тому, що спочатку слід розглянути питання про можливість застосування аналогії закону, а лише у разі відсутності такого, виходити на питання застосування аналогії права. З урахуванням цього, слід виходити з первинної задачі застосування аналогії закону, яка стосовно способів захисту, передбачених у статті 5 та статті 245 КАС України може полягати у застосуванні міжгалузевої аналогії, яка полягає у застосуванні положень ЦК України, які стосуються

відповідних способів захисту. Зокрема, у частині другій статті 16 ЦК України передбачено десять окремих абзаців щодо конкретно визначених способів захисту порушених прав.

До речі, на такий тип міжгалузевої аналогії у межах процесуального законодавства звертається увага у юридичній літературі. Так, Ю. І. Матат пише, що як приклад застосування міжгалузевої аналогії можна навести ухвалу судді про повернення адміністративної справи до суду першої інстанції для усунення недоліків у оформленні справи із наданням строку для усунення таких недоліків. Так, у цій справі, суддя, виявивши недоліки в оформленні справи, та зважаючи на те, що норми КАС України на час розгляду справи не містили вимог стосовно порядку повернення апеляційним судом неналежно оформленої справи до суду першої інстанції, відповідно до положень КАС України визнав за необхідне застосувати положення частини четвертої статті 297 ЦПК України за аналогією, й постановив ухвалу про повернення справи до суду першої інстанції для усунення недоліків у її оформленні. Подібною є й ситуація стосовно визначення підсудності адміністративної справи, коли стороною у справі є суд або суддя цього суду. Так, з огляду на те, що це питання КАС України не врегульовано, суди при розгляді матеріалів адміністративного позову, пред'явленого до судді адміністративного суду, керуються статтею 108 ЦПК України, якою встановлено порядок визначення підсудності цивільних справ, у яких однією із сторін є суд або суддя цього суду. З урахуванням вищевказаного, дослідник резюмує, що зазначена норма ЦПК України підлягає застосуванню при визначенні підсудності адміністративної справи за правилами міжгалузевої аналогії [130, с. 49].

Ураховуючи наявну практику застосування міжгалузевої аналогії щодо застосування процесуальних законів, відповідно слід констатувати, що на наш погляд частина шоста статті 7 КАС України не може обмежуватися лише нормами матеріального права (про що буде йтися далі). Разом із тим, у цивілістичній літературі має місце сумнів щодо процесуальної аналогії. Так, З. В. Ромовська піддає сумніву можливості застосування процесуальної аналогії,

аргументуючи це тим, що про можливість прогалини у регулюванні судової процедури, зокрема, у ЦПК України немає навіть щонайменшого натяку [131, с.52]. У цьому контексті слід указати на те, що вказаний Кодекс як прямо, так і опосередковано (до речі, як і КАС України, але останній більшою мірою) вказує на це. Так, про можливість застосування процесуальної аналогії вказано у частині дев'ятій статті 10, де передбачено, що якщо спірні відносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого — суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права). У цьому випадку, на наш погляд, жодного обмеження щодо процесуальної аналогії ця норма не містить.

Що стосується опосередкованого передбачення можливості застосування аналогії, то це зроблено у частині десятій цієї ж статті: забороняється відмова у розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини. З цього приводу ми вважаємо за потрібне погодитися з Імре Сабо, який говорить про те, що застосування аналогії є неминучим у межах усіх галузей права, за виключенням кримінального. Адже сама суть правової системи, особливості взаємозв'язку між правозастосуванням та правоутворенням говорить про те, що процес застосування юридичної аналогії не потребує свого регулювання за посередництвом позитивного права [34, с. 94] . Вважаємо, наведену позицію абсолютно правильною, але такою, що варто підкріпити посиланням на принципи правової державності та верховенства права, які в Україні закріплено у статтях 1 та 8 Основного Закону України. Продовжуючи такі підходи С. П. Погребняк, веде мову про існування презумпції припустимості аналогії: подолання прогалини шляхом застосування аналогії можливо, якщо не доведено існування непереборної прогалини [132, с. 377].

Крім того, конструкція непрямого закріплення можливості здійснення процесуальної аналогії простежується крізь призму значущості у сучасних умовах становлення процесуальних систем принципу верховенства права. Указаний принцип первинно закріплений у Конституції України (частина

перша статті 8) має пряму дію (частина третя статті 8), а також отримав чітку фіксацію у КАС України. Причому слід звернути особливу увагу на те, що заборона відмовляти у розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини зафіксовано безпосередньо у статті 6 КАС України, що має назву «Верховенство права».

Для підтвердження нашої позиції слід навести слова Д. Д. Луспеника, який, з одного боку, вказує на напрацьоване правило процесуальної доктрини, у відповідності до якого в юридичному процесі можливе лише те, що урегульоване нормами процесуального права і тільки у тій процесуальній формі, що передбачено такими нормами. А, з іншого боку, він задається питанням, суть якого зводиться до того, як поступати суду у тих ситуаціях, які не врегульовані чи не належним чином урегульовані процесуальним законом. Причому, як додає науковець, таких ситуацій безліч, у зв'язку з цим якщо діяти до вищевказаного правила та чекати законодавчого врегулювання, то відбудеться порушення принципу доступності правосуддя [34, с. 100]. Останнє потягне за собою невчасне відновлення порушених прав, що також виступить суттєвою загрозою для розвитку національної правової системи.

Більше того, існуюче спірне доктринальне заперечення процесуальної аналогії особливо сильно розбивається саме крізь призму юридичної конструкції аналогії права в адміністративному судочинстві. Адже, аналогія права передбачена, як уже було зазначено, не лише у КАС України, але й, зокрема, в ЦПК України та ГПК України. Так, наприклад, у частині одинадцятій статті 11 ГПК України встановлено заборону у відмові у правосудді з мотивів неповноти, неясності, суперечливості або відсутності законодавства, що регулює спірні правовідносини. А в попередній частині (десятій) цієї ж статті йдеться про аналогію: якщо спірні відносини не врегульовано законом і відсутній звичай ділового обороту, який може бути до них застосовано, то суд застосовує закон, який регулює подібні правовідносини (аналогія закону), а за відсутності такого — виходить із загальних засад і змісту

законодавства (аналогія права).

Дуже схожа концептуальна побудова має місце у ЦПК України. Так, частина десята статті 10 цього процесуального кодексу містить заборону щодо відмови у розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини, а частина дев'ята цієї ж статті вказує на аналогію: якщо спірні відносини не врегульовано законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом правовідносини (аналогія закону), а за відсутності такого — суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права). Слід звернути особливу увагу на змістовне наповнення аналогії права, яка передбачає у випадку відсутності законодавчого регулювання з точки зору цих кодексів звернення до загальних засад і змісту законодавства (ГПК України) та до загальних засад законодавства (ЦПК України).

Разом із тим, КАС України підходить саме до цього питання дещо по іншому. Так, відповідно до другої частини першого речення частини шостої статті 7, аналогія права передбачає звернення до конституційних принципів та загальних засад права. Якщо уявити, що ця норма імперативно стосується лише матеріально-правової аналогії та тим самим процесуальна аналогія жорстко заборонена, то розвиваючи думку Д. Д. Луспеніка з приводу заборони у відмові у розгляді адміністративної справи за відсутності закону слід указати на таке. Не маючи право на відмову у правосудді адміністративний суд, розглядаючи справу, скажімо, за умови відсутності як матеріального закону, так і процесуального закону, за такою вищевказаною логікою має право на застосування аналогії права лише щодо матеріального закону.

Причому, ураховуючи змістовне наповнення аналогії права за КАС України, йдеться про першочергове звернення до конституційних принципів, а значить у першу чергу до Конституції України. І в той же час, за відсутності процесуального закону (конкретного аспекту процесуального регулювання) адміністративний суд, виходячи з такої доктринальної побудови щодо заборони процесуальної аналогії, не має можливості застосовувати конституційні

принципи, а отже Конституцію України.

Такий стан речей суперечить базовим сучасним цивілізаційним постулатам побудови національної правової системи України та системи адміністративного судочинства. Так, у статті 8 Основного Закону України вказано на те, що в Україні визнається та діє принцип верховенства (панування) права. Конституція України має найвищу юридичну силу, а закони й інші нормативно-правові акти ухвалюються на основі Конституції України та повинні їй відповідати. При цьому норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Причому тут не уточнюється про яке право ідеться: матеріальне чи процесуальне, адже Конституція, будучи Основним Законом, що має найвищу юридичну силу та є базою для розвитку поточного законодавства, універсальним нормативно-правовим актом стосується і матеріального права, і процесуального.

Більше того, згідно з частиною першою статті 3 КАС України, порядок здійснення адміністративного судочинства встановлюється Конституцією України, цим Кодексом та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Як видно, ця норма говорить, що першоосною порядку здійснення адміністративного судочинства є Конституція та у випадку, якщо КАС України суперечить їй, або має прогалини процесуального регулювання, застосуванню підлягає саме Конституція. На розвиток цього положення спрямовано приписи частини першої статті 7 КАС України, де передбачено, що суд вирішує справи відповідно до Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У контексті розуміння можливості здійснення процесуальної аналогії також важливого значення мають положення, зафіксовані у частинах третій та четвертій статті 7 КАС України, де встановлено, що у разі невідповідності правового акта Конституції України, закону України, міжнародному договору,

згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або іншому правовому акту суд застосовує правовий акт, який має вищу юридичну силу, або положення відповідного міжнародного договору України. Якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, адміністративний суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії. Комплексне тлумачення останньої норми дозволяє виснувати, що під терміном «закон» можна розуміти і КАС України.

Таким чином, положення про можливість звернення до Конституції України у цілому та засад конституційного ладу зокрема та закріплених там найголовніших конституційних принципів, у тому числі й у випадку коли КАС України не регулює відповідні правовідносини, або суперечить Конституції України підтверджують потенційну можливість застосування процесуальної аналогії. Також, у КАС України безпосередньо перед нормою, яка встановлює заборону розглядати та вирішувати адміністративну справу з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини, іде положення про те, що звернення до адміністративного суду для захисту прав і свобод людини та громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (частина третя статті 6).

І, нарешті, слід ураховувати і те, що частина шоста статті 7 КАС України передбачає, що у межах аналогії права суд виходить у першу чергу із конституційних принципів і загальних засад права. У цьому аспекті слід зважати на те, що найважливіші засадничі конституційні принципи, які охоплюють і базові загальні засади права у найбільш концентрованому вигляді передбачено у засадах конституційного ладу України. Як зазначають автори комплексної роботи за редакцією Т. Є. Кагановської, засади конституційного ладу є базовими, ключовими та фундаментальними конституційними принципами, які найбільш концентровано зафіксовано в нормах насамперед першого розділу Конституції України, та які визначають і регламентують

найважливіші питання устрою держави та суспільства, при цьому інші положення Основного Закону України не повинні суперечити їм [133, с. 157].

Відаючи особливе значення засад конституційного ладу, вітчизняний законодавець у частині першій статті 9 Закону України «Про правотворчу діяльність» [81] указав на те, що законодавство як взаємопов'язана і упорядкована система нормативно-правових актів України та чинних міжнародних договорів України структурується від актів вищої юридичної сили до актів нижчої юридичної сили з урахуванням у першу чергу засад конституційного ладу в Україні. Крім того, у цьому ж Законі (пункт перший частини першої статті 19) встановлено, що юридична сила як властивість нормативно-правових актів та встановлених ними норм права, що є основою для визначення співвідношення їх взаємної ієрархічної підпорядкованості у системі нормативно-правових актів, зумовленого сукупністю ознак, що впливають передусім із засад конституційного ладу. Отже, засади конституційного ладу України, будучи інтеграційним утворенням найважливіших конституційних принципів та загальних засад права виступає відправною точкою для застосування аналогії права в адміністративному судочинстві, що не може мати обмежень зважаючи на належність аналогії чи до матеріальної, чи до процесуальної.

Таким чином, вважаємо, що саме КАС України формує таку правову конструкцію, за якою вищевказана доктринальна позиція про неможливість процесуальної аналогії виглядає абсолютно не обґрунтованою. З цього приводу варто говорити про те, що застосування інших способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, що має, як уже зазначалось, і матеріальну, і процесуальну складову, через аналогію закону та аналогію права не має жодних перешкод. Більше того, аналогія закону та аналогія права у цьому випадку виступають тими засобами юридичної техніки, саме за посередництвом яких адміністративний суд має змогу сформулювати та застосувати інший спосіб захисту порушеного права, який буде ефективним щодо конкретної ситуації та таким, що не суперечить закону.

З огляду на те, що КАС України, ЦПК України та ГПК України є суміжними нормативно-правовими актами, то як зауважують Т. О. Чепульченко та С. А. Невечера, можна зробити висновок, що це та ж сама аналогія закону, але застосування її вже можливе й в інших, суміжних галузях права. Звідси й походить друга назва цього способу подолання прогалін – міжгалузева аналогія, або ж субсидіарна аналогія закону [134, с. 38]. У той же час, у випадку зі способами захисту порушеного права на відміну від ситуації, яку описує Ю. І. Матат, ідеться не про застосування за аналогією закону суміжних процесуальних галузей права та їхніх процесуальних джерел: КАС України — ЦПК України, а про інше застосування: керуючись вимогами юридичної техніки, пов'язаною з аналогією закону для застосування інших не передбачених КАС України способів захисту слід звернутися до ЦК України.

На перший погляд навряд чи КАС України з одного боку та ЦК України з іншого можна вважати суміжними джерелами суміжних галузей права. Проте зважаючи на специфіку КАС України та відсутність кодексу, що містить матеріальні норми як це має місце у ситуації, наприклад, ЦПК України — ЦК України, про ще ми вже говорили вище, то власне у цьому випадку застосування статті 16 ЦК України є підстави вважати повноцінною міжгалузевою аналогією або субсидіарним застосуванням права. З цього приводу слід говорити про субсидіарне застосування, що має місце не стільки між суміжними галузями права, скільки між суміжними правовими інститутами (інститут способів захисту порушених прав), що взаємопов'язані генетичними зв'язками.

До речі, щодо такого застосування у загальнотеоретичній літературі існує цікавий підхід, відповідно до якого у такому випадку відбувається розширення меж регулювального впливу відповідних правових норм. Адже, у результаті такого застосування норма права фактично стає такою, що має два предмети регулювання, серед яких перший безпосередньо визначений законодавцем, а другий, визначений юридичною практикою застосування норми за аналогією закону та в субсидіарному порядку [44, с. 417]. Зважаючи на генетичні зв'язки

правового інституту способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві з нормами подібних інститутів, закріплених у ЦК України, вищенаведений загальнотеоретичний висновок виглядає доволі обґрунтованим та таким, що може бути застосовано до вказаних інститутів.

Повертаючись до деяких доктринальних заперечень можливості застосування процесуальної аналогії слід звернути увагу і на той аспект, що у випадку із застосуванням інших способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві через аналогії закону та шляхом звернення до відповідних положень ЦК України, то у цьому випадку говорити саме про повноцінну процесуальну аналогію не можна. Автори монографії, присвяченої особливостям захисту суб'єктивних цивільних прав розглядають способи захисту суб'єктивних цивільних прав як матеріально-правові заходи примусового характеру [135, с. 167]. З цього витікає те, що способи захисту все ж таки первинно є матеріальними заходами, але з наявною процесуальною складовою. Аналіз КАС України, ЦПК України, ЦК України, ГПК України та вже не чинного Господарського кодексу це підтвердив.

Крім того, у нашому випадку не йдеться про довільну аналогію, оскільки законодавець сам заклав таку можливість, передбачивши відкритий перелік способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві через указівку на можливість застосування адміністративним судом інших способів захисту порушеного права (частина друга статті 5 та пункт 10 частини другої статті 245 КАС України). Таке розуміння є важливим з огляду на застереження Д. Д. Луспеника про те, що для судової практики важливим є те, аби застосування як аналогії закону, так і аналогії права не призводило до негативних результатів, а також щоб під прикриттям необхідності застосування процесуальної аналогії не взяла гору свобода суддівської сваволі, щоб суд не виходив за межі своїх повноважень [34, с. 100].

Отже, застосовуючи інші способи захисту порушених прав у межах адміністративного судочинства у першу чергу слід використовувати аналогію закону, яка фактично дозволяє розширювати межі предмету правового

регулювання інституту способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві та на підставі закону розширювати можливості суду щодо ефективного застосування не передбаченого КАС України, але передбаченого ЦК України чи іншими законами способу захисту стосовно конкретної індивідуальної ситуації.

У той же час у разі відсутності у ЦК України чи в інших законах способу захисту, що був би ефективним стосовно конкретної справи, яка розглядається адміністративним судом, слід керуватися другою частиною першого речення частини шостої статті 7 КАС України. Там указано на те, що за відсутності такого закону, (положення якого можна було б застосувати за аналогією) суд виходить із конституційних принципів і загальних засад права, що законодавець пов'язує із застосування аналогії права. Як зазначає А. І. Дрішлюк, на сьогоднішньому етапі розвитку правової доктрини не має перешкод для розгляду аналогії права не тільки і не скільки як механізму подолання прогалин у праві, скільки як джерела правоположень, які можуть формулюватися правозастосовувачем – судом, оскільки інші державні органи позбавлені права застосовувати аналогію у межах своєї діяльності [136, с. 13].

При цьому вважаємо, що вимога стосовно ефективності захисту порушених прав і в цьому випадку повинна бути ключовою. На цей аспект звернув увагу і Верховний Суд, сформулювавши правовий висновок, відповідно до якого аналогія закону та аналогія права допускається для застосування адміністративним судом виключно з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень та лише у випадку взагалі відсутності закону, що регулює відповідні правовідносини (пункт 64 справи № 640/23179/19, що було розглянуто Верховним Судом у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у межах адміністративного провадження № К/9901/26528/20 від 11 березня 2021 року).

Проте в аспекті застосування судом аналогії права, як уже зазначалося, слід керуватися не лише ефективністю захисту порушених прав, але й

«виходити з конституційних принципів та загальних засад права». Це свідчить про те, що застосування аналогії права є процесом набагато більш складним ніж застосування аналогії закону, адже як зазначає С. П. Погребняк, суд ніби зобов'язаний стати на точку зору законодавця, передбачити його рішення з цього питання [132, с. 381]. З наведеного приводу у юридичній літературі з'являються позиції, які починають формулювати парадигму судової правотворчості, утвердження якої зумовлено загальноєвропейською анти позитивістською революцією у праві. Все це з точки зору І. В. Семеніхіна, сформувало визнання нової (творчої та активної) ролі суду у правозастосуванні та абсолютного заперечення ролі суду лише як «вуст закону», що механічно застосовує приписи останнього [137, с. 10]. Більше того, в адміністративно-процесуальній доктрині сформульовано положення, у межах якого вже йдеться про постановку питання про правотворчість адміністративного суду у контексті застосування інших способів захисту порушених прав. Так, О. Скочиляс-Павлів пише, що адміністративний суд наділений правом при вирішенні справи по суті повністю чи частково задовольнити або відмовити у задоволенні адміністративного позову з указівкою на спосіб захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права, свободи та законного інтересу особи у сфері спірних публічно-правових відносин. У цьому аспекті адміністративний суд управі вийти за межі позовних вимог. Такий ракурс бачення дозволяє говорити про здійснення вдосконалення права суддями як останній крок застосування закону в частині відходу від простого правозастосування і, таким чином, наближення до правотворчості. Фактично, адміністративна юстиція постає як соціальна технологія, призначена для забезпечення взаємності прав і обов'язків суб'єктів приватного права та публічної адміністрації у спірних ситуаціях для гарантування їхньої реалізації: *ubi ius, ibi remedium* (право є там, де має місце його захист) [62, с. 54].

Крім того, в абзаці тридцятому пункту 4 листа № Н-35267-18 від 30 січня 2009 року Міністерство юстиції України безпосередньо сформулювало позицію, відповідно до якої рішення суду у випадках, коли застосовується

аналогія, містять положення, які суттєво збагачують юридичну практику і можуть бути основою для розвитку законодавства. Саме з огляду на це, слід визнати обґрунтованим, що формулювання частини шостої статті 7 КАС України щодо аналогії права на тлі аналогії закону виглядає більш деталізованим і докладним. Адже, при формулюванні можливості застосування аналогії закону йдеться лише про те, що суд застосовує її у разі відсутності закону, що регулює відповідні правовідносини та відшукує той закон, що регулює подібні правовідносини. А стосовно аналогії права у цьому випадку КАС вказує на те, що суд виходить із конституційних принципів і загальних засад права.

Підхід законодавця щодо більш детального прописування аспектів застосування аналогії права ніж аналогії закону, як уже зазначалось, є абсолютно обґрунтованим у силу особливої специфіки такого застосування. Проте це не означає, що застосування аналогії закону є процесом примітивним та дуже простим. Так, Д. О. Бочаров, щодо аналогії закону пише, що у цьому процесі перед суб'єктом правозастосування постає непросте завдання, пов'язане з тим, що слід вирішити, чи дійсно між наявними у справі нерегульованими законом відносинами та подібними до них урегульованими є правова схожість. Це питання вирішується за допомогою тлумачення закону й аналізу реальної ситуації, із урахуванням соціального, управлінського, господарського та іншого значення реальної ситуації й нормативної моделі тощо [138, с. 25]. У зв'язку з цим при застосуванні аналогії закону не може бути ситуації, за якої в адміністративному судочинстві повинні взагалі відсутні якісні критерії застосування аналогії закону, у тому числі й при обранні й обґрунтуванні інших способів захисту порушеного права. Системне тлумачення положень статей 2, 5-7 КАС України та інших указує на те, що такі критерії існують.

На підставі викладеного, вважаємо, що, застосовуючи інший спосіб захисту порушеного права як за аналогією права, так і у випадку застосування аналогії закону, слід керуватися додатковими критеріями, серед яких у першу чергу слід назвати критерії, зафіксовані у статті 2 КАС України. На це звернув

увагу Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у межах адміністративного провадження № К/9901/26528/20 (справа № 640/23179/19) вказавши на те, що ухвалюючи оспорювані рішення та наказ, суб'єкт владних повноважень діяв не на підставі та не в порядку, передбаченому чинним законодавством, оскільки відповідних підстав та порядку реалізації спірних повноважень на час виникнення спірних правовідносин між сторонами законом визначено не було, а відтак оскаржені рішення суб'єктів владних повноважень, підставою ухвалення яких є виключно аналогія закону, не відповідають критеріям, визначеним у статті 2 КАС України. Отже, при застосуванні як аналогії закону, так і аналогії права суд повинен керуватися критеріями, зафіксованими у статті 2 КАС України. У першу чергу серед таких критеріїв слід назвати справедливість, ефективність та неупередженість такого застосування, а також урахування принципів адміністративного судочинства.

Безперечно, судова практика як і будь-яка юридична практика, що формується у межах національної правової системи прагне до мінімізації випадків, коли б поставало питання про застосування аналогії як закону, так і права (особливо останнього). У зв'язку з цим використання та правильне застосування інших способів захисту порушених прав шляхом як аналогії закону, так і аналогії права повинно бути виваженим і обґрунтованим. Адже, як зауважує В. Соколов, застосування такого інструменту потребує виваженого підходу та наведення вагомих аргументів для застосування тієї чи іншої норми у порядку аналогії [139].

Більше того, вважаємо, що така діяльність вимагає залучення наукових знань до сфери реалізації адміністративного судочинства в аспекті використання таких інструментів юридичної техніки як аналогія закону, так і аналогія права при формулюванні та подальшому застосуванні інших способів захисту порушеного права. При цьому, КАС України містить канал впливу науки на таку практику через інститут *amicus curiae* — експерт з питань права та його висновок. Як зазначає О. Кот, змінами, внесеними до процесуальних

кодексів у 2017 року, судовий процес було доповнено новим інструментом — висновком експерта у галузі права, а склад учасників судового процесу розширено новим учасником, яким став експерт з питань права [140]. Слід звернути особливу увагу і на те, що у цьому ж році КАС України було суттєво доопрацьовано щодо застосування способів захисту порушеного права.

Отже, відповідно до 112 КАС України, учасники справи мають право подати до суду висновок експерта у галузі права щодо: 1) застосування аналогії закону чи аналогії права; 2) змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування, доктриною у відповідній іноземній державі. При цьому, частина друга цієї ж статті містить з цього приводу застереження, пов'язані з тим, що висновок експерта у галузі права не може містити оцінки доказів, указівок про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яке саме рішення має бути прийнято за результатами розгляду справи.

У свою чергу, стаття 113 КАС України стосується оцінки висновку експерта у галузі права судом. Так, у цьому процесуальному нормативному приписі вказано на те, що висновок експерта у галузі права не є доказом, має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду. При цьому адміністративний суд може посилається в рішенні на висновок експерта у галузі права як на джерело відомостей, які в ньому містяться, та має зробити самостійні висновки щодо відповідних питань. Все це дійсно вказує на те, що висновок експерта у галузі права є інструментом юридичної техніки, який дозволяє більш ґрунтовно говорити про можливість використання як аналогії закону, так і права, у тому числі й з метою правильного застосування способів захисту порушеного права в адміністративну судочинстві.

При цьому, як уже зазначалось, для обґрунтованого застосування як аналогії закону, так і особливо аналогії права необхідно підведення наукового підґрунтя. У правовій доктрині на це питання звертається увага. Так, фахівці стверджують, що у висновку експерта у галузі права наукові досягнення та здобутки юридичної доктрини використовуються як підґрунтя для допомоги

суду передусім у практичних цілях — подолання колізій, прогалин у правовому регулюванні шляхом застосування аналогії закону, аналогії права, а також формування правового підґрунтя для вирішення спірних правовідносин шляхом застосування зарубіжного досвіду правового регулювання тих або інших правовідносин. Для суду, особливо це стосується місцевого (частина третя статті 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» установлює, що місцевими адміністративними судами є окружні адміністративні суди, а також інші суди, визначені процесуальним законом), належне застосування таких висновків може стати допомогою у вирішенні складних питань, що потребують наукового забезпечення. На кшталт тієї допомоги, що надають науково-консультативні ради при вищих судових установах. При цьому слід брати до уваги те, що такі ради утворюються та діють незважаючи на високі вимоги до самих суддів названих судових установ (Конституційний Суд України, Верховний Суд тощо). Відповідно, у судді місцевого суду таких можливостей немає та наведеними якостями він може не володіти. Компенсувати це може звернення до експертів з питань права та застосування їхніх висновків [141].

З огляду на це виникає питання, на підставі чого можна резюмувати про те, що інститут висновків експерта у галузі права виступає підґрунтям саме використання наукових знань, у тому числі й для ефективного застосування інших способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві. Відповідь має місце у першому реченні частини першої статті 69 КАС України, відповідно до якої як експерт із питань права може залучатися особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Указана характеристика процесуального статусу експерта з питань права вказує на те, що він повинен бути науковцем, який, використовуючи здобутки сучасної науки, може пропонувати перспективні та науково-обґрунтовані моделі для суду щодо ефективних способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві.

Вважаємо, що належним чином підготовлений висновок експерта у галузі права, у якому на високому науковому рівні буде запропонована модель

застосування способу захисту порушеного права в адміністративному судочинстві, може виступати підґрунтям для правильного застосування відповідних способів захисту та недопущення суддівських помилок. Адже, як зазначає суддя окружного адміністративного суду А. В. Шевченко, основними причинами судових помилок може бути недостатній рівень освіти та професійної підготовки суддів, недостатня юридична кваліфікація, недостатня компетентність, недостатня поінформованість, досвід у поєднанні зі стереотипом мислення судді, наявність недоліків правового регулювання суспільних відносин і, як наслідок, необхідність застосування аналогії права та аналогії закону [142, с. 116].

Отже, суддівський досвід, який було узагальнено на рівні наукової статті, вказує на потенційну складність застосування як аналогії закону, так і аналогії права та наявність у цьому процесу потенційних ризиків судової помилки. У зв'язку з цим у нагоді буде висновок експерта у галузі права особливо при застосуванні способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, які не передбачено КАС України, але застосування яких буде виступати ефективним підґрунтям для поновлення порушених прав, свобод та законних інтересів.

Безперечно, експерт із питань права, готуючи відповідний висновок, може лише пропонувати суду ті чи інші варіації моделі можливого застосування способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві. Суд же, керуючись частиною другою статті 113 КАС України, має право посилатися у своєму рішенні на висновок експерта у галузі права як на джерело відомостей, які в ньому містяться, та при цьому зобов'язаний зробити самостійні висновки щодо відповідних питань. У правовій доктрині було запропоновано певні варіації користування науковою інформацією адміністративним судом, що формується у межах висновку експерта у галузі права.

З одного, боку пропонуються варіанти, у випадку коли адміністративний суд погоджується з експертом з питань права, а з іншого, коли ні. Так, якщо

позиція суду збігається з позицією, яка викладена у висновку (у тому числі й щодо застосування інших способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві), то, виходячи з положень закону, в суду є кілька варіантів. Перший, він може посилатися на висновок, указуючи на його основні реквізити та далі, мотивуючи рішення, може від свого імені виписати позицію, яка збігається з позицією експерта. Другий, суд може не посилатися на висновок експерта у галузі права, а використовувати відомості, що у ньому викладено. Фактично, в основу самостійних висновків суду можна покласти відомості, що викладено у висновку експерта у галузі права. Але посилення у рішенні суду на прізвища та праці науковців робить таке рішення більш авторитетним та переконливим.

З іншого ж боку у разі, якщо адміністративний суд не погоджується з остаточними висновками експерта з питань права чи погоджується із ними частково, то це не означає, що він не може використовувати висновок узагалі. У цьому разі суд може знайти у ньому як джерелі відомостей ті правові позиції або посилення на доктринальні джерела, практику ЄСПЛ, судову практику, що сформувалася в іноземних державах, зміст норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі. Крім того, суд може брати до уваги також умовиводи експерта, його доктринальне тлумачення, аргументацію тощо [141].

Таким чином, на підставі викладеного вважаємо, що діяльність адміністративного суду у межах застосування інших (прямо не передбачених КАС України) способів захисту порушеного права повинна здійснюватися через застосування аналогії закону та у разі відсутності такого — аналогії права, у чому на допомогу йому може прийти належно підготовлений відповідно до норм КАС України (статті 69 та 112-113) висновок експерта у галузі права. Міністерство юстиції України в абзацах 10-16 пункту 4 листа № Н-35267-18 від 30 січня 2009 року сформулювало такі вимоги вирішення судом справи за аналогією закону або аналогією права: аналогія допустима лише у

випадку повної або часткової відсутності правових норм; суспільні відносини, до яких застосовується аналогія, повинні знаходитися у сфері правового регулювання; повинна бути схожість між обставинами справи і наявною нормою за суттєвими юридичними ознаками; пошук норми, яка регулює аналогічний випадок, повинен здійснюватися спочатку в актах тієї ж галузі права, у випадку відсутності — в іншій галузі права і у законодавстві в цілому; винесене у процесі використання аналогії правове рішення не повинно суперечити нормам закону, його меті; обов'язково повинно бути мотивоване пояснення причин застосування рішення за аналогією до конкретного випадку.

У зв'язку з викладеним вважаємо, що як у ситуації із застосуванням аналогії закону, так і у випадку із застосуванням аналогії права адміністративний суд повинен керуватися чітко сформульованою системою критеріїв, урахування яких повинно бути для нього обов'язковим та таким, що сприяє досягненню головної мети адміністративного судочинства.

Отже, при застосуванні іншого способу захисту порушеного права шляхом використання юридичної техніки, пов'язаної з аналогією закону, адміністративний суд повинен ураховувати такі критерії: 1) не можливість застосування до обставин конкретної адміністративної справи способів захисту порушеного права прямо передбачених пунктами 1-6 частини першої статті 5, пунктами 1-8-1 частини другої статті 245 КАС України та іншими положеннями КАС України; 2) відсутність ситуації пов'язаної з визначенням підстав, меж повноважень та способу дій органів державної влади та місцевого самоврядування як основи для заборони щодо застосування аналогії закону (друге речення частини шостої статті 7 КАС України); 3) інший спосіб захисту відповідає обставинам конкретної адміністративної справи та у першу чергу характеру порушених прав та є адекватним стосовно допущеного їх порушення з боку суб'єкту владних повноважень; 4) інший спосіб повинен бути подібним та схожим до способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, що прямо передбачено законом (пункти 1-6 частини першої статті 5, пункти 1-8-1 частини другої статті 245 КАС України та інші положення КАС

України); 5) такий інший спосіб захисту не повинен суперечити законодавству про адміністративне судочинство в аспекті його розуміння статтею 3 КАС України; 6) спосіб захисту повинен бути більш ефективним у конкретній ситуації ніж ті способи, що прямо передбачено КАС України; 7) спосіб повинен базуватися на положеннях, зафіксований у статті 2 КАС України та інших засадничих положеннях цього Кодексу; 8) при пошуку іншого способу захисту порушених прав (стосовно способів, передбачених у статтях 5 та 245 КАС України тощо) слід у першу чергу шукати в інших положеннях КАС України; 9) у разі відсутності у КАС України іншого способу захисту порушених прав, що відповідав би всім необхідним критеріям, такий спосіб слід шукати у відповідних положеннях ЦК України, а потім в інших законодавчих актах; 10) застосування інших способів захисту порушеного права повинно бути виваженим і таким, що належним чином обґрунтовано, у тому числі й на науково-практичному рівні (зокрема, через інститут експертів з питань права (*amicus curiae*)); 10) застосування інших способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві повинно бути реалізовано з урахування останніх досягнення правової науки та практики щодо застосування правил, прийомів та способів сучасної правозастосовної юридичної техніки; 11) застосований адміністративним судом такий спосіб порушеного права повинен мати потенціал до реального виконання.

У свою чергу, адміністративний суд, обираючи шляхом застосування аналогії права інший спосіб захисту порушеного права повинен урахувати такі критерії: 1) встановити відсутність можливості застосування іншого способу захисту порушеного права в адміністративному судочинстві шляхом аналогії закону; 2) відсутність ситуації пов'язаної з визначенням підстав, меж повноважень та способу дій органів державної влади та місцевого самоврядування як основи для заборони щодо застосування аналогії права (друге речення частини шостої статті 7 КАС України); 3) інший спосіб захисту відповідає обставинам конкретної адміністративної справи та у першу чергу характеру порушених прав та є адекватним стосовно допущеного їх порушення

з боку суб'єкту владних повноважень; 4) інший спосіб повинен бути подібним та схожим до способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, що як прямо передбачено законом (пункти 1-6 частини першої статті 5, пункти 1-8-1 частини другої статті 245 КАС України чи іншими положеннями цього Кодексу), так і положеннями інших законів; 5) сформульований таким чином спосіб захисту порушеного права не повинен суперечити законодавству про адміністративне судочинство в аспекті його розуміння статтею 3 КАС України; 6) спосіб захисту порушених прав повинен бути більш ефективним у конкретній ситуації ніж ті способи, що прямо передбачено КАС України чи виведено шляхом міжгалузевої аналогії закону; 7) спосіб повинен базуватися на основних засадах (принципах) адміністративного судочинства (частина третя статті 2 КАС України; 8) спосіб повинен базуватися на конституційних принципах та у першу чергу тих, що складають засади конституційного ладу (принцип правової держави, принцип людино-центризму, принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність; принцип поділу влади на гілки тощо) (частина шоста статті 7 КАС України, частина перша та друга статті 9 Закону України «Про правотворчу діяльність») [81]; 9) спосіб захисту порушених прав повинен базуватися на загальних засадах права (частина шоста статті 7 КАС України), під якими слід розуміти головні та базові правові принципи, а також принципи адміністративного судочинства (частина третя статті 2 КАС України): верховенство права, справедливість, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі, обов'язковість судового рішення, забезпечення права на апеляційний перегляд справи, забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом, розумність строків розгляду справи судом, неприпустимість зловживання процесуальними правами, відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення; 10) застосування інших способів захисту повинно бути виваженим, а

також належним чином обґрунтованим, у тому числі й за допомогою засобів юридичної науки та не в останню чергу через інститут експертів з питань права (*amicus curiae*) та висновків експерта у галузі права, що прямо передбачено у КАС України; 11) застосування інших способів захисту порушеного права повинно бути реалізовано з урахування останніх досягнень правової науки та практики щодо застосування правил сучасної юридичної техніки (йдеться переважно про правила правозастосовної юридичної техніки, але враховуючи правотворчу складову у системі застосування аналогії права, то відповідно правила, прийоми та способи сучасної правотворчої техніки повинні також братися до уваги); 12) сформульований та застосований адміністративним судом такий спосіб порушеного права повинен мати потенціал до реального виконання.

Висновки до Розділу II

1. Система способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві являє собою чітко впорядковану сукупність як передбачених, так і не передбачених законом ефективних засобів припинення порушень з боку суб'єктів владних повноважень та інших осіб прав, свобод та законних інтересів, яка передбачає, з одного боку, відповідні можливості для особи звернутися до адміністративного суду і просити про захист порушених прав способом, що є ефективним та таким, що максимально відповідає суті порушених прав, свобод та законних інтересів, сприяє їх відновленню, відшкодуванню шкоди, а, з іншого боку, створює умови для справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення адміністративним судом спорів у сфері публічно-правових відносин із метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень.

2. Наведена система не може обмежуватися самими способами захисту, які хоч і є основою цієї системи, але не виступають як єдиний її компонент. Саме

тому, слід виходити з того, що така система складається з таких елементів: 1) юридичне підґрунтя застосування способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві; 2) до елементів, що входять до системи способів захисту прав і свобод належать самі способи, що мають відповідний потенціал для застосування до конкретних ситуацій у межах порушених прав, свобод та законних інтересів; 3) суб'єкти звернення; 4) суб'єкти, щодо яких ставиться питання про застосування конкретних способів захисту порушених прав; 5) суб'єкти правозастосування (адміністративні суди). 6) об'єкти системи – публічно-правовий спір, який виникає у зв'язку з виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій унаслідок чого відбувається порушення прав, свобод та законних інтересів особи.

3. Для збалансованого функціонування такої системи та досягнення головних цілей та завдань адміністративного судочинства, необхідного сформувати умови для того, щоб всі складові вищевказаної системи у межах конкретної життєвої ситуації були побудовані у вигляді логічно зумовленого та обґрунтованого ланцюга, де чітко визначеному публічно-правовому спору, з конкретними суб'єктами, будуть відповідати чітко визначені способи захисту, застосування яких буде виглядати як ефективний інструмент для вирішення такого спору та зняття конфліктогенної напруженості та мінімізації конфліктогенного потенціалу.

4. З метою напрацювання цілісної концепції та змістовного бачення способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві як системного явища слід використовувати класифікацію окремих способів такого захисту. Як критерії такого виокремлення можна використовувати такі: 1) у залежності від їхньої спрямованості на захист та поновлення відповідно прав чи свобод, або законних інтересів; 2) у залежності від спрямованості на захист якої групи прав і свобод; 3) у залежності від виду органів публічної влади щодо нормативно-правових актів чи індивідуальних актів, а також дій чи бездіяльності ставиться питання про їх протиправний характер; 4) у залежності від виду акту щодо якого ставиться питання про його протиправність тощо.

5. Судова практика накопичила певний досвід, який є релевантним до питань пов'язаних із застосуванням способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві. При цьому такий досвід має місце як на рівні правових позицій ЄСПЛ, так і на національному рівні діяльності судових установ (Конституційний Суд України, Верховний Суд, система адміністративних судів). Наведену релевантну практику можна використовувати як в аспекті удосконалення положень КАС України про способи захисту порушених прав, так і в аспекті напрацювання критеріїв застосування таких способів у межах адміністративного судочинства.

6. Аналіз судової практики дозволяє говорити про такі критерії застосування способів захисту порушених прав: 1) легітимна мета, що суттєвим чином повинна корелювати з суттю порушених прав і свобод; 2) наявність відповідного порушення суб'єктом владних повноважень прав, свобод або законних інтересів особи на момент її звернення до адміністративного суду; 3) реальність порушення індивідуальних та конкретизованих прав і свобод; 4) наявність матеріально-правової заінтересованості позивача, що передуює розгляду питання стосовно правомірності рішення, яке оскаржується; 5) наявність спору, що базується на порушеному праві, яке підлягає судовому захисту; 6) дотримання пропорційності між пропонованими, а в подальшому і застосованими адміністративним судом способами захисту порушених прав та поставленою метою; 7) доведеність та обґрунтованість застосування відповідних способів захисту – йдеться про обґрунтованість як на рівні позову, так і в подальшому на рівні рішення адміністративного суду (в останньому випадку рівень обґрунтованості повинен бути значно вищим); 8) забезпечення максимально дієвого поновлення порушених прав за існуючого законодавчого регулювання; 9) адекватність фактичним обставинам справи; 10) не суперечливість докорінній сутності позовних вимог, визначених особою, що звернулася до суду; 11) узгодженість із обов'язком суб'єкта владних повноважень діяти виключно у межах, порядку та способу, передбаченого законом; 12) наявність в особи, яка звернулася з позовом, суб'єктивного

матеріального права або законного інтересу у його розумінні органом конституційної юрисдикції, на захист якого подано позов; 13) забезпечення через застосування конкретного способу захисту поновлення порушеного права, а у разі неможливості такого поновлення – гарантування можливості отримати відповідну компенсацію; 14) повне забезпечення мети правосуддя та дотримання процесуальної економії.

7. КАС України передбачаючи конкретні способи захисту порушеного права в адміністративному судочинстві, встановлює, що захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися судом також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень. Виходячи з вищевказаних положень, іншими способами захисту порушених прав в адміністративному судочинстві є способи, що не тотожні способам прямо передбаченим у законі (пункти 1-6 частини першої статті 5, пункти 1-8-1 частини другої статті 245 КАС України), але такі, що не суперечать закону та є ефективними. Проте наведених критеріїв для чіткого застосування судом інших способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві недостатньо. У зв'язку з цим адміністративний суд повинен мати чіткий алгоритм дій для такого застосування. При цьому ураховуючи ті ознаки інших способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві можна виснувати, що такі способи не є безпосередньо тотожними до передбачених законом, але повинні бути подібними їм та схожими на них. Саме у зв'язку з цим, можна виснувати, що коли ми говоримо про конкретизоване наповнення змісту інших способів захисту порушеного права, то у цьому випадку слід виходити із можливості застосування аналогії закону та аналогії права. В аспекті застосування аналогії слід розуміти те, що норма про неї так виписана, що свідчить про порядок застосування, який полягає у тому, що спочатку слід розглянути питання про

можливість застосування аналогії закону, а лише у разі відсутності такого, виходити на питання застосування аналогії права.

8. У правовій доктрині виділяється як матеріальна аналогія, так і процесуальна. Проте щодо останньої існують певні заперечення. Аналіз КАС України дозволяє констатувати, що саме він формує таку правову конструкцію, за якою вищевказана доктринальна позиція про неможливість процесуальної аналогії виглядає не обґрунтованою. З цього приводу варто говорити про те, що застосування інших способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, що має, як уже зазначалось, і матеріальну, і процесуальну складову, через аналогію закону та аналогію права не має жодних перешкод. Більше того, аналогія закону та аналогія права у цьому випадку виступають тими засобами юридичної техніки, саме за посередництвом яких адміністративний суд має змогу сформулювати та застосувати інший спосіб захисту порушеного права, який буде ефективним щодо конкретної ситуації та таким, що не суперечить закону.

9. Діяльність адміністративного суду у межах застосування інших способів захисту порушеного права повинна здійснюватися через застосування аналогії закону та у разі відсутності такого — аналогії права, у чому на допомогу йому може прийти належно підготовлений відповідно до норм КАС України висновок експерта у галузі права.

10. Як у випадку із застосуванням аналогії закону, так і у випадку із застосуванням аналогії права адміністративний суд повинен керуватися чітко сформульованою системою критеріїв, урахування яких повинно бути для нього обов'язковим та таким, що сприяє досягненню головної мети адміністративного судочинства.

11. При застосуванні іншого способу захисту порушеного права шляхом використання юридичної техніки, пов'язаної з аналогією закону, адміністративний суд повинен ураховувати такі критерії: 1) не можливість застосування до обставин конкретної адміністративної справи способів захисту порушеного права прямо передбачених пунктами 1-6 частини першої статті 5,

пунктами 1-8-1 частини другої статті 245 КАС України та іншими положеннями КАС України; 2) відсутність ситуації пов'язаної з визначенням підстав, меж повноважень та способу дій органів державної влади та місцевого самоврядування як основи для заборони щодо застосування аналогії закону (друге речення частини шостої статті 7 КАС України); 3) інший спосіб захисту відповідає обставинам конкретної адміністративної справи та у першу чергу характеру порушених прав та є адекватним стосовно допущеного їх порушення з боку суб'єкту владних повноважень; 4) інший спосіб повинен бути подібним та схожим до способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, що прямо передбачено законом (пункти 1-6 частини першої статті 5, пункти 1-8-1 частини другої статті 245 КАС України та інші положення КАС України); 5) такий інший спосіб захисту не повинен суперечити законодавству про адміністративне судочинство в аспекті його розуміння статтею 3 КАС України; 6) спосіб захисту повинен бути більш ефективним у конкретній ситуації ніж ті способи, що прямо передбачено КАС України; 7) спосіб повинен базуватися на положеннях, зафіксований у статті 2 КАС України та інших засадничих положеннях цього Кодексу; 8) при пошуку іншого способу захисту порушених прав (стосовно способів, передбачених у статтях 5 та 245 КАС України тощо) слід у першу чергу шукати в інших положеннях КАС України; 9) у разі відсутності у КАС України іншого способу захисту порушених прав, що відповідав би всім необхідним критеріям, такий спосіб слід шукати у відповідних положеннях ЦК України, а потім в інших законодавчих актах; 10) застосування інших способів захисту порушеного права повинно бути виваженим і таким, що належним чином обґрунтовано, у тому числі й на науково-практичному рівні (зокрема, через інститут експертів з питань права (*amicus curiae*)); 10) застосування інших способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві повинно бути реалізовано з урахування останніх досягнення правової науки та практики щодо застосування правил, прийомів та способів сучасної правозастосовної юридичної техніки; 11) застосований адміністративним судом такий спосіб порушеного права повинен

мати потенціал до реального виконання.

12. Адміністративний суд, обираючи шляхом застосування аналогії права інший спосіб захисту порушеного права повинен ураховувати такі критерії: 1) встановити відсутність можливості застосування іншого способу захисту порушеного права в адміністративному судочинстві шляхом аналогії закону; 2) відсутність ситуації пов'язаної з визначенням підстав, меж повноважень та способу дій органів державної влади та місцевого самоврядування як основи для заборони щодо застосування аналогії права (друге речення частини шостої статті 7 КАС України); 3) інший спосіб захисту відповідає обставинам конкретної адміністративної справи та у першу чергу характеру порушених прав та є адекватним стосовно допущеного їх порушення з боку суб'єкту владних повноважень; 4) інший спосіб повинен бути подібним та схожим до способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, що як прямо передбачено законом (пункти 1-6 частини першої статті 5, пункти 1-8-1 частини другої статті 245 КАС України чи іншими положеннями цього Кодексу), так і положеннями інших законів; 5) сформульований таким чином спосіб захисту порушеного права не повинен суперечити законодавству про адміністративне судочинство в аспекті його розуміння статтею 3 КАС України; 6) спосіб захисту порушених прав повинен бути більш ефективним у конкретній ситуації ніж ті способи, що прямо передбачено КАС України чи виведено шляхом міжгалузевої аналогії закону; 7) спосіб повинен базуватися на основних засадах (принципах) адміністративного судочинства (частина третя статті 2 КАС України; 8) спосіб повинен базуватися на конституційних принципах та у першу чергу тих, що складають засади конституційного ладу (принцип правової держави, принцип людино-центризму, принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність; принцип поділу влади на гілки тощо) (частина шоста статті 7 КАС України, частина перша та друга статті 9 Закону України «Про правотворчу діяльність»); 9) спосіб захисту порушених прав повинен базуватися на загальних засадах права (частина шоста статті 7 КАС України), під якими слід розуміти головні та базові правові

принципи, а також принципи адміністративного судочинства (частина третя статті 2 КАС України): верховенство права, справедливість, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі, обов'язковість судового рішення, забезпечення права на апеляційний перегляд справи, забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом, розумність строків розгляду справи судом, неприпустимість зловживання процесуальними правами, відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення; 10) застосування інших способів захисту повинно бути виваженим, а також належним чином обґрунтованим, у тому числі й за допомогою засобів юридичної науки та не в останню чергу через інститут експертів з питань права (*amicus curiae*) та висновків експерта у галузі права, що прямо передбачено у КАС України; 11) застосування інших способів захисту порушеного права повинно бути реалізовано з урахування останніх досягнень правової науки та практики щодо застосування правил сучасної юридичної техніки (йдеться переважно про правила правозастосовної юридичної техніки, але враховуючи правотворчу складову у системі застосування аналогії права, то відповідно правила, прийоми та способи сучасної правотворчої техніки повинні також братися до уваги); 12) сформульований та застосований адміністративним судом такий спосіб порушеного права повинен мати потенціал до реального виконання.

ВИСНОВКИ

1. В основі застосування способів захисту знаходиться право на судовий захист (право на звернення до суду), яке реалізується на підставі звернення особи з адміністративним позовом до суду (стаття 5 КАС України), який (адміністративний суд) у разі задоволення позовних вимог вирішує питання застосування тих чи інших способів захисту (стаття 245 КАС України).
2. Способи захисту порушеного права в адміністративному судочинстві базуються на праві на судовий захист, яке, у свою чергу, охоплює право на позов. Позов, будучи підставою для відкриття провадження у справі, її розгляду по суті, винесення судового рішення, виступає важливим інструментом для постановки питання про застосування адміністративним судом способів захисту порушених прав. Доктринальні положення, що базуються на положеннях чинного адміністративного процесуального закону та враховують аналіз практики здійснення адміністративного судочинства, вказують на суттєвий вплив адміністративного позову на діяльність адміністративного суду, у тому числі й в аспекті застосування останнім способів захисту порушених прав.
3. Законодавче закріпленні способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві має свою специфіку, що полягає у їхньому комплексному закріпленні у межах КАС України, де разом із правом на захист, закон перелічує відкритий список способів (стаття 5), а також подає такий відкритий список способів, розкриваючи повноваження суду при вирішенні адміністративної справи. При наявності КАС України як акту процесуального права, адміністративний кодекс як акт матеріального права (як аналог ЦК України) відсутній. Указаний стан речей пов'язаний з тим, що такий матеріальний кодекс ухвалювати не доцільно, оскільки адміністративне судочинство пов'язане з розглядом публічно-правових спорів, які можуть виникати на підставі матеріальних норм різної галузевої спрямованості.
4. У межах концептуальної побудови законодавчих засад захисту порушених прав в адміністративному судочинстві слід ураховувати таке. У першу чергу,

слід виходити з того, що положення частини другої статті 5 та пункту 10 частини другої статті 245 КАС України не нівелюють ознаку детермінованості способів захисту прав і свобод законом, оскільки при їхньому обранні та застосуванні не можна не враховувати положення закону. Більше того, від його положень слід відштовхуватися в аспекті того, щоб “інший спосіб захисту” не суперечив його положенням. Крім того, такий підхід іде у руслі інших положень КАС України, зокрема стосовно застосування верховенства права (стаття 6) та аналогії закону та аналогії права (частина шоста статті 7) з неможливістю відмови в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини (частина четверта статті 6), встановлення обов'язку суду вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами (частина четверта статті 45), можливості суду вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (частина друга статті 9), пропорційності обмеження прав як способу захисту (частини шоста та дев'ята статті 280). Саме тому у цьому контексті варто говорити саме про відсутність жорсткої детермінації обрання та застосування способів захисту прав і свобод законом у системі адміністративного судочинства.

5. Використання саме у КАС України підходу щодо можливості застосування інших способів захисту, які не передбачено законом, але й йому не суперечать та забезпечують ефективний захист прав і свобод в адміністративному судочинстві відповідає, по-перше, специфіці публічно-правового спору (пункт 2 частини першої статті 4 КАС України). По-друге, специфіці адміністративного судочинства, що відбивається на особливостях розуміння та реалізації принципів змагальності сторін та диспозитивності, які у вищевказаних умовах доповнюються принципом офіційне з'ясування всіх обставин у справі.

6. Обрання та застосування іншого способу захисту прав і свобод у системі адміністративного судочинства не є довільним. КАС України безпосередньо наводить два взаємопов'язані критерії, які, незважаючи на свою взаємообумовленість, мають самостійне значення. У зв'язку з цим домінуюча у юридичній літературі позиція пов'язана з розуміння ефективності крізь призму відкритого переліку способів не може вважатися абсолютно правильною. До того ж слід брати до уваги і те, що ефективний захист прав і свобод може здійснюватися і за умови правильного застосування і тих способів, які прямо передбачені законом, оскільки ефективність захисту прав і свобод є завданням та основною засадою адміністративного судочинства.

7. Інший спосіб захисту порушених прав, який не суперечить закону повинен забезпечувати не просто ефективний захист прав, свобод та інтересів людини та громадянина, а саме більш ефективний такий захист, що зменшить довільність його обрання, на що небезпідставно звергається увага у межах процесуальної доктрини. З урахування викладеного, пропонуємо доповнити ті положення КАС України, які стосуються інших способів захисту таким чином: «інший спосіб захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує більш ефективний захист таких прав, свобод та інтересів».

8. КАС України формулює правову модель, відповідно до якої вибір іншого способу захисту прав і свобод визначається виключною прерогативою суду, а не особи. Остання має право просити суд про застосування способів захисту прав і свобод, які передбачені у пунктах 1-6 частини першої статті 5 КАС України, а суд може такий захист здійснити в інший спосіб, який не суперечить закону та забезпечує ефективний захист (частина друга статті 5 КАС України). З метою забезпечення правової визначеності щодо можливості особи у відповідності до закону просити суд про захист прав в інший спосіб слід внести зміни до частини першої статті 5 КАС України шляхом доповнення останньої пунктом сьомим такого змісту: «1. Кожна особа має право в порядку,

встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист шляхом: 7) застосування іншого способу захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує більш ефективний захист таких прав, свобод та інтересів". Крім того, слід змінити редакцію пункту 10 частини другої статті 245 КАС України: "2. У разі задоволення позову суд може прийняти рішення про: 10) застосування іншого способу захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує більш ефективний захист таких прав, свобод та інтересів".

9. Способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві являють собою систему як передбачених, так і не передбачених законом ефективних матеріально-правових засобів примусового припинення порушень із боку суб'єктів владних повноважень та інших осіб прав, свобод та законних інтересів особи, які корелюють з суттю порушеного права та здійснюються адміністративним судом з метою виконання завдань та реалізації основних засад адміністративного судочинства на підставі поданого адміністративного позову у межах відповідної процесуальної форми, результатом чого є відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів, відшкодування шкоди, а також забезпечення верховенства права, законності, правопорядку, захищеності конституційного ладу та національної безпеки України.

10. Система способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві являє собою чітко впорядковану сукупність як передбачених, так і не передбачених законом ефективних засобів припинення порушень з боку суб'єктів владних повноважень та інших осіб прав, свобод та законних інтересів, яка передбачає, з одного боку, відповідні можливості для особи звернутися до адміністративного суду і просити про захист порушених прав

способом, що є ефективним та таким, що максимально відповідає суті порушених прав, свобод та законних інтересів, сприяє їх відновленню, відшкодуванню шкоди, а, з іншого боку, створює умови для справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення адміністративним судом спорів у сфері публічно-правових відносин із метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень.

11. Система способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві складається з таких елементів: 1) юридичне підґрунтя застосування способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві; 2) самі способи захисту; 3) суб'єкти звернення; 4) суб'єкти, щодо яких ставиться питання про застосування конкретних способів захисту порушених прав; 5) суб'єкти правозастосування (адміністративні суди); 6) об'єкти системи – публічно-правовий спір.

12. З метою напрацювання цілісної концепції та змістовного бачення способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві як системного явища слід використовувати класифікацію окремих способів такого захисту. Як критерії такого виокремлення можна використовувати такі: 1) у залежності від їхньої спрямованості на захист та поновлення відповідно прав чи свобод, або законних інтересів; 2) у залежності від спрямованості на захист конкретної групи прав і свобод; 3) у залежності від виду органів публічної влади щодо нормативно-правових актів чи індивідуальних актів, а також дій чи бездіяльності ставиться питання про їх протиправний характер; 4) у залежності від виду акту щодо якого ставиться питання про його протиправність тощо.

13. Аналіз судової практики дозволяє говорити про такі критерії застосування способів захисту порушених прав: 1) легітимна мета, що суттєвим чином повинна корелювати з суттю порушених прав і свобод; 2) наявність відповідного порушення суб'єктом владних повноважень прав, свобод або законних інтересів особи на момент її звернення до адміністративного суду; 3) реальність порушення індивідуальних та конкретизованих прав і свобод; 4)

наявність матеріально-правової заінтересованості позивача, що передує розгляду питання стосовно правомірності рішення, яке оскаржується; 5) наявність спору, що базується на порушеному праві, яке підлягає судовому захисту; 6) дотримання пропорційності між пропонованими, а в подальшому і застосованими адміністративним судом способами захисту порушених прав та поставленою метою; 7) доведеність та обґрунтованість застосування відповідних способів захисту – йдеться про обґрунтованість як на рівні позову, так і в подальшому на рівні рішення адміністративного суду (в останньому випадку рівень обґрунтованості повинен бути значно вищим); 8) забезпечення максимально дієвого поновлення порушених прав за існуючого законодавчого регулювання; 9) адекватність фактичним обставинам справи; 10) не суперечливість докорінній сутності позовних вимог, визначених особою, що звернулася до суду; 11) узгодженість із обов'язком суб'єкта владних повноважень діяти виключно у межах, порядку та способу, передбаченого законом; 12) наявність в особи, яка звернулася з позовом, суб'єктивного матеріального права або законного інтересу у його розумінні органом конституційної юрисдикції, на захист якого подано позов; 13) забезпечення через застосування конкретного способу захисту поновлення порушеного права, а у разі неможливості такого поновлення – гарантування можливості отримати відповідну компенсацію; 14) повне забезпечення мети правосуддя та дотримання процесуальної економії.

14. Адміністративний суд повинен мати чіткий алгоритм дій для формулювання та застосування інших способів захисту порушених прав. Для конкретизованого наповнення змісту інших способів захисту порушеного права слід виходити із можливості застосування аналогії закону та аналогії права. У правовій доктрині виділяється як матеріальна аналогія, так і процесуальна. Проте щодо останньої існують певні заперечення. Аналіз КАС України дозволяє констатувати, що саме він формує таку правову конструкцію, за якою вищевказана доктринальна позиція про неможливість процесуальної аналогії виглядає не обґрунтованою. З цього приводу варто говорити про те, що застосування інших способів захисту

порушених прав в адміністративному судочинстві, що має, як уже зазначалось, і матеріальну, і процесуальну складову, через аналогію закону та аналогію права не має жодних перешкод. Більше того, аналогія закону та аналогія права у цьому випадку виступають тими засобами юридичної техніки, саме за посередництвом яких адміністративний суд має змогу сформулювати та застосувати інший спосіб захисту порушеного права, який буде ефективним щодо конкретної ситуації та таким, що не суперечить закону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Лук'янець Д. Сміслові колізії у новій редакції Кодексу адміністративного судочинства України. *Право України*. 2018. № 2. С. 253-256.
3. Кодекс адміністративного судочинства України: *науково-практичний коментар*. Вид. 2-ге, перероб. та доп. / за заг. ред. д.ю.н., проф., академіка Академії наук Вищої школи України М. М. Ясинка. К. : Альтера, 2024. 780 с.
4. Пільков К. М. Способи захисту прав у суді: проблеми сучасної гібридної моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 304-313.
5. Господарське право : *підручник* / О.П. Подцерковний [та ін.]; за ред. О.П. Подцерковного, Х.: Одісей, 2010. 640 с.
6. Рішення Святошинського районного суду м. Києва від 10 січня 2024 року № 759/16931/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116390463>
7. Турутя З.О. Основні підходи до розуміння способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. Вип.3. С. 36-41.
8. Кулинич О. П. Поняття цивільно-правового способу захисту права приватної власності на земельні ділянки. *Часопис Київського університету права*. 2011. №4. С. 222-225.
9. Мартинюк Ю. В. Захист суб'єктивних цивільних прав у договірних зобов'язаннях : дис. ... д-ра філософії : 081. Тернопіль, 2023. 264 с.
10. Способи захисту цивільних прав та інтересів. Безоплатна правнича допомога. [Електронний ресурс] URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%A1%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8_%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83_%D1%86%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2_%D1%82%D0%B0%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%96%D0%B2

#google_vignette (дата звернення 15.01.2026 р.)

11. Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав: монографія. За заг. ред. академіків НАПрН України О. Д. Крупчана та В. В. Луця. Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. 400 с.
12. Підлубна Т.М. Право на захист цивільних прав та інтересів: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2009. 209 с.
13. Яновицька Г. Б. Цивільно-правові засоби захисту прав споживачів в Україні : дис. ... докт. юрид. наук. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2021. 439 с.
14. Петруня В. В. Поняття та система способів захисту прав суб'єктів господарювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2019. 23 с.
15. Словник. Портал української мови та культури. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1> (дата звернення 20.12.2025 р.)
16. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2011. 1128 с.
17. Основи загальної теорії права : *навчальний посібник* / Т. Є. Кагановська, Є. І. Григоренко. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 144 с.
18. Ткачук О. С. Судові та альтернативні способи вирішення приватних юридичних конфліктів: міжнародний досвід та українські перспективи. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Юриспруденція. 2015. № 8. Том. 2. С. 22-25.
19. Поліщук М. Я. Медіація як спосіб вирішення цивільно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 225 с.
20. Йосипенко С. Т. Медіація як спосіб вирішення спорів у приватно-правових відносинах: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2019. 172 с.
21. Прущак В. Є. Врегулювання спору за участю судді у цивільному судочинстві України: дис. ... докт. філософії : 081. Одеса, 2020. 207 с.

22. Галупова Л. І. Альтернативні способи врегулювання конфліктів у сфері права інтелектуальної власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2021. 224 с.
23. Гресь Н. М. Медіація як спосіб вирішення індивідуальних трудових спорів: дис. ... докт. філософії : 081. Суми, 2023. 210 с.
24. Сидельніков О. Д. Інститут примирення сторін в адміністративному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 21 с.
25. Боженко Н. В. Адміністративно-правове забезпечення медіації як способу вирішення адміністративних спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 223 с.
26. Корінний С. О. Впровадження медіації в адміністративний процес України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2019. 243 с.
27. Бортникова А. Г. Правові засади застосування медіації як способу вирішення публічно-правових спорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 19 с.
28. Юхтенко Л. Р. Адміністративно-правові засади вирішення спорів, що впливають з публічно-правових відносин, у досудовому порядку : дис. ... докт. філософії. : 081. Запоріжжя, 2020. 220 с.
29. Шинкар Т. І. Застосування медіації в адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2019. 221 с.
30. Токарева К.С. Адміністративно-правове регулювання медіації : сучасний стан та тенденції розвитку : дис. ... д-ра юрид.наук : 12.00.08. Київ. 2021. 468 с.
31. Бородін Є. Є. Механізм медіації в системі публічного управління : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Запоріжжя, 2019. 20 с.
32. Красіловська З. В. Становлення інституту медіації у системі публічного управління: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. наук з державного управління : 25.00.01. Одеса, 2017. 221 с.
33. Капинос О. В. Теоретико-правові засади функціонування адміністративного судочинства в Україні : дис. ... канд.юрид.наук : 12.00.07.

Запоріжжя, 2021. 217 с.

34. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: *монографія* / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін.; За заг. ред. професора В. В. Комарова. Х. : Харків юридичний, 2008. 928 с.

35. Сеньків О. І. Сутність та поняття адміністративного судочинства в рамках сучасної парадигми адміністративного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. Вип. 38 (2). С. 27–31.

36. Малихіна В. В. Організаційно-правове забезпечення адміністративного судочинства в Україні : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Дніпро, 2021. 225 с.

37. Гнап Д. Д. Звернення до суду в порядку адміністративного судочинства : дис. ... д-ра філософії : 12.00.07. Дніпро, 2019. 242 с.

38. Турутя З.О. Аналогія закону та аналогія права у контексті застосування інших способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2024. № 38. С. 144-151.

39. Альберт Єзеров. Застосування Конституції України під час здійснення адміністративного судочинства [Електронний ресурс]. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Zastovsyv_Konstitycii.pdf

40. Турутя З.О. Деякі аспекти розуміння аналогії права як інструменту застосування адміністративними судами інших способів захисту порушеного права. *Застосування інформаційних технологій у правоохоронній діяльності: матеріали круглого столу* (Харків, 12 грудня 2024 р.). С.62-64.

41. Шульга А. М. Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи: *монографія*. Х. : Майдан. 2013. 412 с.

42. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): *підручник*. Харків: Еспада, 2006. С. 570-571.

43. Теорія держави і права. Академічний курс: *підручник* / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-е вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2008. 278 с.

44. Загальна теорія держави і права / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 547 с.
45. Кушніренко О.Г., Слінько Т.М. Права і свободи людини і громадянина. Х.: Факт, 2001. 197 с.
46. Правовий статус військовослужбовців в Україні: проблеми теорії та практики: монографія / М. М. Тищенко, Є. І. Григоренко, А. М. Синиця; за ред. М. М. Тищенко. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 334 с.
47. Федіна Н. В. Сучасні погляди на розуміння прав і свобод людини та громадянина в умовах реформування в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 65-74.
48. Тодика Ю. М., Тодика О. Ю. Конституційно-правовий статус людини та громадянина в Україні. К. : Концерн “ Видавничий Дім ” Ін Юре”, 2004. С.52-53.
49. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.): 250 000 слів / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 501.
50. Чепис О.І. Законний інтерес як категорія цивільного права. *Форум права*. 2009. № 1. 552 с.
51. Венедиктова І. В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві : монографія. Х. : Нове Слово, 2011. 260 с.
52. Венедиктова І. В. Охоронюваний законом інтерес у цивільному праві: монографія. Х. : Точка, 2012. 508 с.
53. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 26 липня 2021 року. Справа № 420/2068/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98548006>
54. Лук'янець Д. Категорія протиправності у доктрині адміністративного права. *Право України*. 2019. Вип. 4 С. 27-39.
55. Правова доктрина України : у 5 т. Х. : Право, 2013. Т. 2 : Публічно-правова доктрина України / Ю. П. Битяк, Ю. Г Барабаш, М. П. Кучерявенко та

ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка. 864 с.

56. Скрипченко В. О. Принципи адміністративного судочинства: : дис. ... канд.юрид.наук : 12.00.07. Тернопіль, 2020. 225 с.

57. Шеренін Ю. Л. Процесуальні форми перегляду судових рішень адміністративними судами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2012. 191 с.

58. Ухвала з питань залишення позовної заяви без розгляду Запорізького окружного адміністративного суду від 16 травня 2024 року (справа № 280/2853/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119137080>

59. Ухвала Одеського окружного адміністративного суду від 9 травня 2024 року. Справа № 420/9556/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118957370>

60. Ухвала про залишення позовної заяви без руху Харківського окружного адміністративного суду від 14 січня 2025 року. Справа № 520/540/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124392581>

61. TURUTIA Z.O. Lawsuit as a Means of Protecting Violated Rights in Administrative Proceedings . *Visegrad journal on human rights*. 2024. №3. 186-189.

62. Скочиляс-Павлів О. Способи судового захисту в адміністративному судочинстві України. *Юридичний вісник*. 2023. №3. С. 53-58.

63. Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2011. 1352 с.

64. Янюк Н. Щодо адміністративного судочинства: адміністративний позов чи адміністративна скарга. *Право України*. 2003. № 8. С. 52-55.

65. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Стахура І. Б. Адміністративне судочинство: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 596 с.

66. Картузова І. О. До проблеми адміністративного позову. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С. 352-362.

67. Закаленко О. В. Позов в адміністративному судочинстві: теорія, правове регулювання, практика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса,

2014. 22 с.

68. Константи́й О. В. Способи захисту прав приватних осіб в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 179-182. № 1. URL: https://lsej.org.ua/1_2021/44.pdf

69. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3480-IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 31. Ст. 268.

70. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права : навчальний посібник / за заг. ред. Р. О. Куйбіди та В. І. Шишкіна. Київ : Старий світ, 2006. 576 с.

71. Труш М. Вимоги до судового рішення в адміністративній справі. *Вісник Львівського університету. Серія Юридична*. 2013. Вип. 58. С. 170–175.

72. Лученко Д.В. Адміністративний позов як процесуальна форма захисту прав фізичних і юридичних осіб в адміністративному судочинстві. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4 (75). С. 90-98.

73. Пищида В.М. Предмет, підстави та зміст адміністративного позову щодо незаконного використання та розпорядження публічним майном. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 42. С. 189–192.

74. Попов Р. В. Процесуальні способи захисту прав відповідачів в адміністративному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 17 с.

75. Турутя З.О. Право на позов у контексті застосування способів захисту порушеного права як гарантія соціально-правового захисту військовослужбовців : *Проблеми правового забезпечення оборони України* : зб.матеріалів II Міжнар.наук.-практ.конф (м.Київ-Одеса, 10 вересня 2025 року) / упоряд.: П.П.Богущкий, Ю.В.Гаруст, Л.В.Заславська, В.Г.Пилипчук. Київ; Одеса, 2025. С. 181-183.

76. Ромащенко І. Засоби та способи захисту цивільних прав : співвідношення понять. [Електронний ресурс] URL:

https://www.researchgate.net/publication/304254218_ZASOBI_TA_SPOSOBI_ZAHISTU_CIVILNIH_PRAV_SPIVVIDNOSENNA_PONAT (дата звернення

12.11.2025р.)

77. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. К.: Алерта, 2017. 494 с.
78. Сало П. І. Правова характеристика форм адміністративного судочинства в Україні : дис. на здобуття докт. філософії : 12.00.07. Львів, 2023. 277 с.
79. Лісничка Т. В. Особливості господарсько-правового захисту прав суб'єктів господарювання. *Часопис з юридичних наук*. 2014. URL: <https://periodicals.karazin.ua/jls/issue/view/187>
80. Намясенко О.К. Деякі питання зловживання процесуальними правами у господарському судочинстві. *Правове регулювання економіки*. 2014. № 13. С. 294–305.
81. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. Відомості Верховної Ради. 2023. № 93. Ст.364.
82. Гаврильців М., Лук'янова Г. Поняття та юридична природа спорів, що розглядаються в порядку адміністративного судочинства. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 5. С. 136-141.
83. Кабанов В. І. Судове рішення в адміністративній справі як гарантія захисту прав, свобод та законних приватних інтересів. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. Вип. 3–4 (12–13) 201. С. 146-151.
84. Синицька Я. П. Судове рішення в адміністративному судочинстві: поняття та значення. *Право і безпека*. 2011. № 5 (42). С. 93–97.
85. Огнев'юк В., Проценко О., Мельниченко О. Міждисциплінарний підхід у професійній підготовці здобувачів вищої освіти в умовах магістратури (на прикладі навчальної дисципліни «Освітологія»). 2021. № 2 (33). URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36918/>
86. Драгомерський М. М. Особливості методології загальнотеоретичного дослідження міжгалузевих інститутів права. *Юридичний науковий електронний*

журнал. № 11. 2021. С. 34-36.

87. Спасибо-Фатєєва І. В. Способи захисту суб'єктивних цивільних прав. Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна (7 червня 2014 р.). Х., 2014. 532 с.

88. Правова доктрина України : у 5 т. Х. : Право, 2013. Т. 3 : Доктрина приватного права України / Н. С. Кузнецова, Є. О. Харитонов, Р. А. Майданик та ін. ; за заг. ред. Н. С. Кузнецової. 760 с.

89. Пільков К. М. Способи захисту прав у суді: проблеми сучасної гібридної моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 304-313.

90. Лук'янець Д. М. Про процесуальну форму адміністративної відповідальності. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2012. № 1. Ч. 1. С. 184-188.

91. Портал української мови та культури. Словник. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%96%D0%BD%D1%88%D0%B8%D0%B9#:~:text=%D0%86%D0%9D%D0%A8%D0%98%D0%99%2C%20%D0%B0%2C%20%D0%B5%2C,%D1%86%D0%B5%D0%B9%2C%20%D0%BD%D0%B5%20%D1%82%D0%BE%D0%B9%2C%20%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%B8%D0%B9>.

92. Бринцев О. В. Кваліфікуючі ознаки поняття способу захисту права у контексті судової реформи. URL: <https://hr.arbitr.gov.ua/sud5023/pres-centr/publications/405021/>

93. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України. Станом на 26 липня 2024. / За заг. ред. Чубенка А. Г. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2024. 654 с.

94. Горбалінський В. В. Поняття належного способу захисту при оскарженні рішень суб'єктів владних повноважень в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2023. Вип. 80. Ч. 1. С. 446-449.

95. Сидоренко О. О. Процесуальні норми права: поняття, особливості, різновиди : монографія. Х. : Право, 2014. 192 с.

96. Грицаєнко О. Л. До питання ефективності захисту прав особи в адміністративному судочинстві. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 31 (70). Ч. 2 № 2. 2020. С. 54-58.
97. Кодекс адміністративного судочинства від 6 липня 2005 року № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35-36. № 37. Ст.446.
98. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. Відомості Верховної Ради. 2017. № 48. Ст.436
99. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. Ст.356.
100. Юринець В. Є. *Методологія наукових досліджень : навч.посібник*. Львів, 2011. 178 с.
101. Прилуцька А. В. Система альтернативних способів вирішення господарських спорів : дис...доктора філософії : 12.00.07. Одеса, 2023. 240 с.
102. Балух В. С. Щодо розуміння альтернативного вирішення спорів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. № 3. С. 212-217.
103. Стебелєв А.М. Роль “м’якого права” в аспекті становлення цілісної системи альтернативних способів вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин з урахуванням українського контексту. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 303-307. URL: <https://app-journal.in.ua/2023-3-2>
104. Балух В. С. Щодо розуміння альтернативного вирішення спорів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. №5. С. 212-217.
105. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративну процедуру» / авт. колектив: Андрійко О. Ф., Бевзненко В. М. та ін.; за заг. ред. Тимощука В. П. Київ, 2023. 562 с.
106. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 15. Ст.5.
107. Турутя З.О. Критерії класифікації способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві. *Вісник Харківського національного*

університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2024. № 40. С.193-199.

108. Окрема думка судді Верховного Суду О. В. Білоуса у справі №990/124/24 від 29 липня 2024 року . URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120697774>

109. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів за законодавством України : навчальний посібник / Верба-Сидор О. Б., Воробель У. Б., Грабар Н. М., Дутко А. О., Юркевич Ю. М.; за ред. канд. юрид. наук, доц. О. Б. Верби-Сидор. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 416 с.

110. Домусчі С. Д. Класифікація способів захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння. *Форум права*. 2011. № 1. С. 310–314 URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11dcdipv.pdf> С. 310-314.

111. Турутя З.О. Criteria For the Application of Analogy of Law by the Administrative Court. Всеукраїнська науково-практична конференція «Захист прав людини на універсальному та регіональному рівнях» (Дніпро, 21 листопада 2025 року). С. 105-107.

112. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 1. Ст.1.

113. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III . Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст.131

114. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 року № 755-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 31-32. Ст.263

115. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради. 2018. № 31. ст.241

116. Турутя З.О. Судова практика щодо способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві. Всеукраїнська науково-практична конференція з нагоди Дня державної служби «Публічна служба : вектори реформування в умовах воєнного стану» (19 червня 2025 року). С.313-316.

117. Кониченко О. М. Захист прав суб'єктів господарювання від порушень та посягань органів державної влади : дис. ... докт. філософії : Вінниця, 2021. 210 с.
118. Копча В. В. Методологія дослідження правового явища: поняття, структура, інструментарій. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 54-58.
119. Рішенні Європейського суду з прав людини від 21 грудня 2010 року у справі «Перетяка та Шереметьєв проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_657#Text
120. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 23 грудня 2021 року, справа №480/4737/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102171393>
121. Постанова Верховного Суду України від 15 листопада 2016 року у справі № 800/301/16. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_vsu_vid_15_11_2016_roku_u_spravi_800_301_16/
122. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 грудня 2018 року у справі № 802/2474/17-а. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/78589538>
123. Рішення Волинського окружного адміністративного суду від 8 травня 2024 року (справа № 140/35839/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118928817>
124. Ухвала про відмову у відкритті провадження в адміністративній справі Черкаського окружного адміністративного суду від 26 грудня 2024 року. Справа № 580/12845/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124082253>
125. Ухвала про залишення позовної заяви без руху Житомирського окружного адміністративного суду від 17 серпня 2023 року (справа № 240/23518/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112875081>
126. Рішенні Черкаського окружного адміністративного суду від 16 жовтня 2023 року (справа № 580/7919/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114199451>
127. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL:

<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F>

128. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін.; За заг. ред. професора В. В. Комарова. Х. : Харків юридичний, 2008. 928 с.

129. Постанова іменем України Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 11 березня 2021 року м. Київ справа № 640/23179/19 адміністративне провадження № К/9901/26528/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/95439046>

130. Матат Ю. І. Субсидіарне застосування норм права як засіб подолання прогалин у законодавстві. Юридична осінь 2012 року : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (13 листоп. 2012 р.) Х. : Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", 2012. С. 47-50.

131. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина: Академічний курс: підручник. Видання друге, доповнене. К. : Алерта, КНТ; ЦУЛ, 2009. 594 с.

132. Погребняк С. П. Аналогія у праві. Філософія права і загальна теорія права. 2014. № 1–2. С. 375-383.

133. Держава у правовому вимірі : навч. посіб. у питаннях і відповідях / Т. Є. Кагановська, Є. І. Григоренко, Я. О. Григоренко, О. С. Передерій. За ред. Т. Є. Кагановської. Х. : Право, 2013. 586 с.

134. Чепульченко Т. О., Невечера С. А. Прогалини у праві та способи їх подолання в українському законодавстві. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2020. № 1 (67) том 1. С. 34-40.

135. Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав: монографія. За заг. ред. академіків НАПрН України О. Д. Крупчана та В. В. Луця. Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. 400 с.

136. Дрішлюк А. І. Аналогія закону та аналогія права: динаміка наукового дослідження (сучасний період). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2011. Вип. 17. С. 9-14.
137. Семеніхін І. В. Цитування суддями наукових джерел: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Теорія і практика правознавства*. 2015. Вип. 1 (7). С. 10-17.
138. Бочаров Д. О. Правозастосовча діяльність: поняття, функції та форми: Проблемні лекції. Дніпропетровськ: АМСУ, 2006. 73 с.
139. Соколов В. Міжгалузева аналогія закону в адміністративному судочинстві. *Юридична газета*. № 27-28 (369-370) URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/mizhgaluzeva-analogiya-zakonu-v-administrativnomu-sudochinstvi.html>
140. Кот О. Експерт-аналіз. [Електронний ресурс]. URL: <https://pravo.ua/wp-content/uploads/2022/12/page-61.pdf>
141. Дроздов О., Григоренко Є., Передерій О., Стебелев А. Переваги та особливості застосування висновків експерта в галузі права. [Електронний ресурс]. URL: <https://radako.com.ua/perevagy-ta-osoblyvosti-zastosuvannya-vysnovkiv-eksperta-v-galuzi-prava/>
142. Шевченко А. В. Суддівський розсуд і суддівське свавілля: межі дозволеного та відповідальність за їх порушення. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 111-120.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Турутя З.О. Аналогія закону та аналогія права у контексті застосування інших способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2024. № 38. С. 144–151.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-38-16>

URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/25855/23228>

2. Турутя З.О. Основні підходи до розуміння способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. Вип. 3(39). С.36–41.

DOI: 10.35774/app2024.03.036

URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1926/1970>

3. Турутя З.О. Критерії класифікації способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2024. № 40. С. 193–199.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-21>

URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/27876>

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації:

4. Turutia Z.O. Lawsuit as a Means of Protecting Violated Rights in Administrative Proceedings. *Visegrad journal on human rights*. 2024. №3. 186–189.

DOI: <https://doi.org/10.61345/1339-7915.2024.3.27>.

URL: <https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2024/10/29.pdf>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Турутя З.О. Деякі аспекти розуміння аналогії права як інструменту застосування адміністративними судами інших способів захисту порушеного права. *Застосування інформаційних технологій у правоохоронній діяльності: матеріали круглого столу* (Харків, 12 грудня 2024 р.). С.62–64.

6. Турутя З.О. Судова практика щодо способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві. *Всеукраїнська науково-практична конференція з нагоди Дня державної служби «Публічна служба : вектори реформування в умовах воєнного стану»* (19 червня 2025 року). С.313–316.

7. Турутя З.О. Право на позов у контексті застосування способів захисту порушеного права як гарантія соціально-правового захисту військовослужбовців : *Проблеми правового забезпечення оборони України : зб.матеріалів II Міжнар.наук.-практ.конф* (м.Київ-Одеса, 10 вересня 2025 року) / упоряд.: П.П.Богуцький, Ю.В.Гаруст, Л.В.Заславська, В.Г.Пилипчук. Київ; Одеса, 2025. С. 181–183.

8. Турутя З.О. Criteria For the Application of Analogy of Law by the Administrative Court. *Всеукраїнська науково-практична конференція «Захист прав людини на універсальному та регіональному рівнях»* (Дніпро, 21 листопада 2025 року). ; Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2025. С.105-107.

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 15:15:09 27.06.2026

Назва файлу з підписом: Турутя_Дисертація 24.06.docx.p7s
Розмір файлу з підписом: 404.5 КБ

Перевірені файли:
Назва файлу без підпису: Турутя_Дисертація 24.06.docx
Розмір файлу без підпису: 387.2 КБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: ТУРУТЯ ЗАХАР ОЛЕГОВИЧ
П.І.Б.: ТУРУТЯ ЗАХАР ОЛЕГОВИЧ
Країна: Україна
РНОКПП: 3353602856
Організація (установа): ФІЗИЧНА ОСОБА
Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 15:15:07 27.06.2026
Сертифікат виданий: КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"
Серійний номер: 5E984D526F82F38F0400000025411701F5F69306
Алгоритм підпису: ДСТУ 4145
Тип підпису: Удосконалений
Тип контейнера: Підпис та дані в одному файлі (CAAdES enveloped)
Формат підпису: З повними даними ЦСК для перевірки (CAAdES-X Long)
Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2026.05.15 13:00